

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra teorie kultury

Kulturologie – Obecná teorie a dějiny umění a kultury

Eva Ferrarová

Kultura, gender a moc
Culture, gender and power

Disertační práce

školitel – PhDr. Václav Soukup, CSc.

2009

“Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury”. Eva Ferrarová

Obsah:

I.	Úvod	5
II.	Gender v kulturologické a antropologické perspektivě	12
II.1.	Společenské vědy, gender a kultura	12
II.2.	Genderové dichotomie	12
II.3.	Kultura a gender	15
II.4.	Diskuse historie	17
II.5.	Diskuse náboženství	24
II.6.	Diskuse jazyka	30
III.	Feministické teorie	33
III.1.	Historie feministických hnutí	33
III.2.	Trendy feministického myšlení od 50. let do současné doby	35
III.2.1.	Makrosociologické a mikrosociologické teorie genderu	36
III.2.2.	Teorie genderové diference	39
III.2.3.	Teorie genderové nerovnosti	42
III.2.4.	Teorie genderového útlaku	44
III.2.5.	Postmoderní feminismus	51
III.2.6.	Ostatní feminismy	57
IV.	Gender a moc	61
IV.1.	Definice moci	61
IV.2.	Moc a gender	68
IV.3.	Genderová témata v politické filosofii	70
V.	Gender a stát	80
V.1.	Stát jako determinanta socio-kulturního života	80
V.2.	Stručná historie vývoje státu	81
V.3.	Stát jako genderovaný systém	83
VI.	Genderový pohled na současnou kulturu a společnost	89
VI.1.	Historie ženského hnutí v Čechách	90
VI.2.	Gender a postavení ženy v rodině	92
VI.3.	Gender ve školství	99

VI.4. Rovné příležitosti a trh práce	104
VI.5. Ženy v politice a na rozhodovacích pozicích	110
VI.6. Politika vlády v oblasti rovných příležitostí žen a mužů	120
VI.7. Legislativní zabezpečení rovnosti žen a mužů	124
VII. Závěr	128
Abstrakt	131
Seznam literatury	132

I. Úvod

Předmětem mé disertační práce je teoretická analýza feministických teorií v kontextu vývojových proměn společnosti a kultury. Zvláštní pozornost jsem věnovala uchopení kulturologických souvislostí mezi genderem, kulturou a mocí. Cílem této reflexe je popsat konkrétní řešení, která jednotlivé feministické teorie a směry nabízejí z hlediska zlepšení postavení žen ve společnosti. Klíčem pochopení postavení žen ve společnosti jsou genderové vzorce chování a genderové stereotypy, která přijala a dále reprodukovala majoritní kultura. Proto jsem věnovala pozornost možnosti jejich změny a rozboru příčin vyloučení žen z veřejného života. Významnou součástí této práce je teoretická a empirická analýza příčin vyloučení žen z veřejného života a hledání odpovědi na otázku, proč ženy a femininita stojí ve společnosti na žebříčku hodnot až za muži a maskulinitou. Výsledky, které jsem tímto výzkumem získala, jsem použila pro verifikaci toho, nakolik gender ovlivňuje základní společenské instituce (rodinu, vzdělávací systém, trh práce a politiku) v současné české společnosti.

Vztah mezi mocí, genderem a kulturou je v posledních třiceti letech velmi diskutovaný a zabývá se jím, kromě filosofické a feministické literatury, také kulturní antropologie především v oblasti transkulturního studia dělby práce mezi ženami a muži, otázkou moci ve společnosti i genderové dominance. Relevantními teoretickými východisky pro mou práci jsou především texty Václava Soukupa¹, Petra Pavlíka², francouzského sociologa Pierra Bourdieu³, francouzského filosofa, historika a teoretika kultury Michela Foucaulta⁴, amerického sociologa Michaela S. Kimmela⁵, amerických socioložek Patricie Lengermann a Jill Niebrugge⁶, americké genderové expertky Claire Renzetti a experta Daniela J. Currana⁷, americké filosofky Jean B. Elshtainové⁸ a rakouské politické filosofky Herty Nagl-Docekal⁹.

Vzhledem k relevanci jednotlivých faktorů, které ve své práci používám, předkládám v následující části definice kultury, genderu a moci, ze kterých vycházím.

¹ Soukup, V. 2005. *Dějiny antropologie*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

² Pavlík, P. 2006. „Gender: Úvod do problematiky“. In I. Smetáčková (ed.). *Gender ve škole: Příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, o.p.s., s. 9-13.

³ Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

⁴ Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality*. Praha: Hermann a synové.

⁵ Kimmel, M.S. 2000. *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.

⁶ Lengermann, P. M., Niebrugge-Brantley, J. 2006. „Contemporary Feminist Theories“. In: G. Ritzer (ed.). *Contemporary Sociological Theory and its Classical Roots*. Boston: McGraw-Hill.

⁷ Renzetti, C.M., Curran D. J. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

⁸ Elshtainová, J. B. 1999. *Veřejný muž, soukromá žena*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.

⁹ Nagl-Docekal, H. 2007. *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Kultura je vše, co nás obklopuje a v čem žijeme, kultura spojuje určité skupiny osob a zároveň je odlišuje od jiných skupin. Kultura se ztotožňuje „...s širokým spektrem artefaktů, naučených vzorců chování a symbolů, které se v průběhu lidské evoluce staly 'nadbíologickým křídly', umožňujícími člověku pronikat do sfér ostatním 'zvířatům' uzavřených“¹⁰. Kultura se předává jak napodobováním, tak cílevědomě prostřednictvím vzdělávání. V současné době se v rámci globalizace kultura šíří z velké části prostřednictvím médií. Kulturu tedy člověk nejen vytváří, ale také a především přejímá. Společenský i kulturní řád vytvořili v historii muži podle svých představ o kulturních a společenských prioritách a správném fungování společnosti a podle kritérií, která sami stanovili, považují ženy, jejichž chování a hodnoty jsou, v důsledku tisíciletí trvající nemožnosti být účastnicemi v procesu určování fungování pravidel společnosti rozdílné, za *jiné* a proto pro mužskou vládnoucí společnost za méně důležité, méně hodnotné, druhořadé.

Gender bývá často definován jako kulturou formovaná množina vlastností, chování, priorit a hodnot, která je spojena s kulturně-společenským obrazem ženy a muže. Gender bývá označován za kulturně určující faktor, zatímco pohlaví je označováno jako biologicky determinující faktor. Toto dělení je však problematické a nadále neudržitelné, neboť: „...stejně jako gender je i pohlaví sociální koncept, prostřednictvím kterého pojmenováváme a chápeme rozdíly mezi lidskými těly“¹¹.

Spolu s kulturou člověk přejímá a také se podílí na vytváření genderových vzorců chování a hodnotových žebříčků, z nichž se často, v souladu s tradičním vnímáním maskulinity a femininity, vyvíjejí tzv. genderové stereotypy.

Kultura je tím prvkem, který vytváří pocit sounáležitosti ve společnosti a proto, nepřijme-li jedinec kulturně a sociálně etablované vzorce genderového chování, ocitá se na okraji nebo i vně vlastní kultury. Vzhledem k tomu, že feministické teorie tyto vzorce kritizují a odmítají a vyjadřují často názory opačné, než jsou názory většinové kultury, bývá feministické hnutí ze strany představitelů (a představitelky) většinové kultury považováno buď za alternativní kulturu a/nebo dokonce za hrozbu pro zavedený kulturní a sociální řád ve společnosti.

To, že většinová společnost považuje některé feministické teorie za podvratné a to, že jejich tvrzení chápe jako útok na stávající instituce, má své opodstatnění v tom, že gender má institucionální rozměr. Většina feministických teorií vyvozuje z analýzy institucí závěr, že

¹⁰ Soukup, V. 2005. *Dějiny antropologie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, s.13.

¹¹ Pavlík, P. 2006. „Gender: Úvod do problematiky“. In I. Smetáčková (ed.). *Gender ve škole: Příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, o.p.s., s. 9.

vytvářejí a prosazují genderové standardy a stereotypy a reprodukují tak genderovou nerovnost. Proto některé feministické teorie navrhují strukturu, fungování a logiku institucí změnit s cílem dosáhnout rovnosti žen a mužů ve společnosti, jiné navrhují zrušení stávajících institucí a vytvoření nových, které budou fungovat nediskriminujícím způsobem. Z většiny feministických teorií však vyplývá, že pokud má být společnost založena na rovnosti žen a mužů, je třeba, aby se změnila struktura i fungování stávajících institucí tak, aby nadále nebyly nositelkami genderových stereotypů. Na podporu výše uvedeného tvrzení cituji sociologa M. Kimmela: „...genderově neutrální instituce neexistují“¹².

Gender není osobní charakteristikou jedince, ale má institucionální rozměr a při studiu vztahů mezi genderem, mocí a kulturou je třeba analyzovat především společenské instituce, neboť ty etablojí genderové normativní standardy, vyjadřují genderovou institucionální logiku a jsou nejvýznamnějším faktorem v reprodukci genderové nerovnosti¹³. A vzhledem k tomu, že instituce jsou nositelkami moci, síla jejich pravidel a názorů v oblasti genderu je pro společnost směrodatná a závazná.

Historický rozdíl mezi pozicemi žen a mužů v kultuře i ve společnosti přímo souvisí s rozložením moci mezi ženy a muže. Feministické teorie se vracejí až do období formování prvních států a zkoumají, jak vznikaly státy či jiná podobná uskupení, jak státy soustřeďovaly moc, jak ji používaly ve vztahu k ženám a jak institucionalizovaly a legitimovaly strukturální násilí vůči ženám. Podle mnoha feministických teorií je nerovný vztah mužů a žen základním principem fungování společnosti a mocenské vztahy mezi ženami a muži mají své analogie ve fungování státu, vztahu člověka a přírody a ekonomickém vykořisťování chudších zemí.

Na otázky, proč jsou ženy vytěšňovány do soukromé sféry, proč je jim mužskou majoritní společností zabraňováno v přístupu ke správě věcí veřejných a k moci, proč je ženám znesnadňován přístup ke vzdělání a k aktivitám ve veřejné sféře obecně, proč se nemohou zúčastnit tvoření pravidel společnosti, ve které žijí, proč jsou nejen občankami druhé kategorie, ale proč jsou za to velmi často i trestány, se snažili a snaží odpovědět odborníci a odbornice, kteří se zabývají problematikou genderové nerovnosti v různých kulturách a historických epochách. O nich se zmíním v jednotlivých kapitolách své práce.

Dalo by se říci, že od dob, kdy sufražetky (jak byly označovány první feministky 19. století) bojovaly za volební právo a právo na vzdělání pro ženy, uběhlo dost času na to, aby se postavení žen ve společnosti zlepšilo. Přesto je nutné konstatovat, že znevýhodnění žen

¹² Kimmel, M. S. 2000. *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press, s. 97.

¹³ Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

na základě jejich pohlaví prostoupilo a stále ještě prostupuje všechny oblasti kulturního i společenského života. Je pravda, že v posledních desetiletích proběhly významné změny a ve mnoha státech byly ženy zrovnoprávněny alespoň z formálně právního hlediska. Je třeba také uvést to, že v tzv. civilizovaném světě byla přijata opatření pro rovnost žen a mužů například v oblasti rodinného a pracovního práva a že byly vytvořeny nástroje k cílené podpoře žen jak v soukromém, tak ve veřejném životě. Přesto jsou však stále ženy podprezentovány v politice, na vedoucích a rozhodovacích pozicích i ve vyšších platových kategoriích a jsou diskriminovány v pracovně právních vztazích. Stále roste počet žen, které jsou nezaměstnané a počet žen, které ve světě žijí pod hranicí chudoby. Tato fakta jsou všeobecně známá a dokonce i na vládní úrovni jsou často deklarována oficiální opatření na vyrovnání šancí žen a mužů, přesto ale myšlenky a hnutí, jejichž činnost je zaměřena na podporu žen, na vyrovnání šancí pro ženy a na dosažení rovného postavení žen a mužů, jsou stále ještě ze strany majoritní mužské společnosti zlehčovány a často označovány jako podvrtné, feministické (v pejorativním smyslu), nelogické, řízené emocemi a ne rozumem, nemající opodstatnění a dokonce jako prosazující diskriminaci mužské části společnosti.

Princip genderové rovnosti se však v naší společnosti a kultuře, přes zřejmou politickou nevělu, začíná reálně uplatňovat a prosazování rovnosti žen a mužů je v současné době jedním z hlavních cílů a závazků demokratických států na celém světě. V zemích Evropské unie je tato problematika řešena především v oblastech rovných příležitostí a rovného zacházení na pracovním trhu, v politice a ve vzdělávání, ale zásadně se v tomto směru mění i obecné hodnoty většinové kultury a to i v „nových“ státech Evropské unie, mezi které patří také Česká republika. Proces nastavování pravidel pro prosazování rovnosti žen a mužů je velmi pomalý a probíhá i v demokratických státech spíše na úrovni politických deklamací a legislativních změn, zatímco praktické uplatňování principů rovnosti často za deklamacemi více či méně zaostává a tzv. postkomunistické státy jsou toho příkladem. V některých ze států, které my za demokratické nepokládáme, pak rovnoprávnost žen bývá zavrhována, někdy pod vlivem náboženských fanatismů, a ženy jsou v těchto státech nejen druhořadými občankami ve společnosti, ve které žijí, ale jsou za své ženství perzekvovány a trestány.

Pokud by demokratické státy chtěly dodržovat principy zakotvené v Úmluvě o odstranění všech forem diskriminace žen¹⁴, kterou podepsala i Česká republika ještě jako

¹⁴ Organizace spojených národů. 1995. *Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen*. Praha: Gender Studies, o.p.s.

Československá socialistická republika, musely by všechny veřejné instituce přijmout a aplikovat principy genderové rovnosti do své praxe a práce. Odborná literatura potvrzuje, že přístup států k nerovnostem mezi ženami a muži je rozdílný. Rozdílný je také přístup jednotlivých institucí veřejné správy (státní správy i samosprávy) v rámci států.

Velmi důležitou součástí mé práce jsou teorie moci ve vztahu k genderu a to proto, že gender je mocenským vztahem *par excellence* a to jak na úrovni individuálních vztahů, tak na úrovni vztahů kulturních, sociálních, ekonomických i politických. Pouze v tom případě, že naše společnost přijme fakt, že *moc* je determinantou genderových vztahů, bude schopna pochopit, jak zásadní a důležité jsou aktivity zaměřené na vyrovnávání šancí pro ženy a muže a bude schopna přijmout efektivní opatření vedoucí k genderové rovnosti.

Práci tvoří sedm relativně samostatných kapitol, ve kterých z různých úhlů pohledu analyzují vztah genderu, kultury a moci. Ve druhé kapitole *Gender v kulturologické a antropologické perspektivě*, která tvoří teoretickou expozici dané problematiky, věnuji pozornost rozboru souvislostí mezi genderem a kulturou. Zaměřuji se zde především na to, jak je kultura chápána majoritní mužskou společností a jak tato společnost definuje gender z pohledu své (mužské) kultury. Zároveň předkládám definici kultury z genderového hlediska. Hovořím zde o dichotomiích muž/žena, kultura/příroda a veřejné/soukromé. Snažím se najít v příslušné literatuře odpověď na otázku, proč je žena z kulturního hlediska druhořadou bytostí ve srovnání s mužem a proč je muž symbolem kultury, kterou vytvořil a kterou ovládá. Hovořím také o kritice rozumu a vědy ze strany feministických badatelek. Dalším tématem této kapitoly je náboženství z hlediska genderu, kde se zaměřuji především na dvě nejstarší monoteistická náboženství: křesťanství a islám. Důležitá je podle mého názoru i genderová analýza užívání řeči a vztahů, které existují mezi jazykem na straně jedné a společností a kulturou na straně druhé.

Třetí kapitola *Feministické teorie* je zaměřena na analýzu rozvoje trendů feministického myšlení od 19. století do současné doby a na jejich klasifikaci podle taxonomie Lengermann a Niebrugge. Ve feministických teoriích, které zde prezentuji, se snažím najít odpověď na otázku: jak si feministické badatelky vysvětlují to, že ženy byly (a jsou) vyloučeny z užívání moci a správy věcí veřejných a jaká řešení nabízejí? V tomto směru provádím rozbor především hlavních směrů feminismu (radikální, liberální, socialistický a psychoanalytický), z nichž každý se k výše uvedené otázce staví rozdílně a nabízí jiná řešení.

Cílem čtvrté kapitoly *Gender a moc* je ukázat, jak gender přispívá k udržování mocenských nerovností a ukázat na souvislosti mezi genderem a mocí. Hovořím zde o Hegelově instituci občanství, o tom, jak občan/občanka získává moc, jaké zdroje potřebuje k získání moci a jak tuto moc používá z hlediska genderu. V této kapitole také analyzuji ty feministické teorie, které se otázkou moci zabývají. Z historie jsem pro genderovou analýzu vybrala mocenské vztahy mezi ženami a muži na Předním východě, ve starověkém Řecku a Římě, středověkou Evropu a islámské země v současnosti. Tento rozbor je zaměřen na historickou souvislost mezi genderem a mocí. Z genderového hlediska také provádím rozbor názorů feministických teoretiček a teoretiků ve vztahu k filosofickému myšlení, které ovlivňovalo a stále ještě ovlivňuje naši kulturu: Platón, Aristotelés, Svatý Augustin, Tomáš Akvinský, Martin Luther, Niccoló Macchiavelli, Hobbes, Locke, John Stuart Mill, Jean Jacques Rousseau, Hegel, Karl Marx a Friedrich Engels.

Pátá kapitola *Gender a stát* je věnována otázce moci a státu v souvislosti s genderem a klade si za cíl zjistit, proč, podle feministických teorií, muži po moci ve státě a ve státem ovládaných institucích touží a proč zabraňují ženám v přístupu k jejímu výkonu. Zaměřuji se především na teorie P. Bourdieu, M. Foucaulta, M. Webera a Friedricha Engelse a jejich kritický rozbor ze strany feministek. Posléze v této optice podávám přehled historického postavení ženy v souvislosti s mocenskými institucemi.

Šestá kapitola *Genderový pohled na současnou kulturu a společnost* je věnována genderové analýze kulturních, sociálních a politických institucí. Pro analýzu jsem vybrala rodinu, školu, trh práce a politiku, které Bourdieu¹⁵ zmiňuje jako základní instituce z hlediska reprodukce nadvlády mužů a tedy stávajícího genderového řádu. Zároveň se jedná o základní oblasti zájmu kulturní antropologie. Moje analýza se týká stavu rovnosti žen a mužů v současné české společnosti.

Pro mou práci je také důležité vymezit, z jaké pozice k dané problematice přistupuji, jaký je můj vztah k tématu. Dvacet let jsem žila v jižní Itálii a moje osobní zkušenost s tradiční katolickou kulturou i moje pracovní zkušenosti (pracuji jako koordinátorka problematiky rovnosti žen a mužů v resortu Ministerstva vnitra České republiky) mne nevyhnutelně vedly k přemýšlení nad nerovným postavením žen ve společnosti a k hledání odpovědí na otázky po jeho příčinách a způsobech jeho udržování napříč historií i různými kulturami. Zprvu nesystematické „výpravy“ do světa feministické a obecně sociální teorie

¹⁵ Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

začaly posléze získávat jasnější kontury a v této práci v jistém smyslu sumarizují, kam jsem došla a jaký smysl mi dnes tento korpus myšlení dává.

Tato práce přirozeně neaspíruje na úplné a vyčerpávající zpracování dané problematiky. Je vedena spíše snahou zmapovat z kulturologického a interdisciplinárního hlediska u nás dosud téměř nezpracované téma – analýzu genderu, moci a kultury v kontextu veřejné správy.

II. Gender v kulturologické a antropologické perspektivě

II.1. Společenské vědy, gender a kultura

Jedním z velkých témat současnosti je problematika vztahu mužů a žen v genderové perspektivě. Se zárodky feministických teorií se setkáváme nejdříve ve filosofii, ale v průběhu 20. století věnovala těmto otázkám ve zvýšené míře pozornost také psychologie, sociologie a kulturní antropologie. Výzkumy genderu a kultury proto vyžadují integrovat poznatky různých společenských věd. Z tohoto hlediska představuje současná kulturologie ideální bázi pro řešení této problematiky. Kulturologie totiž programově usiluje o systematické využívání poznatků různých společenských věd v mezioborové perspektivě.

Jedním z oborů, který zásadně přispěl ke studiím genderu, je kulturní antropologie, neboť právě kulturní antropologové a antropoložky objevili ohromnou diversitu kulturních konstrukcí genderu ve světě i v historii a snažili se vysvětlit rozdíly mezi maskulinitou a femininitou v různých kulturách a také příčinu téměř universální nadřazenosti maskulinity nad femininitou.

Kulturní antropologie také doložila, že práce ve všech kulturách se dělí na základě genderu/pohlaví. Byli to kulturní antropologové a antropoložky, kdo potvrdil feministické teorie o tom, že tradiční dělba práce se ve všech kulturách udržuje prostřednictvím moci jednoho pohlaví nad druhým a že tato moc má různé podoby a mění se od kultury ke kultuře.

Kulturní antropologie, prostřednictvím transkulturního studia definic maskulinity a femininity a různých kulturních konfigurací, ověřila feministické teorie, které tvrdily, že genderová rozdílnost a mužská dominance nejsou přirozené, ale jsou naučené a stávají se součástí kultury, která genderové stereotypy dále reprodukuje. Kulturní antropologie velkým dílem přispěla k genderové analýze vyjasněním některých genderových dichotomií.

II.2. Genderové dichotomie

Všechny feministické badatelky a badatelé se snaží zjistit příčiny podřízenosti žen mužům ve společnosti. Existuje několik zásadních tezí v této oblasti, všechny se však shodnou na tom, že nerovné postavení žen je důsledkem výkonu moci v souvislosti s genderem. Jednu z tezí popsala americká antropoložka Sherry Ortner ve své studii *Má se žena k muži jako příroda ke*

*kultuře?*¹⁶. Zde autorka tvrdí, že v symbolické kulturní rovině se vytvořila a přežívá dichotomie, která spojuje muže s kulturou a ženu s přírodou. Tato dichotomie odráží i reprodukuje nerovnost žen a mužů ve společnosti, neboť muži v ní bývají definováni v termínech jimi vytvořených institucí a jako přímí účastníci a tvůrci kulturního systému, zatímco žena určitým způsobem vybočuje ze schémat určených kulturou a její status je, na rozdíl od mužů, odvozován od ženských biologických funkcí. Podle Ortner v důsledku této dichotomie muži představují a implementují řád, kulturu a vládnou mocí v rámci institucí, které sami vytvořili, zatímco ženy díky své biologické funkci jsou spojovány s přírodou, což činí jejich pozici v mužské hierarchii druhořadou a jejich chování a hodnoty bývají většinou, na mužském řádu založenou kulturou, považovány za méně hodnotné než chování a hodnoty, které jsou, podle genderových stereotypů, vlastní mužům.

Sociolog Pierre Bourdieu dichotomie *žena/muž = příroda/kultura* vysvětluje na kabylské legendě:

*Po setkání u studánky, při němž došlo poprvé k pohlavnímu aktu mezi mužem a ženou, kterému žena naučila muže a při kterém byla v pozici nad mužem, vzal muž ženu do domu a řekl: U studánky jsi to ty (kdo vládne), v domě jsem to já ...a muži od té doby vždycky rádi uléhají na ženy. A protože pro muže vždycky platí, co se řeklo naposled, muži od té doby vždycky rádi uléhají na ženy. Prvními se stali oni a oni mají vládnout*¹⁷.

V tomto příběhu v dichotomii mezi studánkou a domem vidí Bourdieu analogicky zásadní dichotomii mezi přírodou a kulturou. Muž (kultura) vládne nad ženou (příroda). Pohlavní vztah z přirozeného se stává aktem vykonávaným na žádost muže, kterým je upevňována a reprodukována nadvláda muže nad ženou.

Další zásadní dichotomií, která má z genderového hlediska obrovský význam je dichotomie *Veřejný versus Soukromý*. Velmi často je tato dichotomie používána k identifikaci a vysvětlení pozice mužů a žen na úrovni ekonomické, sociální, kulturní, politické i psychologické. Termín *veřejný* se vztahuje k veřejné sféře života, k (obvykle placeným) činnostem pracovním i politickým. Veřejná sféra bývá spojována s životy mužů. Termín *soukromý* se vztahuje k soukromé sféře života, k (obvykle neplaceným) činnostem ženy

¹⁶ Ortner, S.B. 1998. „Má se žena k muži jako příroda ke kultuře?“. In: L. Oates-Indruchová (ed.). *Dívčí válka s ideologií*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 90-114.

¹⁷ Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, s. 78.

v domácnosti. Americká antropoložka Michelle Rosaldo popisuje příčiny oddělených sfér pro muže a ženy takto:

„Na psychologické úrovni situace vypadá tak, že muži, jelikož nemají žádný jednoznačný závazek související s výchovou dětí jako ženy, jsou svobodní k vytváření hierarchizovaných skupin a společenských norem a pravidel, které nazýváme společností, universalistickými systémy společenských nařízení, názorů a závazků. Fakt, že děti vyrůstají ve fyzické blízkosti své matky způsobuje touhu mužů dosáhnout nezávislosti, uznání, vlastní identity a stát se plnohodnotnými dospělými. Tato motivace je mnohem silnější než u žen, které se stávají spíše pokračovatelkami svých matek“¹⁸.

V symbolické rovině se dichotomie veřejný/soukromý odráží, jak už bylo řečeno, v určité příbuznosti muže s kulturou a ženy s přírodou. Muži jsou definováni v termínech jimi vytvořených institucí a jsou přímými účastníky a tvůrci kulturního systému, zatímco žena jakoby vybočovala z pravidel, která kultura určuje. Ženin status je odvozován od jejích biologických funkcí, které jsou odlišné od mužských. Muži tedy stojí na straně řádu, kultury a vládnou mocí, zatímco ženy díky své biologické funkci stojí na straně přírody, jejich pozice jsou variabilní a jejich chování je řádem protkanou kulturou hodnoceno jako nevyzpytatelné a tudíž méně hodnotné než chování mužů.

Je nepochybné, že kulturně všeobecná druhořadost ženy vyplývá z jejího spojení nebo spojování s přírodou, která je vzhledem ke kultuře považována za druhořadou. Že je druhořadé postavení ženy ve společnosti universálním faktem, se snažila v empirickém antropologickém průzkumu dokázat antropoložka Sherry Ortner¹⁹, jež identifikovala tři klíčové indikátory, které měly dokázat její hypotézu, že každá kultura považuje ženy za méněcenné. Jednalo se o 1) prvky kulturní ideologie a výroky dotazovaných osob, které explicitně snižují hodnotu žen tak, že ženám, jejich rolím, úkolům, činnostem a chování připisují menší prestiž než mužům a mužským činnostem a chování, 2) přítomnost symbolických znaků, které lze interpretovat jako implicitní vyjádření méněcennosti žen a 3) socio-kulturní struktury, které vylučují ženy z činnosti ve sférách veřejné moci (nebo jim upírají možnost kontaktu). Tyto tři typy indikátorů byly většinou přítomny ve všech zkoumaných společnostech, ale podle Ortner je dostatečné, aby byl ve společnosti přítomen

¹⁸ Rosaldo, M., Lamphere, L. 1974. *Women, Culture and Society*. Stanford: Stanford University Press, s. 26.

¹⁹ Ortner, S.B. 1998. „Má se žena k muži jako příroda ke kultuře?“. In: L. Oates-Indruchová (ed.). *Dívčí válka s ideologií*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 90-114.

jenom jeden z výše uvedených indikátorů, aby bylo možné prokázat podřízené postavení ženy v dané kultuře.

Jednou z dalších zásadních dichotomií v oblasti genderu je *Rozum versus Cit*. Otázka kritiky rozumu je velmi důležitým bodem ve feministickém hledání příčin vyloučení žen z veřejného života. Pojem *rozum* má totiž v každodenním chápání mužskou konotaci. Naše společnost, v rámci genderových vzorců chování a stereotypů, přiřazuje obvykle rozum k muži a cit k ženě, což znamená, že abstraktní myšlení, objektivní souzení a orientace na obecné principy jsou považovány za charakteristiky zásadně mužské, zatímco subjektivita, spontánnost a orientace na konkrétní věci či osoby se jeví jako typicky ženské. Pro ženy to znamená, že bývá buď zpochybňována jejich rozumová schopnost, ale pokud se ženy snaží racionalitu rozvíjet, jsou označovány za neženské. Problém je v tom, že ve světě mužských stereotypů je cit podřízen rozumu a to vede k hierarchické konfiguraci pohlaví, tj. racionalita, která je považována za mužskou konotaci, je hodnocena výše, než citovost, která je považována za konotaci ženskou.

Kulturní antropologie značně přispěla k dokázání toho, že podřízené postavení žen ve společnosti se symbolicky odvíjí od jejich ztotožňování s jednou částí zmíněných výše uvedených dichotomií a to s tou nižší, která bývá pokládána za kulturně méně hodnotnější.

Kulturní antropologie významně přispěla nejen k vyjasnění toho, jak je gender propojen s kulturou, ale i k vyjasnění konstruktů pohlaví, o kterém oficiální věda tvrdila, že je čistě biologickým konstruktem. Feministické antropoložky a antropologové pomohli objasnit, že i pohlaví, tak jako gender, je společenskou konstrukcí. P. Pavlík k tomu říká: „Stejně jako gender je i pohlaví sociální koncept, prostřednictvím kterého pojmenováváme a chápeme rozdíly mezi lidskými těly“²⁰. Již Foucault byl přesvědčen o tom, že pohlaví je sociálním konceptem, neboť tvrdil: „Tělo kultury (a moci) nepředchází, je jimi vždy již konstituováno a regulováno“²¹.

II.3. Kultura a gender

Kultura tedy v sobě zahrnuje také genderová schémata a stereotypy, neboť kultura je to, co se člověk musí naučit, aby ho společnost, ve které žije, přijala: z genderového hlediska se musí naučit vlastní genderovou roli. Kultura je také to, co člověk sám z velké části nevytváří, ale přejímá, a z hlediska genderu přejímá genderové stereotypy a většinovou kulturu. Kultura

²⁰ Pavlík, P. 2006. „Gender: Úvod do problematiky“. In I. Smetáčková (ed.). *Gender ve škole: Příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, o.p.s., s. 9.

²¹ Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality I*. Praha: Hermann a synové, s. 169.

vytváří pocit sounáležitosti ve společnosti, a proto, nepřijme-li jedinec genderové role a genderové stereotypy, je (nepochopeným a často nevídaným) cizincem či cizinkou ve vlastní kultuře. Většinová kultura je, pokud jde o gender, velmi konzervativní a to je jedním z důvodů, proč často bývají feministické teorie označovány za ohrožení stávající kultury a společenského řádu.

Trvalá udržitelnost jakékoliv kultury závisí na řádně socializovaných jedincích, kteří se na svět budou dívat očima své kultury a budou respektovat její morální zásady. K zajištění životnosti kultury slouží především rodina, která musí být, podle pravidel většinové společnosti, pod přísným dohledem a její stabilita nesmí být zpochybnována. Pokud platí, že žena je univerzálně základním činitelem ranné socializace a je považována za ztělesnění funkcí rodiny, nutně se na ni vztahují silnější omezení i zákazy. Postavení ženy mezi přírodou a kulturou tak vysvětluje nejen její nižší status, ale i silnější omezení jejích činností a svobod.

Gender lze chápat jako kolektivní představy společnosti o tom, co je to maskulinita a co je to femininita, jak se má chovat muž či žena, jaké má mít postavení a váhu ve společnosti apod. Toto dichotomické chápání genderu má blízko k Jungovým archetypům²² tj. tyto kolektivní představy mají povahu *mýtu*, který se přenáší z generace na generaci, aniž by byl (až do příchodu feministických teorií) kriticky reflektován.

Nicméně, v rámci institucionální kultury naší společnosti jsou genderové rozdíly obvykle legitimizovány a ospravedlňovány na základě rozdílů pohlavních, tedy biologických. Téměř ve všech společnostech jsou však vlastnosti a hodnoty „mužské“ chápány jako nadřazené vlastnostem a hodnotám „ženským“, což vede k nerovnému postavení žen a mužů. Ve všech současných společnostech jsou to muži, kdo kontrolují většinu společenských zdrojů (ekonomických, politických, sociálních i symbolických) a proto mají muži mnohem větší možnosti ovlivňovat život společnosti i její směřování než ženy. Zde je těžiště problému nerovnosti žen a mužů a ztotožňuji se s myšlenkou Petra Pavlíka, když konstatuje a ptá se: „Samotná otázka pohlavních rozdílů je navíc mnohem komplexnější, než by se mohlo na první pohled zdát a v každém případě není jasné, proč by biologické rozdíly měly nutně vést k mužské nadvládě“²³.

Při hledání základních charakteristik vztahu mezi pohlavím a genderem se prosadily různé genderové teorie, o kterých podrobně hovořím v kapitole *Feministické teorie*. Tyto teorie se měnily v čase, neboť koncem sedmdesátých let se začaly zpochybnovat modely

²² Jung, C.G. 2003. *Aion: Příspěvky k symbolice bytostného Já*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, s. 26.

²³ Pavlík, P. 2006. „Gender: Úvod do problematiky“. In I. Smetáčková (ed.). *Gender ve škole: Příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, o.p.s., s. 9.

založené na dichotomiích a nové diskuse se týkaly mnohem komplexnějších témat jako je mezikulturní interpretace, universalita, vztahy mezi myšlenkovými systémy a individuálním jednáním, mezi ideologií a materiálními podmínkami. Objevila se hypotéza, že ženy a muži jsou *produkty kultury* a biologické rozdíly samy o sobě neposkytují universální základ kulturně-sociální definice. Třetí vlna feminismu, která se prosadila hlavně v osmdesátých letech, argumentuje mimo jiné tím, že všechny ženy nemají stejné potřeby a zkušenosti. Feminismy se ve třetí vlně soustřeďují především na reprodukci a sexualitu, gender a status. Začínají se zabývat také mužstvím, protože se předpokládá, že není možné pochopit význam společenské role jednoho pohlaví, aniž by bylo zkoumáno i druhé pohlaví. Od studia ženy se tedy bádání přesunuje ke studiu genderu.

V této části své práce ukáži na příkladech třech předních oblastí zájmu kulturní antropologie²⁴ – historie, náboženství a jazyka, jak konkrétně do nich byla genderová perspektiva zapracována. Vybrala jsem tyto tři oblasti, protože nejlépe, podle mého názoru, ozřejmí argument o přínosu kulturní antropologie ke studiím genderu a naopak genderové perspektivy v rámci kulturní antropologie.

II.4. Diskuse historie

Než přejdu k diskusi o postavení žen v historii, chtěla bych uvést, že ve 20. století feministické badatelky začaly poukazovat na fakt, že to, co bylo do té doby prezentováno jako lidská zkušenost a lidské dějiny, bylo ve skutečnosti obsazeno mužskými rolemi a zkušenostmi ze strany mužů. Tvrdily, že je třeba přepracovat celé naše vědění a začlenit do něj také ženy. Trvalo několik desetiletí, než se ženám badatelkám podařilo vědecky dokázat, že vědci po staletí opomíjeli přítomnost žen ve většině kulturních i sociálních situací. Tam, kde ženy nejsou, je to obvykle nikoliv proto, že by neměly zájem nebo nebyly schopné, ale proto, že věda vyvíjela záměrné tlaky, aby ženy z historie vyloučila. Tam, kde ženy jsou přítomné, hrají často velmi rozdílnou roli od zažitých stereotypních představ jako např. role pasivních manželek a matek. Bylo dokázáno, že ženy se aktivně historie účastnily a že jsou přítomné ve všech situacích; jenom je tam oficiální věda neviděla. Právě jejich „neviditelnost“ je důkazem nerovnosti, která panovala a částečně ještě panuje ve vědě. Mocenské pozice ve vědě byly obsazeny muži a ti praktikovali mužskou vědu tj. vědu vedenou muži o mužích. Tento jev se jako první snažil vysvětlit E. Ardener, který tvrdil, že

²⁴ Soukup, V. 2005. *Dějiny antropologie*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

„dominantní skupiny mají tendenci ve společnosti udržovat kontrolu nad vyjadřováním. Tímto způsobem vznikají umlčované skupiny, pro něž je charakteristické, že setrvávají v relativním tichu. To je také úděl žen“²⁵. Feministické teorie donutily vědeckou obec, aby zkoumala kromě mužského světa také svět žen a to i ženským prizmatem.

Na následujících stránkách, kde se zabývám postavením žen ve společnosti z genderového hlediska v historickém kontextu, je proto třeba mít na mysli to, co napsala feministická teoretička Rita Gross, když při zkoumání historie tvrdila, že kromě historických textů by k lidem mělo promlouvat i to, co bylo zamlčeno:

*Historie je vždy selekcí minulosti, může tedy být přesná či úplná jen více méně. Co je vybráno a co vypuštěno, jaké jsou důvody pro zahrnutí nebo vyloučení určitých údajů, to vždy souzní s určitým použitím, interpretací minulosti. Feministická historie se zabývá jak těmito způsoby používání, do nichž byla androcentrická minulost začleněna, tak otázkami, co je tedy minulostí použitelnou pro ženy.*²⁶

Feministické teoretičky jako např. Jean Bethke Elshtain²⁷ potvrdily, že již ve starověku byly ženy vyloučeny z rozhodování a řízení věcí veřejných. Jediným obdobím, ve kterém údajně vládly ženy, bylo období matriarchátu, o jehož existenci se na poli vědy vedla a vede živá diskuse.

Hypotéza, že existoval matriarchát, se opírá především o svědectví obsažená v mýtech a o hierarchii funkcí připisovaných božským bytostem; např. paleolitické animistické kultury preferovaly kult Matky země. Na podporu tvrzení o existenci matriarchátu jsou uváděny i mýty o měsíčních ženách bojovnicích, které jsou z řecké mytologie známy jako Amazonky. Objevují se v okruzích dionýsovských, prométheovských, théseovských, héraklovských a argonautských mýtů. Definitivní vyhnání Amazonek z Řecka Théseem je někdy vykládáno jako konečné vítězství patriarchátu nad matriarchátem. Také určité rituály, které byly velmi živé ještě ve středověku a přežívají v různých zvycích dodnes, jsou některými badateli a filozofy pokládány za reminiscence matriarchátu. Jedná se například o iniciační a svatební rituály imitující boj žen s muži, které byly součástí slavností letního slunovratu.

²⁵ Ardener, E. In Soukup, V. 2004. *Dějiny antropologie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, s. 586.

²⁶ Gross, R.M. 1993. *Buddhism after Patriarchy. A Feminist History, Analysis and Reconstruction of Buddhism*. Albany: State University of New York Press, s.132.

²⁷ Elshtainová, J. B. 1999. *Veřejný muž, soukromá žena*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.

Není vědecky dokázáno, že matriarchát skutečně existoval; jeho uvádění v historické literatuře však podporuje tezi založenou na genderovém stereotypu o neschopnosti žen vládnout a o nutném nástupu patriarchátu. Feministické teorie vycházejí z faktu, že existence matriarchátu nebyla nikdy historicky doložena a proto není možné matriarchát analyzovat z feministického hlediska.

Co se týče nejstarších prehistorických společností, jsou údaje o postavení žen nečetné. Archeologové se do druhé poloviny minulého století postavením a úlohou žen v prehistorii nezabývali, ale ke konci minulého století ze začala rozvíjet vědecká disciplína, která je úzce spjata s první a druhou vlnou feminismu, s přibýváním žen v archeologické akademické obci a se zaváděním *gender studies* do sociologie, antropologie a ostatních humanitních disciplín. Tato vědecká disciplína se nazývá „archeologie genderu“ a jejím cílem je především analýza a definice ženských a mužských rolí v prehistorických společnostech a korekce stávajícího androcentrického pohledu na nejstarší dějiny lidstva. Studie z této oblasti kritizují v první řadě marginalizaci historické úlohy žen, opomíjení „ženských“ aktivit jako je péče o děti, příprava jídla a sběr a zdůrazňování aktivit „mužských“, jako jsou lov a válečnictví. Výzkum genderových rolí je často spojen se studiem pravěkého dětství. Z dostupných výsledků, které byly v rámci genderové archeologie prezentovány, vyplývá, že ženy měly velmi důležitou roli v prehistorických společnostech. Sbíraly potravu, lovily malá zvířata, vařily, čistily kůže, šily, pečovaly o oheň, rodily děti, staraly se o ně, staraly se o místo, kde žily ony i ostatní členové a členky tlupy. V prehistorii tedy ženy hrály důležitou úlohu v rámci *gens*.

Situace se změnila se zánikem *gens* a vznikem rodiny jako základní jednotky společnosti. Například na starověkém Blízkém východě byla rodina základní jednotkou společnosti a vyznačovala se již, na rozdíl od předhistorie, celou řadou patriarchálních rysů a nerovnoprávným postavením žen. Žena byla určena k péči o domácnost, uspokojování sexuálních potřeb manžela a rození potomstva. Žena získávala určitý respekt pouze jako manželka a matka, její postavení bylo však nejen nerovné, ale i vratké, protože neplnění manželských povinností z její strany nebo zatajení ztráty panenství před svatbou bylo důvodem k rozvodu. Nevěra ženy byla pokládána vedle loupeže a vraždy za zločin i s absolutním trestem. Rozvod byl možný a snadný pro muže, zatímco žena musela důvody k rozvodu (například mužovo cizoložství) prokázat, jinak jí hrozil trest smrti za křivé obvinění. Druhý sňatek ženy za života manžela byl výjimečný a mohl se uskutečnit pouze v několika málo případech, například při manželově vyhnání, byl však zcela nemožný při manželově zajetí během války.

V tomto historickém období byly již ženy považovány za druhořadou součást lidstva. Některé filozofické směry jako např. marxismus a marxisticky nebo socialisticky orientované feministické teorie často vysvětlují přechod od postavení ženy v prehistorii (které bylo podle těchto teorií rovnoprávné nebo téměř rovnoprávné s postavením mužů) k nerovnoprávnému postavení ženy v historických starověkých společnostech zánikem *gens* a vznikem soukromého vlastnictví a rodiny.

Jednou z výjimek měla být staroegyptská společnost, o které badatelé tvrdí, že si v ní muži a ženy byli rovni. Je však třeba podotknout, že nejsou známy studie starověkého Egypta z hlediska genderu. Z dostupných pramenů vyplývá, že hlavní úloha ženy i zde spočívala v naplnění jejího biologického a kulturního poslání (těhotenství, porod, péče o děti a jejich výchova). Žena pečovala o domácnost a o rodinu. Naproti tomu muž plnil svou roli spíše ve vnější sféře. I zde lze tedy zaznamenat neúčast žen ve veřejném životě a jejich vytěsnění do soukromé sféry. Podle historiků to však neznamená, že se aktivita ženy soustřeďovala výhradně na vedení domácnosti a na rodinný život. Již ve 3. tisíciletí př. n. l. žena působila v určitých případech ve veřejném životě a příležitostně zastávala významnější úřady (například kněžské).

Jak již bylo řečeno, byla rodina centrální jednotkou téměř všech starověkých společností, jejichž oficiální náboženství bez výjimky prohlašovalo, že blaho země, společnosti a správné fungování státu závisí na tom, zda jsou řádně vykonávány rodinné povinnosti, zda je žena počestná a zda je podřízená manželovi a jeho rodině. Rodina byla chápána jako nikdy neumírající kolektiv, živý organismus přesahující i spojující jednotlivé členy v průběhu věků; ženy, dárkyně života, v ní však byly podřízeny mužům.

V tradiční Číně se rodina zakládala na dvou principech: nadřazenost starší generace nad mladší a nadřazenost mužů nad ženami. V čele tradiční čínské rodiny stál nejstarší mužský člen nejstarší generace, kterého střídal jeho nejstarší žijící syn. Dělbá povinností mezi mužem a ženou byla přesně vymezena. Muži se věnovali vztahům a povinnostem rodiny k jiným rodinám nebo k vnějšímu světu. Ženy se staraly o interní záležitosti domácnosti a rodiny, jak je tomu často dodnes. Konfucianismus ospravedlňuje existenci hierarchií tím, že jsou nutné pro dosažení a zachování rovnováhy a harmonie. Ve starověké Číně byly ženy silně podrobovány společenské kontrole právě vzhledem k dosažení a udržení harmonie, neboť ženy byly ty, kdo byly pokládány za méně disciplinované pohlaví. Podle filosofa a

sociologa G. Lipovetskeho²⁸ právě proto bylo nutné ženu různými prostředky usměrňovat a ovládat, například majetkovými a společenskými předpisy a pravidly či požadavky na fyzický vzhled, chování, jednání a myšlení.

V průběhu let, kdy v Číně vládl Mao, se postavení žen zlepšilo. Ženám se dostalo možnosti se vzdělávat a pracovat vně rodiny. Ženy se tak sice staly emancipovanými, ale pouze ve vztahu k práci. V rodině však i nadále přežíval konfucianismus se svými hierarchiemi a ženy nejsou ani dnes aktivními účastnicemi politického a ekonomického života.

Cenné informace o postavení ženy ve starověkém Izraeli poskytuje text Starého zákona. Struktura autority v rodině představuje model, který je poněkud složitější, než je naše obecná představa o patriarchátu²⁹, nicméně i v této společnosti bylo postavení žen nerovnoprávné ve srovnání s postavením mužů. Mužům byla vyhrazena sféra veřejná, ženám sféra soukromá. Povinností mužů i žen bylo přivést na svět potomstvo a vychovat je. Děti obvykle vychovávala matka, která byla první učitelkou Tóry a to je důvod, proč náboženská příslušnost se v judaismu dodnes odvozuje od matky. Povinností ženy bylo tedy rodit děti, vychovávat je, starat se o domácnost, zatímco povinností muže bylo rodinu zabezpečit a hájit její čest. Tak je tomu v ortodoxních židovských rodinách dodnes.

Ze Starého zákona jasně vyplývá, že muž vládl a určoval pravidla společnosti. Abrahám vedl svůj lid tam, kam mu Bůh určil, Izák, jeho syn, po něm převzal majetek i vládu a po něm Ezau a Jákob, Josef a další a tak si muži si předávali moc a majetek a rozhodovali o tom, kam jejich lid půjde a jak dlouho kde zůstane a ve kterého Boha bude věřit, zatímco jejich ženy a konkubíny jim rodily syny (i dcery, ale o těch se Starý zákon moc nezmiňuje) a vychovávaly je. Moc patřila bezpochyby mužům. Etika starého Izraele byla teocentrická a úzce spjatá, či dokonce přímo splývající s vírou v jediného Boha - muže, jenž položil jasné a pevné základy morálky, které lidé jenom dobře či špatně rozvíjejí, ale které nelze nijak zpochybňovat.

Rozdíly v postavení mezi muži a ženami jsou známy i ze starověkého Řecka v období okolo 5. století př. n. l. Řecká společnost v době po perských válkách byla silně orientována na postavení a hodnotu muže. Ženy ztratily tu společenskou vážnost, jaké pravděpodobně požívaly v mínojské i homérské společnosti. Neměly žádná politická práva, nesměly vlastnit majetek a svědčit u soudu. Přesto existovaly značné rozdíly v postavení a úloze ženy mezi

²⁸ Lipovetsky, G. 2000. *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*. Praha: Prostor.

²⁹ Tydlitátová, V. 2008. „Judaismus“. In: B. Knotková Čapková a kol. *Obrazy ženství v náboženských kulturách*. Praha - Litomyšl: Paseka.

jednotlivými řeckými obcemi, například mezi demokratickými Athénami a oligarchickou Spartou.

V antickém Řecku byla obecně sociální i politická struktura cele založena na patriarchálním modelu. V Aténách byla ženě vyhrazena sféra soukromá (domácnost), neměla svobodu ani možnost veřejně vystupovat. Dopustila-li se cizoložství, mohla být potrestána smrtí nebo prodána jako otrokyně. Muži byla vyhrazena sféra veřejná (politická), muž rozhodoval o budoucnosti státu i své rodiny. V Athénách tedy vládla vdaná žena jen ve svém domě a byla paní pouze ve vztahu k otrokům. Situace ve Spartě byla odlišná od situace v Aténách, neboť ve Spartě dosud přetrvával starý gentový řád, ve kterém si muži žen vážili více. Spartské ženy měly možnost se účastnit veřejného života a částečně mohly rozhodovat i o chodu státu; jejich důležitost byla však dána především jejich biologickou schopností родit (zdravé) děti – příští válečníky. Aby byly připravené na tento úkol, cvičily se spartské dívky v lehčích sportech. To bylo zárukou toho, že dobře vyvinuté ženy budou bez zbytečných komplikací rodit zdravé potomky. Rigidní spartská eugenika zasahovala do všech dalších otázek manželského výběru, života a výchovy dětí. Manžela dívce vybíral otec, bratr nebo poručník. Důvodem uzavírání sňatků bylo zachování rodiny, náboženských a sociálních konvencí a zplození dětí, které by svému otci zabezpečily klidné stáří a posléze i kult prokazovaný předkům.

Římská společnost byla také silně patriarchální. *Zákony dvanácti desek* z roku 451/450 př. n. l. jasně vymezují rozsáhlou otcovskou pravomoc, k níž patřila i neobyčejně přísná až krutá pravidla pro zacházení se členy vlastní rodiny. Některá z nich odstranilo teprve křesťanství – například až roku 374 n. l. bylo zakázáno odkládání novorozenců. Teprve za Konstantina Velikého se vražda na vlastním dítěti začala považovat za stejný zločin jako vlastizrada, zatímco za Hadriana byla trestána pouze vyhnanstvím. Otcovská pravomoc se vztahovala i na manželku, která byla paní (*domina*) pouze ve vztahu k otrokům.

V souvislosti s rolí ženy jako ochránkyně rodinného krbu vzniklo na počátku římských dějin významné kněžské kolegium, jež bylo výlučně ženskou záležitostí. Jeho příslušnice – *vestálky* – pečovaly o posvátný oheň ve Vestině chrámu na Foru Romanu a ten byl považován za symbol prosperity Říma. Vestálkou podle tradice byla i Rhea Silvia, která porodila Romula a Rema. Šest kněžek bylo vybíráno v dětském věku do deseti let. Jejich služba trvala třicet let a po tuto dobu musely zůstat pannami. Poté byly propuštěny do běžného života a mohly se i vdát a založit rodinu.

V antickém Římě měla patricijská žena sice určitou společenskou vážnost, ale z politického hlediska neměla žádná práva a její postavení v rodině bylo téměř identické jako postavení otroků. Postavení ženy v antickém Římě výstižně ilustruje následující epitaf na jedné z hrodek na Via Appia: „Byla ctnostná, pečovala o domácnost a předla vlnu“. Ve starověkém Římě byla žena především určena k péči o domácnost. Vdaná žena měla své právní postavení, ale svobodné ženy byly pod autoritu otce nebo jiných mužských příbuzných.

Na rozdíl od žen v antickém Řecku neměly však ženy ve starověkém Římě pouze biologickou funkci, ale i funkci kulturní, neboť samy vychovávaly své děti. Bylo úkolem žen připravit syny na to, aby se stali řádnými římskými občany. Feministické studie si často kladou otázku, proč se Řím neinspiroval kulturou Etrusků, kde postavení žen ve společnosti bylo vyrovnanější než v jiných tehdejších zemích, alespoň podle řeckého historika Theopompa.

Dochované výtvarné památky dokazují, že u Etrusků měly ženy značnou rovnoprávnost s muži. Jak ukazuje příklad Tanaquil, manželky Tarquinia Prisca, římského krále, jenž pocházel z etruského prostředí, byly ženy v etruských městech zapojeny do kultovních a náboženských záležitostí, vyznaly se ve věštění a výkladu magických znamení. Podle některých zdrojů, po založení Říma v roce 753 př. n. l. byla hlavním místním božstvem v Římě ženská bohyně, která byla známa pod různými jmény: *Mater Matuta*, *Feronia*, *Bona Dea*, *Fortuna* a později *Tanaquilla*. Poté, co Římané okupovali etruská města, donutili jejich obyvatele a obyvatelky, aby přijali nové modely chování a připravili tak etruské ženy o jejich svobodu.

Se zánikem Západořímské říše se situace žen neustále zhoršovala. Ženy byly čím dál tím více uzavírány do soukromé sféry a jejich hlavní rolí bylo mateřství a péče o domácnost. Jedinou alternativou byl klášter. Ve středověké Evropě bylo postavení žen nesvobodné a ty ženy, které se něčím vyznačovaly a/nebo konkurovaly církvi svatě léčením, pomocí při rození a podobně, byly často označovány jako čarodějnice a vražděny. Status ženy v Evropě té doby se příliš nelišil od statusu ženy v islámské společnosti té doby.

Z výše uvedených údajů lze vyvodit, že po zániku prehistorických *gens* se postavení žen ve společnosti zhoršilo; začala fungovat genderová dominance. Gender hluboce ovlivnil strukturu a funkce rodiny, která se stala základní sociální institucí státu, způsobil nucenou izolaci žen od veřejného života a jejich uzavření do sféry soukromé. Sociolog Ivo Možný datuje přechod od příbuzenských systémů k tradiční patrimoniální rodině a vznik prvních

států jako sociálních organizací nad rodinnými sítěmi do období od 3000 let před naším letopočtem v Mezopotámii a v Egyptě a okolo roku 600 př. n. l. v Řecku a v Číně. O tomto období píše:

Vznik prvních států jako sociálních organizací nad rodinnými sítěmi. Upadají kmenové rodové systémy a jsou nahrazovány patrimoniálními domácnostmi, jimž vládnou muži, kteří drží ve svých rukou vlastnictví domácnosti, do které patří i služebnictvo a všichni v domě...³⁰.

II.5. Diskuse náboženství

Jednou z vybraných oblastí kulturní antropologie, ve které lze konkrétně ukázat, jak do ní byla zapracována genderová problematika, je náboženství a spiritualita. Každá známá společnost má nějakou formu náboženství a to s velkou pravděpodobností již od dob, kdy lidé žili v jeskyních³¹. Náboženství dává životům věřících řád a pocit bezpečí a jistoty. Každé náboženství řídí samo sebe i své věřící pomocí přesně stanovených pravidel. Z hlediska genderu je zajímavé, že ve většině případů téměř všechna náboženství stanovují odlišná pravidla pro muže a pro ženy. Zvláštní je také to, že zatímco více věřících bývá mezi ženami než mezi muži, pravidla stanovují obvykle muži, kteří uvnitř náboženství mívají také vyšší status a privilegia, které ženy nemají. Toto tvrzení je pravdivé přinejmenším pro „velká“ monoteistická náboženství jako je judaismus, křesťanství a islám. A je také zajímavé, že v těchto velkých náboženstvích je Bohem muž. Přesto např. Ginzburg³² píše o tom, že před „velkými náboženstvími“ existovaly kultury tzv. velkých bohyň, které byly spojovány s plodností a vyzývány jako matka a jejichž pozůstatkem bylo čarodějnictví, které ale bylo chápáno jako kult žen, které praktikovaly lidové léčitelství jak osob tak zvířat. Podle Ginzburga však církevní autority považovaly čarodějnictví za ohrožení církevní autority a koncem 15. století církev vyhlásila čarodějnicím válku, ve které zemřelo podle odhadů mezi milionem a půl a devíti miliony lidí, z nichž 80 % byly ženy.

Vybrala jsem pro rozbor vlivu genderu na náboženství křesťanství a islám, protože v nich je vliv genderu velmi silný.

Ve svém rozboru uvádím jako první příklad vlivu genderu na náboženství Starý zákon, podle kterého Bůh zakázal člověku požit plody z rajského stromu poznání: člověk však tento příkaz porušil, protože toužil po poznání. Zároveň s poznáním odhalil člověk sexualitu.

³⁰ Možný, I. 2008. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 17.

³¹ Renzetti, C.M., Curran D. J. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

³² Ginzburg, C. 2002. *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*. Praha: Argo.

Bůh člověka potrestal ze neuposlechnutí vyhnáním z ráje. Boží příkaz nepožít plodů z rajského stromu poznání Adam s Evou porušili sice společně, hlavním viníkem křesťanského prvotního hříchu se však stala Eva, pramáti ženského pokolení. Vinu Evy za vyhnání z ráje prosazovali již církevní otcové Tertullian a Augustin. Evin hřích poznamenal na dlouhou dobu křesťanské učení, které ve svých dílech i v náboženské praxi rozšířilo hřích naší pramáti na všechny ženy.

V ranné křesťanské teologii dochází k adoraci manželského stavu a zároveň se ustanovuje jednoznačná podřízenost ženy muži a povinnost vzájemné věrnosti. Podřízenost ženy muži veřejně hlásal i sv. Pavel, jeden z nejvýznamnějších tvůrců novozákonního křesťanství, když ve svém Listu k Efezským říká, že muž je hlavou ženy, jako je Kristus hlavou církve. S pomocí křesťanské církve i učení získali muži v náboženské sféře, ale i v oblasti společenské a kulturní výlučně dominantní postavení. Ženy, poznamenané Eviným hříchem, se staly druhořadými jak v církvi, tak ve společnosti. Dokladem toho může být skutečnost, že z této doby se o ženách nechovaly žádné podstatné informace. Pokud se ženy snažily se z tohoto postavení vymanit, byly trestány jak vyloučením ze společnosti, tak fyzicky. Výrazem reakce na pocit ohrožené mužské dominance a politováníhodnou praxí křesťanské církve se staly hony na čarodějnice. Máme-li věřit údajům ze syntetického díla Georga Denzlera *Zakázaná slast* s podtitulem *Dva tisíce let křesťanské sexuální morálky* (1999), přišlo jen v Německu v letech 1400 až 1750 o život zásluhou inkvizice pět set tisíc až milion nevinných žen obviněných z čarodějnictví, to znamená ze spolčení a obcování s ďáblem.

Charakteristika čarodějnice jako nevěřící ženy je nepřímo výplodem křesťanské morálky, vycházející z bible. Vzhledem k tomu, že podle bible Eva uvěřila ďáblu, který měl podobu hada, propadla hříchu první. Z toho teologové a filosofové usoudili, že žena je náchylnější k hříchu a k podlehnutí ďáblu, že je nebezpečná všemu tomu, co tehdejší mužská intelektuální křesťanská smetánka považovala za čisté a svaté. Teologové a inkvizitoři pak také dospěli k názoru, že nejvíce nebezpečný je na ženě její vzhled, protože fyzická krása je jednou z nejsilnějších zbraní ďábla. Svätý Augustin tvrdil, že hříchu je nutno oponovat vůlí, ale žena má vůli slabší než muž a je proto pro ďábla snazší kořistí. To se dozvíme i v Kladvu na čarodějnice (*Malleus maleficarum*), podle kterého byla žena stvořena jako nedokonalá a nakloněná k sexualitě³³.

³³ Vodáková, O. 2003. „Čarodějnice, vědmy, kořenářky a porodní báby“. In: A. Vodáková, Vodáková, O., (eds.). *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství.

Z genderového hlediska je bible textem, který průkazně zakládá svou filosofii na patriarchalismu. Podle bible je žena podřízena muži a jejím úkolem je rodit děti (v utrpení): „Velice rozmnožím tvé trápení i bolesti těhotenství, syny budeš rodit v utrpení, budeš dychtit po svém muži, ale on nad tebou bude vládnout“³⁴ (Genesis 3,16). Tak potrestal ve Starém zákoně Bůh Evu za to, že jej neposlechla a podala jablko Adamovi. Takový postoj k ženě se pochopitelně promítá i do dvou náboženství, která pokládají Starý zákon za svatou knihu: judaismus a křesťanství. A Starý zákon také vymezuje Boha jako muže, neboť ho označuje výlučně 3. osobou mužského rodu.

Kupodivu i Nový zákon, který je založen na křesťanské platformě rovnosti všech před Bohem, pokračuje v patriarchální tradici Starého zákona. Existují však výjimky z tohoto patriarchálního pojetí světa. Ježíš Kristus pokládal ženu za muže rovnou partnerku a sám se nechal ženami doprovázet. Tyto ženy poté sehrály důležitou roli v prvních křesťanských sborech jako diakonky a apoštolky Kristovy³⁵.

V průběhu staletí se původní téměř paritní postavení věřících žen v křesťanské církvi neustále zhoršovalo. Muž byl podřízen Bohu a žena muži. Rod ženský se stal rodem druhým, neboť byl odvozován od rodu mužského a byl kulturně spjat s reprodukcí a péčí. Ženy se staly mlčící součástí křesťanské společnosti (viz Pavlův výrok z první epištoly Listů Korint'ánům: „Ženy necht' ve shromáždění mlčí“). Tento zákaz se spojil s určením muže jako rádce ženy, která byla vykázána do sféry neveřejné. Epištoly se pak staly oporou patriarchálního modelu orientovaného na mužský primát. Teologicky zdůvodňovaly marginalizaci žen³⁶.

Ve 20. století vznikaly feministické teologické teorie a tzv. spirituální feminismus je dnes nedílnou součástí feministických hnutí. Spirituální feminismus zahrnuje různá náboženství; křesťanství je v něm zastoupeno jak na úrovni katolické církve, tak na úrovni protestantismu. Jedním z výsledků feministických křesťanských tezí je nárůst počtu žen, které ordinují (to platí ale pouze pro protestantské církve).

Z výše uvedeného vyplývá, že vliv genderu na ta náboženství, jejichž základem je křesťanská víra, stále ještě přetrvává. Spirituální feministky se zaměřují jak na organizaci církve, tak na podstatu především katolického učení. Diskutují o tom, je-li Bůh nutně muž a snaží se najít (a odstranit) příčiny genderové dominance mužů v církvi a ve víře.

³⁴ Mencl, T. 2003. „Žena biblická“. In A. Vodáková, Vodáková O. (eds.). *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství, s. 45.

³⁷ Mencl, T. 2003. „Žena biblická“. In A. Vodáková A., Vodáková O. (eds.): *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství.

³⁸ Opočenská, J. 2008. „Křesťanství“. In: B. Knotková-Čapková a kol. *Obrazy ženství v náboženských kulturách.* Praha-Litomyšl: Paseka.

Dalším náboženstvím, které bylo a je silně ovlivněno genderem a jehož vliv se promítá do společnosti a kultury zásadním způsobem, je bezpochyby islám. Právní a sociální status ženy v ranné islámské společnosti vyplýval z *šari'y*, kterou formulovala právní věda, čerpající kromě dalších pramenů i z Koránu. Obecně lze říci, že Korán postuluje převahu muže nad ženou. V Koránu³⁷ v súře *O rozvodu* se hovoří o právech ženy, avšak s dodatkem: „(...) nicméně muži jsou o stupeň výše“ (2:228). Na základě Božího řádu zdůvodňuje Korán tuto zásadu v súře IV. zvané *Ženy*: „Muži zaujímají postavení nad ženami proto, že Bůh dal přednost jednomu z vás před druhými (...) A ctnostné ženy jsou pokorně oddány (...)“ (4:34). V některých případech má žena o polovinu menší právní kvalifikaci než muž. Například dědické právo stanoví, že žena dědí o polovinu méně než muž (4:11). Uzavření manželské smlouvy mají být přítomni dva plnoprávní svědci – dva muži, nebo jeden muž a dvě ženy. Totéž platilo i při výkupném z krevní msty. Náboženské povinnosti se vztahují s určitými omezeními i na ženu.

Muslimové sami rádi poukazují na to, že islám přinesl zlepšení postavení ženy oproti předislámské společnosti. Ke zlepšením patří například právo dědit, zákaz zahrabávat novorozená děvčátka do země a tak je usmrcovat a podobně. Nicméně i v zemích ovládaných islámem je postavení ženy nejpřehlednější a snáze pochopitelné, pokud rozlišíme postavení ženy v náboženství, v rodině a ve veřejném životě³⁸.

V Koránu, který je primárním náboženským textem islámu, je žena téměř rovna muži (kromě výše uvedených súr), má téměř identické náboženské povinnosti jako on a jediné odlišnosti přináší její biologická rozdílnost od muže (mateřství, menstruace). V rodině se však postavení ženy řídí právem *šari'a*, které sice vychází z Koránu, ale dovoluje muži např. polygamii. Polygamie byla v moderní době v některých muslimských zemích zrušena; jedná se o ty země, které se snaží oddělit laický stát od církve jako např. Turecko, Jižní Jemen a některé státy severní Afriky. V rodinném životě má vedoucí roli muž. Muslimská rodina je patriarchální a patrilineární. Svou vedoucí roli musí muž vyvažovat plným zaopatřením ženy a dětí a to i proto, že muslimská rodina nezná bezpodílové vlastnictví manželů. Muž i žena mají každý svůj majetek. Manželské soužití může končit rozvodem, který je velmi snadný pro muže a velmi obtížný pro ženu.

Postavení žen ve veřejném životě muslimských zemí se liší podle státu a sociální skupiny. Ve velmi ortodoxních zemích jako je Saúdská Arábie jsou ženy úplně vyloučeny

³⁷ *Il Corano*. 1980. Milano: Arnoldo Mondadori Editore, s.109, 159, 160.

³⁸ Kropáček, L. 2008. „Islám“. In: B. Knotková-Čapková a kol. *Obrazy ženství v náboženských kulturách*. Praha-Litomyšl: Paseka.

z veřejného života, zatímco v některých zemích severní Afriky nebo např. v Jordánsku jsou ženy jeho součástí. Některé země, především ty, které čerpají finanční pomoc od mezinárodních organizací, stanovily kvóty na účast žen ve veřejném životě (Irák, Jordánsko, Sýrie, Maroko).

Postavení ženy v islámu je v současné době jedním z nejdiskutovanějších témat v oblasti kultury i genderu. Přes přísná pravidla, která striktně oddělují veřejné od soukromého a stanoví, že žena se nesmí veřejně projevovat, objevily se i v islámu feministické teorie a to nejen v rámci spirituálního feminismu.

Většina „západních“ badatelů a badatelek tvrdí, že je třeba, aby muslimské země prošly sekularizačním procesem, kterému se jen obtížně vyhnou, i když se o to některé, jako například Irák, snaží. Teprve poté bude možné v těchto zemích opustit jednostranné představy o druhořadosti žen spjaté s náboženským právem, které kdysi dávno určila silně patriarchální společnost.

Situace žen v muslimských zemích se sice liší podle toho, jakého stupně sekularizace ta která země dosáhla (např. srovnáme-li Turecko s Iránem), ale obvyklý názor muslimů na postavení ženy jsem se rozhodla převzít ze stránek blogu „Imane“³⁹, protože kdo lépe může ilustrovat hodnotu ženy v muslimské společnosti než muslimové samotní (úryvek nechávám i s gramatickými a stylistickými chybami, které potvrzují jeho autentičnost):

Během ranných let Islámu, ženy nebyly nikdy vybrány jako Khalifah (kalif), guvernérky nebo Qádi (soudci). Prorok (mír a požehnání Boží s ním) byl přežit mnoha jeho manželkami a dcerami, ale nikdo z nich nevládl žádné části islamského státu. Dnes muslimové kteří se snaží oprávnit volení žen jako vedoucí muslimských zemí jsou v neustálém otevřeném rozporu s islamským učením. Některé muslimské země povolují ženám býti ambasádorkami, členkami parlamentu či poradenských shromáždění, ale toto je neraděno z několika zjevných důvodů, například:

(i) Žena přirozená a hlavní práce je domov, rodina a děti. Toto samo o sobě je velmi náročná role a aby mohla dodržet svou roli v parlamentu, musela by zapřít své mateřské instinkty a obětovat potřeby její rodiny. Toto je nepřijatelná nespravedlnost vůči ní.

(ii) Plná spolupráce ve vládě obsahuje dlouhé hodiny v atmosféře volného míchání a sociální interakce. Toto je naprosto zakázáno v Islámu.

(iii) Žena je povinna dodržet islamské nařízení Satru a Hidžábu. Trávení celých dnů a nocí v parlamentu s hidžábem je obtížné a nepohodlné a praktický příklad žen v parlamentu v muslimských

³⁹ www.imane.cz, Imane [cit. 20. června 2009].

zemích dnes je ten, že nemohou dodržovat zákony. Tato práce je přirozená mužům a ženy které se snaží vzít na sebe práci mužovu se zajisté naleznou v jejich dluhu.

(iv) Žena nemůže cestovat déle než den a noc pokud není doprovázena Mahramem (blízkým mužským příbuzným). Islám uznává, že společnost může být velmi nebezpečná a proto dělá vše na ochranu žen. Členové parlamentu se nejen musí účastnit denních schůzek, ale také je od nich vyžadováno k lepšímu vykonávání svých povinností cestovat po státě i mim něj. Bylo by velmi nepraktické pro muslimku neustále shánět jejího mahram.

Toto vše však neznamená, že ženy nemají co říci do vlády jejich státu. Pokud má žena možnost a znalosti, které by mohli státu prospět, může poradit vládě bez toho, aby se účastnila jejich denních činností.

Je třeba ocenit odvahu muslimských feministek i feministických teoložek, které se tomuto vnímání ženy postavily, a to přesto, že svými prohlášeními samy sebe ohrožovaly na životě. Většina z nich zastává názor, že tradiční patriarchální islám diskriminuje ženy mj. i proto, že se vžilo špatné čtení Koránu. Islámské feministky si myslí, že příčinu dnešního nerovnoprávného postavení žen nelze nalézt v Koránu samotném, nýbrž ve skutečnosti, že jej až dosud interpretovali muži. Na islámském učení založené emancipační argumenty proto nejsou žádnou zvláštností. Existuje velmi silný feministický islámský proud, který se snaží o reinterpretaci islámu. Jeho výraznou osobností je Maročanka Fatima Mernissi, socioložka a autorka knih pojednávajících o genderu v Koránu. Její dílo *Le Harem Politique*⁴⁰ (*Politický harém*) obsahuje natolik ostrou kritiku muslimské společnosti, islámu i Koránu, že se dostalo až na seznam marockých cenzorů. V knize požaduje reinterpretaci Koránu v duchu moderní doby a rozvrácení patriarchálních společenských struktur, aby se na jedné straně islám znovu oživil v duchu rovnosti obou pohlaví a na straně druhé nedošlo k rozpadu společnosti a ztrátě hodnot, jak k tomu podle ní dochází na západě.

Podle jiné aktivistky z Maroka Raji Rhouni⁴¹ by se islámský feminismus neměl soustředit na hledání pravdy, ale rozvracet jednostranné a dogmatické pojednání o ní tím, že poukáže na časovou omezenost náboženských předpisů (nebo spíše doporučení) a do popředí postaví historické souvislosti a ideologické pozadí kanonických textů. Výčet myšlenek muslimského feminismu by nebyl kompletní bez zmínění osobnosti Nawal el Saadawi, egyptské levicové disidentky, feministky, psychiatričky a spisovatelky, autorky slavné knihy *The Hidden Face of Eve* (Zahalená tvář Evy). Spolu se svým manželem Sherifem Hetatou,

⁴⁰ Mernissi, F. 1987. *Le Harem politique*. Paris: Albin Michel.

⁴¹ Rhouni, R. 2004. *Secular and Islamic feminist critiques in the work of Fatima Mernissi : thinking a post-foundationalist islamic feminism*. Rabat : Faculté des lettres et des sciences humaines.

taktéž lékařem, publikuje a přednáší o útlaku žen v islámské společnosti, ale nezapomíná ani na kritiku západní kapitalistické společnosti a procesu globalizace:

Nemůžeme rozlišovat mezi násilím na mezinárodní úrovni, násilím ze strany státu a v rámci jednoho národa a násilím v rodině, ke kterému dochází díky právní úpravě manželství a ze strany otců a manželů. Nemůžeme rozlišovat mezi sexuálním znásilněním či sexuálním násilím a ekonomickým znásilněním či ekonomickým násilím⁴².

Situace feministek a feministických teoložek v těch muslimských zemích, kde není církev oddělená od státu a kde je islám velmi rigidní, je velmi obtížná a v těchto zemích, jako je např. Afgánistán nebo Irán se emancipační hnutí žen stala součástí boje proti diktatuře.

II.6. Diskuse jazyka

Významnou dimenzí kultury, v rámci které lze identifikovat genderovou nerovnost a genderové stereotypy, je jazyk. Pro problematiku genderu ve vztahu ke kultuře se jeví jako velmi důležitá mj. genderová analýza užívání řeči a vztahů, které existují mezi jazykem na straně jedné a společností a kulturou na straně druhé. Jazyk je součástí kultury a jak již řekl americký jazykovědec Sapir:

Lidské bytosti nežijí v objektivním světě, který by existoval sám o sobě, ani ve světě společenských dějů, ale do značné míry v milosti daného jazyka, který se pro jejich společnost stal médiem vyjadřování. Bylo by zcela iluzorní si představovat, že se člověk přizpůsobuje realitě v podstatě bez použití jazyka a že jazyk je pouhým náhodným prostředkem pro řešení specifických problémů dorozumívání a uvažování. Ve skutečnosti je tzv. reálný svět do značné míry postaven na jazykových zvycích společnosti. Žádné dva jazyky si nejsou nikdy dostatečně podobné, aby se u nich dalo předpokládat, že znázorňují tutéž společenskou realitu. Světy, v nichž různé společnosti žijí, jsou rozdílné světy s různými pojmenováními. Vidíme, slyšíme i jinak zakoušíme do značné míry právě takto, protože jazykové zvyky naší společnosti nás predisponují k jistým způsobům interpretace.⁴³

Znamená to, že máme takový svět, jaký si vytváříme jazykem, kterým hovoříme. Jazyk vytváří naši realitu a reality vyjádřené různými jazyky, se liší. Sapir viděl hlavní jazykové rozdíly ve slovní zásobě, zatímco jeho žák Whorf kladl důraz především na

⁴² El Saadawi, N. 1977. *The Hidden Face of Eve: Women in the Arab World*. Boston: Beacon Press. (překlad vlastní)

⁴³ Sapir E., 1986. *Culture, Language and Personality*. Berkeley: University of California Press, s. 251.

rozdílnou gramatiku, která je, podle jeho názoru, konstrukcí reality. Ze Sapirových a Whorfových tezí vznikly dvě důležité teorie: 1) lingvistický relativismus (charakter kultury je utvářen jazykem) a 2) jazykový determinismus (myšlení je ovlivňováno povahou jazyka).

Feminističtí badatelé a badatelky používali často lingvistickou analýzu kulturního prostředí a vznikl i nový obor feministické lingvistiky, která se zabývá jazykovou diskriminací žen v kultuře. Na základě tezí Sapira a Whorfa společnost nebo kultura vnímá ženu tak, jak o ní hovoří. V České republice se feministickou lingvistikou zabývá Jana Valdřová⁴⁴ z Jihočeské university, podle níž se ve všech evropských jazycích odráží nerovnoprávné postavení žen ve společnosti.

Jedna z výtek feministické vědecké jazykové kritiky směřuje proti cílené absenci jednoho z pohlaví (převážně žen) v jazyce. Jedná se především o to, že například názvy zaměstnání či funkcí jsou uváděny převážně v mužském rodě, i když se jedná o ženy: občan a nikoliv občanka, zastupitel a nikoliv zastupitelka, předseda a nikoliv předsedkyně, právník a nikoliv právnička, vědec a nikoliv vědkyně atd. Pro situace, ve kterých se nacházejí muži i ženy, se používá tzv. generické maskulinum: např. ve větě „proti se vyslovili všichni zastupitelé“. Tato věta ale nevyovídá o tom, kolik bylo proti zastupitelů a kolik zastupitelek. Generické maskulinum se užívá všude: v médiích, v úředním jazyce i v hovorové řeči. V těchto případech je namístě hovořit o hierarchizaci pohlaví a ta je diskriminační téměř vždy vůči ženám. Je nutné si uvědomit, že tím, jak používáme jazyk, interpretujeme skutečnost sobě, ale hlavně ostatním a v případě genderové oblasti, interpretujeme svůj náhled na postavení žen ve společnosti.

Otázka přechylování ženských příjmení, která je jedním z důležitých témat feministické lingvistické kritiky, se týká i této mé práce, neboť používám cizí ženská jména bez přípony *-ová*. Již ve své knize *Čeština a žena* z roku 1946 Pavel Eisner nazval užívání přípony *-ová* v českém jazyce „tyranstvím mužské nadvlády“⁴⁵.

Není tedy divu, že žen s nepřechýleným příjmením u nás neustále přibývá. Je nutné si uvědomit, že tradiční změna příjmení pochází z dob, kdy ženy byly pouze osobami druhořadými, odvozenými od existence mužů. Nakonec většina českých ženských příjmení má koncovkou *-ová*, což je, jak známo, koncovka přivlastňovací: žena byla nejprve majetkem

⁴⁴ Valdřová J. 1999. „Jazyk to prozradí“. In: M. Chřibková, Chuchma J., Klimentová E. (eds.). *Nové čtení světa*. Praha: One Woman Press, s. 113-120.

⁴⁵ Valdřová, J. 2003. „Rod ženský v jazyce“. In: A. Vodáková, Vodáková O. (eds.). *Rod ženský*. Praha: Sociologické nakladatelství.

otce (je-li otec Novák, pak Novák-ova, tedy Novákovi patřící) a po svatbě přešla plynule do vlastnictví manžela: mimo jiné tím, že přijala jeho příjmení.

Problém s přechylováním příjmení je natolik zásadní, že na něj reagovala i česká vláda, která předložila pozměňovací návrh na normativní pravidla týkající se přechylování příjmení. Podněty k tomuto pozměňovacímu návrhu obdrželi poslanci především od občanek České republiky, žijících trvale v zahraničí, kde se jejich české příjmení neshodovalo s jejich cizím příjmením, např. Ferrara na italských dokumentech a Ferrarová na českých. Poslanec Hrnčíř v parlamentní debatě ujistil své kolegy a kolegyně o následujícím: „Je nutno říci, že tímto násilným přechylováním vznikají někdy docela jazykové paskvily. Dnes, pokud chtějí tyto ženy svůj problém vyřešit a používat příjmení v požadované formě, mají jediné řešení: podepsat prohlášení o přihlášení se k národnostní menšině, což podle mého názoru oprávněně považují za zřeknutí se české národnosti.....“⁴⁶.

V této kapitole jsem doložila, že gender je součástí kultury v každé společnosti. Je zásluhou kulturní antropologie to, že byly prozkoumány různé podoby genderu a dichotomie, o které se genderová diskriminace a dominance velmi často opírají. Kulturní antropologové a antropoložky aplikující genderovou perspektivu zjistili, že zatímco podoby genderu jsou v různých společnostech variabilní, konstantou je moc, která určuje tradiční dělbu práce. Moc vytváří a reprodukuje genderové rozdíly především prostřednictvím institucí. Genderové rozdíly tedy nejsou dány biologicky, ale kulturně.

⁴⁶ www.psp.cz. Parlament České republiky. [cit. 18. března 2009]

III. Feministické teorie

III.1. Historie feministických hnutí

Aktivně a organizovaně se začaly otázkou diskriminace žen ve společnosti zabývat již ženy v USA v 18. století, kde se ženské hnutí rozvíjelo současně a v souvislosti s abolicionistickým hnutím. Ženy zakládaly vlastní organizace a snažily se o účast v aktivním politickém životě. Další zemí, kde ženy začaly bojovat o rovnoprávnost, byla Francie po revoluci v roce 1789. Jednou z největších bojovnic za práva žen byla Olympe de Gouges, která napsala *Deklaraci práv ženy a občanky*⁴⁷ jako reakci na *Deklaraci práv muže a občana*. Nakolik ji současná mužská revoluční elita odsuzovala a bála se jejích myšlenek, je možné vyčíst ze slov, která pronesl pan Chaumette, prokurátor Pařížské komuny, po její popravě: „Nezapomeňte na nestoudnou Olympe de Gouges, která jako první založila ženské spolky a opustila péči o domácnost proto, aby se vměšovala do záležitostí republiky a jejíž hlava proto padla pod železem zákonné odplaty...“⁴⁸. Tak zacházela Francouzská revoluce s ženami, které doufaly, že přinese rovnost práv pro všechny občany a občanky Francie – muže i ženy.

Další významnou osobností pro rozvoj feministického hnutí byla Mary Wollstonecraft, která se dostala do veřejného povědomí v roce 1790, kdy reagovala na Burkeho kritiku revoluce a napsala *A Vindication of the Rights of Man (Na obranu práv člověka/muže)*, kde obhajuje revoluci, pokrok a rozum. V roce 1792 napsala další knihu *A Vindication of the Rights of Woman*⁴⁹ (*Na obranu ženských práv*), jeden ze základních textů o ženských právech, který se stal klasickým dílem feminismu. V této knize Wollstonecraft útočí na koncept výchovy a vzdělávání dívek tak, jak ho propagoval Rousseau a jiní, kteří pohlíželi na ženu jako na osobu, která není schopná sama přemýšlet. Manželství označuje Wollstonecraft za legální prostituci. Ve své knize hovoří o rozumu, protože pro ni byl rozum základem lidských práv, neboť pouze rozumem je možné rozpoznat, co je správné a co není, a rozum je to, co nás odlišuje od světa zvířat. Ve světě, ve kterém Mary Wollstonecraft žila, byli však údajně rozumem obdařeni pouze muži a proti této myšlence ona bojovala a snažila se dokázat, že ženy jsou rozumná stvoření a ne pouze oběti svých vlastních citů. To, že ženy se někdy chovají tak, jakoby rozum neměly, je podle Wollstonecraft dáno jejich rodinnou

⁴⁹ De Gouges, O. 2003. *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*. Paris: Editions Emanuèle Gaulier, Mille et une nuits.

⁴⁸ Pellegrine, N. 2008. „Olympe de Gouges, une femme du XXIe siècle“. *Le Monde diplomatique*. 55 (11) : II. (překlad vlastní)

⁴⁹ Wollstonecraft, M. 1999. *A Vindication of the Rights of Woman*. New York: Bartleby.

výchovou: jsou vychovávány k tomu, aby byly hodné a smířené s osudem. Kdyby měly dívky možnost již od dětství rozvíjet své myšlenky, stala by se z nich rozumná stvoření. Mohly by dělat a dosáhnout stejných věcí jako muži, protože, podle Wollstonecraft, před Bohem jsou si ženy a muži rovni. Wollstonecraft tvrdila, že ženy musí mít své představitelky ve správě věcí veřejných, místo aby jim bylo arbitrárně vládnuto bez jakékoliv jejich přímé účasti na rozhodnutích vlády.

V 19. století nastoupila tzv. *první vlna feminismu*, jejímiž hlavními požadavky bylo zakotvení základních politických, občanských a lidských práv pro ženy v zákonech a boj za právo na vzdělání a za volební práva pro ženy. V Anglii v roce 1866 podepsalo 1500 žen petici za udělení volebního práva ženám. Tato petice byla předložena parlamentu, který ji ale vůbec neprojednal. Ženy reagovaly založením National Society for Women's Suffrage (*Národní společnost pro všeobecné hlasovací právo žen*), jehož členkám se začalo říkat sufražetky.

Poté, co v první polovině 20. století ženy získaly volební právo ve většině demokratických zemí, boj o ženská práva jakoby se zklidnil a opět se feministické hnutí dostalo do povědomí společnosti až v šedesátých letech minulého století (tzv. *druhá vlna feminismu*). V té době byl feminismus úzce spojen s hnutími za lidská práva, za práva minorit a se studentským hnutím. Feministky druhé vlny se již nespokojily s bojem za reformy legislativy, ale mnohé z feministických organizací šly cestou analýzy systémových příčin patriarchy a vyznačovaly se snahou změnit nastavení a pravidla společnosti. V tomto období se do popředí zájmu feministického hnutí dostaly také kulturní a psychologické aspekty mužské dominance nad ženami. V současné době probíhá *třetí vlna feminismu*, která bývá také označována jako *postmoderní feminismus* a je charakterizována velkou různorodostí feministických teorií a hnutí.

Pro feministické teorie je sledování vztahu mezi mocí a genderem a také sledování vývoje instituce státu jako nesilnějšího držitele moci a tvořitele oficiální kultury zásadní, neboť stát bývá ve feministickém diskursu přímo i nepřímo označován za nepřítele rovnoprávného postavení tj. za „mužskou“ instituci. Ženská a feministická hnutí ve velké většině vyjadřují názor, že instituce státu by měla být transformována nebo dokonce překonána. Aby mohl stát být transformován, je nutné poznat, jak vznikl, jak soustřeďuje moc a jak s ní nakládá ve vztahu k ženám, jak institucionalizuje a reprodukuje diskriminační chování vůči ženám, které radikální feministické teorie nazývají strukturálním násilím.

V této kapitole jsem se snažila najít v moderních feministických teoriích jak

hodnocení dosavadního kulturního a společenského vývoje v oblasti rovnosti žen a mužů, tak návrhy na to, jakým způsobem by měly být stát a s ním i distribuce moci změněny tak, aby ženy mohly spolurozhodovat ve veřejné i soukromé sféře. Zároveň jsem se snažila najít odpověď na otázku, jak si feministické badatelky a badatelé představují alternativní podobu státu a dělbu moci, tedy stát, ve kterém by již „ženské“ hodnoty nebyly ceněny méně než hodnoty „mužské“. Z druhé strany některé feministické teorie odmítají participovat na moci a státu a spolu s filosofem feministou M. Vodrážkou se ptají:

*Jakou vypovídající hodnotu mají třeba otázky o ženách v politických stranách nebo ve volených orgánech? Proč by měl platit předpoklad, že větší počet žen ve strukturách změni systém? Není to spíše naopak? Totiž – čím více žen bude vstupovat do systému, tím více žen v něm bude absorbováno?*⁵⁰

Řešením otázky, zda je vyšší participace žen ve stávajícím systému nutná a potřebná, se zabývala americká právnička Catharine MacKinnon⁵¹, která upozornila na to, že vstup do systému nutí ženy více si osvojovat mužské životní vzorce a strategie, aby si mohly činit nárok na rovné zacházení. Je tedy třeba se nespokojovat s konstatováním, že systém je daný a že jsou možné jenom dvě varianty: první je být součástí stávajícího systému a druhá stát mimo systém. Nízká participace žen v systému a jeho strukturách by se, podle Cathariny MacKinnon, mohla vyřešit možností dalších variant např. změnou systémových hodnot ve společnosti a v kultuře.

III.2. Trendy feministického myšlení od 50. let do současné doby

Americké socioložky Patricia Lengermann a Jill Niebrugge⁵² dělí současné feministické teorie na následující čtyři oblasti:

- teorie genderové diference,
- teorie genderové nerovnosti,
- teorie genderového útlaku,
- teorie postmoderního feminismu.

⁵⁰ Vodrážka, M. 2007. *Jak spolknout feminismus*. [online]. Praha: Genderová informační a tisková agentura. [cit. 20. prosince 2007] Dostupné z: <<http://www.ta-gita.cz/vodrazkovo-vokno/?p=1>>.

⁵¹ MacKinnon, C. 1979. *Sexual Harassment of the Working Women. A Case of Sex Discrimination*. New Haven, London: Yale University Press.

⁵⁴ Lengermann, P. M., Niebrugge-Brantley, J. 2006. „Contemporary Feminist Theories“. In: G. Ritzer (ed.). *Contemporary Sociological Theory and its Classical Roots*. Boston: McGraw-Hill.

III.2.1. Makrosociologické a mikrosociologické teorie genderu

Lengermann a Niebrugge však definují genderové teorie i ze sociologického hlediska, kdy je dělí na makrosociologické a mikrosociologické.

Autorky vyjadřují názor, že **makrosociologické teorie genderu** spojuje využívání stejných nebo podobných analytických procesů a pojetí genderu jako plošného sociálního jevu. Gender je v rámci makrosociologických teorií definován jako systém propojených a interaktivních struktur chápaných jako modelové pravidelnosti v chování lidí. Součástí této makrosociologické oblasti jsou *teorie funkcionalismu, analytická teorie konfliktu a neomarxistické teorie světových systémů*.

Zatímco teoretičky a teoretici *funkcionalismu a analytické teorie konfliktu* soustřeďují svou pozornost na národní státy nebo na předmoderní kulturní seskupení, *neomarxistické* teoretičky pojednávají globální kapitalismus jako transnacionální systém, uvnitř kterého jsou strukturovány národní státy. Pro všechny tři skupiny teorií je zásadní konstatování, že místo žen je v domácnosti a v rodině, které jsou ve všech kulturách definovány jako rozlišovací sféra žen. Žena může dosáhnout i na jiná místa v tržní ekonomice, ale vychází přitom stále z rámcové podmíněnosti svého základního umístění tj. ze soukromé sféry. Pro makrosociologické teorie genderu je proto důležité provést analýzu funkce domácnosti/rodiny v sociálním systému a zmapovat vztahy mezi domácnostmi a vnější ekonomikou. Každá z makrosociálních genderových teorií se také snaží popsat genderovou stratifikaci společnosti.

Funkcionalismus se opírá především o tzv. teorii rolí, která vznikla v sociologii 50. let v USA a je spojena se jmény T. Parsonse, R. F. Bales⁵³ a dalšími. Tato teorie zdůrazňuje komplementaritu rolí mužů a žen. Reflektuje odlišnosti v chování a vlastnostech mužů a žen a interpretuje tyto rozdíly jako přirozené a neproblematické. Tradiční rodinná struktura je v tomto pojetí kodifikována jako přirozená norma. Podle Parsonse konformita vůči těm hodnotám, které se v interakci stávají normami, je základní podmínkou pro fungování sociálního systému. Bales pak rozlišil dva druhy sociálního vůdcovství, které jsou pro studium genderu důležité: expresivní (vlastní ženám) a instrumentální (vlastní mužům). Instrumentální vůdcovství koordinuje činnost rodiny směrem ke zvoleným cílům, zatímco expresivní vůdcovství zajišťuje citové klima ve skupině.

⁵³ Parsons, T., Bales, R. F. 1955. *Family, socialization and interaction process*. Glencoe: The Free Press.

Jedna z nejnámějších teoretiček funkcionalistické teorie genderu Miriam Johnson⁵⁴ přiznává, že funkcionalismu se nepodařilo adekvátně prozkoumat oblast znevýhodnění žen ve společnosti a že přehlíží otázky sociální nerovnosti, dominance a útisku. Ale zároveň svou prací dokazuje, že mnoho z klíčových typologií, jak je popisuje Parsons, je možné využít při studiu genderu, např. role jako základní jednotka sociálního systému, rodina jako instituce ve vztahu k ostatním institucím, funkcionální předpoklady sociálního systému a podobně. M. Johnson tvrdí, že původ genderové nerovnosti lze najít v patriarchální struktuře rodiny. Rodina má rozdílnou funkci od funkcí ekonomiky a jiných veřejných institucí. Funkce žen v rodině a orientace k „expresivitě“ ovlivňuje jejich fungování ve všech ostatních sociálních strukturách, především v ekonomice, kde je na expresivitu žen (v opozici k instrumentalitě mužů) nahlíženo jako na slabost. Toto oceňování mužské instrumentality jako efektivnější ve vztahu k ženské expresivitě je rozšířeno i v kultuře. Johnson ve svém díle vyjadřuje naději, že ženská hnutí se svými teoriemi povedou k přehodnocení a tedy i k ocenění role expresivity v celém systému.

Nejvlivnější teoretičkou studující gender z perspektivy *analytické teorie konfliktu* je americká socioložka Janet Chafetz⁵⁵. Její přístup je transkulturní a transhistorický. Snaží se teoretizovat gender ve všech jeho sociálních variantách. Zaměřuje se na genderovou nerovnost, kterou nazývá pohlavní stratifikací a nachází v ní opakující se formu sociálního konfliktu. Analyzuje též strukturální podmínky, které produkují konflikt. Chafetz zkoumá sociální struktury a podmínky, které ovlivňují intenzitu genderové stratifikace ve všech společnostech a kulturách. Proměnnými jsou zde rozdílnosti genderových rolí, intenzita patriarchální ideologie, organizace práce a rodiny, rámcové podmínky jako např. modely plodnosti, oddělení domácnosti a práce, moderní technologie, kvalita životního prostředí a podobně. Interakce těchto proměnných stanovuje, jak hluboká bude pohlavní stratifikace. Názor Chafetz je ten, že pozice žen je méně nevýhodná, pokud mohou sladit rodinný a pracovní život. Chafetz klade důraz na to, že domácnost není místo vně světa práce, ale je uvnitř něho, protože i v domácnosti se pracuje. Chafetz hledá ty strukturální body, jejichž změna by mohla zlepšit podmínky žen.

Neomarxistická teorie světových systémů stanoví globální kapitalismus ve všech jeho historických fázích jako základ sociologické analýzy. Národní společnosti a jiná odlišná

⁵⁴ Johnson, M. 1993. „Functionalism and Feminism: Is Estrangement Necessary?“. In P. England (ed.). *Theory on Gender/Feminist Tudory*. New York: Aldine de Gruyter, s. 115-130..

⁵⁵ Chafetz, J. S. 1978. *Masculine, Feminine, or Human: An Overview of the Sociology of Gender Roles*. Itasca: F.E. Peacock Publisher.

sociální společenství jsou důležitými strukturami ve světovém systému globálního kapitalismu, důležitými prvky jsou také ekonomická stratifikace těchto společenství, dělba práce, kapitál a moc a třídní vztahy uvnitř každé společenské jednotky. Vzhledem k tomu, že bádání v rámci této teorie je založeno na definici kapitalismu, jednotlivci ve všech sociálních jednotkách jsou chápáni ve svých rolích uvnitř kapitalistického systému zaměřeného na vytváření nadhodnoty. Tato teorie proto chápe roli žen v sociálním systému pouze v té míře, v jaké je jejich práce součástí kapitalistické produkce.

Americká socioložka Kathryn Ward⁵⁶ tvrdí, že světový systém nemůže být pochopen z genderového hlediska, pokud není brána v potaz práce v domácnosti a práce v rámci neformální ekonomiky. Vzhledem k tomu, že v těchto dvou oblastech jsou aktérkami především ženy, musí jim být věnována speciální pozornost v teorii světových systémů a nemají být pokládány za pracovní sílu pouze v rámci kapitalistické produkce. Ward je toho názoru, že celých 60% světové práce je prováděno v domácnosti nebo v neformálních formách ekonomiky a že proporce světové práce vykonané v těchto dvou nekapitalistických ekonomikách se zvyšuje proto, že samotný kapitalismus expanduje globálně. Ve světovém systému existuje tedy velký prostor nekapitalistické výroby, který koexistuje, expanduje a je interakční s globálním kapitalismem. V modelu práce žen globálně – kde požadavek na práci v domácnosti je stále přítomen - nacházíme výchozí bod pro teorii pracovních struktur uvnitř světového systému. Kromě toho Ward tvrdí, že zvláštní příspěvek neplacené práce žen světové ekonomice a mužské dominanci nad ženami musí být chápán a vysvětlen nejen jednoduše jako výtěžek kapitalismu, ale jako rozlišovací vlastnosti tohoto jevu, které mají svou vlastní logiku.

Mikrosociologické teorie genderu na rozdíl od makrosociologických, které se soustřeďují především na vysvětlování sociálních nevýhod žen, zaměřují svou pozornost spíše na snahu vysvětlit fenomén genderu jako součást lidské společnosti v interakci a kladou si otázku, jak je gender přítomen v interakcích a jakým způsobem interakce produkují gender. Mezi dvě nejznámější mikrosociální teorie patří *symbolický interakcionismus a etnometodologie*.

Pozice *symbolického interakcionismu* je v genderových otázkách založena na následujícím zásadním tvrzení: „Genderová identita, tak jako ostatní sociální identity, je výsledkem sociální interakce, je začleněna do transituálního individuálního já a musí být neustále potvrzována prostřednictvím měnících se interakčních situací, (...) protože *Já* je

⁵⁶ Ward, K. 1990. *Women Workers and Global Restructuring*. Ithaca: ILR Press.

subjektem konstantních empirických zkoušek⁵⁷. Symboličtí interakcionisté mají za to, že dítě tím, že si osvojuje jazyk a učí se, se již postupně samo identifikuje jako chlapec nebo jako dívka a následně se identifikuje s matkou nebo otcem. Podle této teorie člověk vnáší své genderové *Já* do situací a snaží se jednat podle vnitřní definice, která se sice může měnit v interakci, ale stále zůstává zdrojem genderového aspektu transituálního chování lidí.

Etnometodologie zkoumá stabilitu genderové identity a snaží se určit, jak je gender tvořen, jinými slovy jak je gender konán aktéry v různých situacích. Etnometodologové začínají tím, že „vlastnosti sociálního života, které se zdají být objektivními, faktickými a transituálními, jsou ve skutečnosti řízeným konáním místních procesů“⁵⁸. Pro etnometodology je velmi důležité teoretické rozdělení mezi pohlavím jako biologickou identifikací žena/muž, sexuální kategorií jako sociální identifikací žena/muž a genderem jako chováním, které jde vstříc sociálním očekáváním žen a mužů. Podle této teorie nepatří gender osobě samotné, ale je dosažen v interakci v situacích. Jako je sexuální kategorie potencionálně stále přítomnou kvalitou člověka, tak je gender potencionálně stále přítomnou kvalitou sociálních situací.

Existují různé typologie feministických teorií, ale pokládám taxonomii Patricie Lengermann a Jill Niebrugge, kterou jsem zmínila na začátku této kapitoly, za tu, která nejlépe vystihuje současnou strukturu feminismů a budu se jí proto řídit při následujícím rozboru jednotlivých feministických teorií a jejich seskupení.

III.2.2. Teorie genderové diference

Teorie genderové diference jsou založeny na uznání rozdílného postavení žen a mužů ve společnosti. Všechny teoretičky a teoretici genderové diference tedy uznávají, že rozdíl mezi ženami a muži, jejich životními situacemi, šancemi apod. existuje a všechny požadují respekt *jinakosti* žen. To, že ženy jsou jiné, chovají se jinak, vyznávají jiné hodnoty a mají jiné priority, by nemělo být pokládáno za odchylku od normy, ale za *alternativu* maskulinitě. To, co je ženské, je sice odlišné, ale nemá menší hodnotu než to, co je mužské; je pouze jiné.

Jedním z důležitých směrů v rámci teorií genderové diference a historicky nejstarší v oblasti rovnosti žen a mužů je bezesporu *kulturní feminismus*, který se zrodil ve druhé polovině 19. století. Byl reakcí na patriarchální argumentaci, kdy ženy, protože jiné, byly považovány za tvory nižšího řádu než muži. Genderová rozdílnost byla tehdy používána jako

⁵⁷ Cahill, L. S. 1996. *Sex, Gender and Christian ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁵⁸ Zimmerman, D. H. 1978. „Ethnometodology“. *The American Sociologist* XIII (13) : 33-38.

argument proti ženám. Ale ve druhé polovině 19. století si realitu genderové diference přisvojují samy ženy, které poukazují na pozitivní aspekty „ženského charakteru“ a „ženské osobnosti“. Mnoho spisovatelek a kulturních osobností bylo v tu dobu propagátorkami kulturního feminismu, jehož představitelky byly přesvědčeny o tom, že společnost potřebuje ve vládě státu právě „dobré“ ženské vlastnosti jako je spolupráce, pečování, pacifismus a nenásilí. Tato tradice je dodnes živá a argumenty jsou stále tytéž: pokud budou mít ženy větší vliv ve společnosti, bude svět bezpečnějším a humánnějším místem pro nás všechny. Kulturní feminismus argumentuje tím, že ženy jsou jiné než muži z morálního hlediska, jinak se chovají, mají jiné motivace, jsou otevřenější a emocionálnější než muži, jsou méně agresivní a schopnější vytvořit mírové soužití. Kulturní feminismus se snaží vyzdvihovat pozitivní hodnotu ženské jinakosti.

Dalším důležitým směrem v oblasti genderové diference jsou tzv. *biologické teorie* či *biologický determinismus*. Biologická vysvětlení rozdílnosti mezi ženami a muži byla stálíci konzervativního myšlení od dob Starého zákona až k současnosti. Avšak i některé sympatizantky feminismu se vážně zabývaly důležitostmi biologické rozdílnosti mezi ženami a muži. Hlavní představitelkou tohoto proudu byla Alice Rossi⁵⁹, která se snažila spojit různé biologické funkce žen a mužů s různými vzorci hormonálně určovaného rozvoje cyklu života. Rozdíly, které zaznamenala ve svém výzkumu, vedou podle ní k různým vzorcům her v dětství a k tomu, že ženy jsou více předurčeny k péči o děti.

Biologický determinismus byl dominantním sociologickým paradigmatem ve čtyřicátých až šedesátých letech dvacátého století. Zobrazuje společnost jako stabilní systém. Femininita ženy se vztahuje jak k jejím pohlavním znakům, tak i k péči o potomky, jejíž samozřejmost bývá argumentována instinktivním charakterem této péče. V souvislosti s maskulinitou mužů bývá kromě pohlavních znaků uváděna hormonálně podmíněná pohotovost k agresivitě. (Socio)biologie se snaží dokázat, že mnoho stránek našeho sociálního života má svůj základ v genetice. Argumentuje tím, že sociální odlišnost muže a ženy je zakódována v našem biologickém vybavení. Ze základních biologických rozdílů se odvozuje přirozenost dělby práce, rozdělení na práce mužské a ženské. Tvrdí se, že společnost je stabilním systémem a že každá část tohoto systému se podílí na udržování společenského řádu. Změny se odehrávají evolučním (tedy pomalým) procesem. V genderu vycházejí takto orientovaní badatelé a badatelky ze základní skutečnosti: muži a ženy se liší a genderové rozdíly jsou proto neměnné a přirozené. Tyto postoje bývají pak obvykle zneužívány

⁵⁹ Rossi, A. S. 1985. *Gender and the life course*. New York: Aldine.

k ospravedlnění nerovnosti a diskriminace na základě pohlaví. Kromě toho tento typ teorií úplně přehlíží otázku moci. A moc je ve vztazích mezi ženami a muži zásadním prvkem.

Dalšími důležitými teoriemi genderové diference jsou *institucionální a socializační teorie*, které jsou založeny na přesvědčení, že genderové rozdílnosti jsou výsledkem různých rolí, o kterých se předpokládá, že je budou ženy a muži ve společnosti hrát (socializace) nebo které jednoduše hrají (institucionalita). Za největší rozdíl je pokládána sexuální dělba práce, která vede ženy k funkcím manželky, matky a ženy v domácnosti, tedy určuje ženám soukromou sféru ve společnosti a v životě. V soukromé sféře žena prožívá situace, které jsou velmi rozdílné od situací mužů, kterým je určena sféra veřejná.

Osvojování genderových rolí probíhá v procesu socializace, který začíná už narozením dítěte a ve kterém rodiče vštěpují dětem na základě svých životních zkušeností genderové stereotypy, které předávají dětem jako daná pravidla hry. Přitom si málokdo uvědomuje, jak dalekosáhlý vliv má učení se mužským a ženským rolím již od dětství. Teorie socializace potvrzují, že gender je sociální konstrukcí. K tomuto závěru došli již v roce 1966 američtí sociologové Berger a Luckman⁶⁰. Pojem sociální konstrukce ilustrují autoři jako proces institucionalizace sociální aktivity u člověka v hypotetickém setkání dvou osob, A a B. Jedná se o osoby ze dvou odlišných sociálních světů, které se vyvíjely izolovaně a setkávají se v situaci, která není institucionálně definovaná ani pro jednoho z nich. V jejich spolužití dojde v rámci jejich interakce k jisté typizaci chování, které se posléze stává pro partnera předvídatelným. Návyky a zvyklosti v této generaci si zachovávají jistou míru subjektivnosti už vzpomínkou na způsob vzniku. První generace tedy rozumí světu, který vytvořila, to se však mění při předávání další generaci. Objektivnost institucionálního světa se zpevní a to nejen pro děti, ale i pro samotné rodiče. Další stupeň upevnění původních sociálních praktik je legitimizace, která má jak kognitivní, tak normativní prvky. Tedy přesvědčení a představy o tom, co znamená maskulinita a femininita, eventuálně mužské a ženské role, jsou navíc legitimizovány jako vědění a normy.

Dalším směrem v rámci teorií genderové diference jsou *poststrukturalistické teorie*, které se nacházejí především v díle francouzské feministické teoretičky a spisovatelky Helène Cisoux⁶¹, v dílech belgické teoretičky kultury, filosofky a feministky Luce Irigaray⁶² a v dílech bulharsko-francouzské filosofky, psychoanalyticky, literární kritičky a feministky

⁶⁰ Berger, P.L., Luckmann, T. 1966. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books.

⁶¹ Cisoux, H. 1975. *Le rire de la méduse*. Paris: L'Arc 61.

⁶² Irigaray, L. 1985. *This Sex Which Is Not One*. Ithaca: Cornell University Press.

Julie Kristeva⁶³. Jejich myšlenky bývají také označovány jako „francouzský feminismus“. Cílem jejich teorií je osvobození subjektu od restriktivních a represivních dichotomií, které strukturují jazyk, myšlení a kulturu západního falo-logo-centrického světa (tedy světa soustředěného kolem falu a loga). Tyto badatelky tvrdí, že všechny existující jazyky jsou falo-logo-centrické a proto ženy nemohou vyjádřit své myšlenky a zkušenosti. Odmítají mužskou kulturu a chtějí vytvořit kulturu hluboce zaměřenou na ženy. Za tím účelem vytvořily projekt *écriture féminine* (ženského psaní), ve kterém se snaží spojit psychoanalýzu s teorií jazyka. Vycházejí z toho, že všechny struktury naší kultury mají falický charakter. Nejedná se však o lidskou kulturu všeobecně, ale o západní kulturní tradici, která je změnitelná. Je třeba uvědomit si, že „falus“ je nejen obecným znakem pro symbolický řád naší společnosti, ale také pro monopol, který byl tímto řádem zřízen a ve kterém mohou mluvit pouze muži. Projekt *écriture féminine* je postaven na svobodném vyjádření ženského libida (které do té doby bylo potlačováno) a jehož zdroj Cisoux vidí v předoidipovské jednotě dítěte s matkou. Proti falu, symbolu racionality, je postavena ženská kreativita v osobě matky jako souhrnný pojem nonverbálního vztahu, který se rozvíjí v médiu tělesnosti a zvuku hlasu. Cisoux je přesvědčena, že žádné sociální změny není možné dosáhnout bez změny jazyka. Jejím cílem je proto překonání systému jazyka, myšlení a kultury založené na hierarchických protikladech. Kulturně-symbolická emancipace je totiž podmínkou emancipace ekonomické a politické.

III.2.3. Teorie genderové nerovnosti

Teorie genderové nerovnosti se zakládají na konstatování, že ženy a muži mají své místo ve společnosti nejen rozdílné, ale také nerovné. Znamená to, že ženy mají oproti mužům ztížený přístup k materiálním zdrojům, mají nižší sociální status, nemají moc a mají mnohem méně možností pro seberealizaci než muži. Nerovnost vyplývá z organizace společnosti, a nikoliv z biologické nebo osobnostní rozdílnosti mezi ženami a muži. Podle těchto teorií je možné (a nutné) změnit stávající postavení žen tím, že se změní sociální struktury. V tom se teoretici a teoretičky genderové nerovnosti liší od teoretiků a teoretiček genderové diference, pro které je změna společnosti téměř nemožná.

V rámci teorií genderové nerovnosti je jedním z nejdůležitějších a nejrozšířenějších směrů *liberální feminismus*, jehož myšlenky jsou samy o sobě v současné době uvnitř

⁶³ Kristeva, J. 1980. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press.

feministického hnutí podle některých feministických teoretiček⁶⁴ v menšině, ale jedná se o dosud nejrozšířenější přístup k problematice nerovnosti ve společnosti z praktického hlediska. Liberální feministky identifikují sexuální dělbu práce, existenci oddělených sfér sociální aktivity – soukromé a veřejné - systematickou socializaci dětí tak, aby se mohly začlenit do svých dospělých rolí vhodných pro jejich gender jako determinanty genderové nerovnosti. Na rozdíl od teoretiček genderové rozdílnosti, nevidí teoretičky liberálního feminismu v soukromé sféře nic hodnotného: jen emocionální, praktickou a sexuální službu dospělým mužům. Opravdové odměny sociálního života – peníze, moc, status, svoboda, možnosti růstu a seberealizace se nacházejí ve veřejné sféře, tedy ve sféře mužů. Liberální feministky hovoří o *sexismu* jako o nastavení a fungování společnosti, které poskytuje výhody pouze mužům a diskriminuje ženy. Jedná se tedy o ideologii podobnou rasismu, která sestává převážně z předsudků a diskriminačního chování vůči ženám a která je založena na víře v „přirozené“ rozdíly mezi ženami a muži, které jim přisuzují různé sociální osudy. Liberální feministky navrhují několik strategií pro odstranění genderové nerovnosti: mobilizaci existujících politických a právních kanálů, rozvoj ekonomicky rovných příležitostí, reorganizaci rodinného života tak, aby se všechny strany rovně podělily o odpovědnost, vzdělávání a výchovu dětí. V současné době se liberální feministky v naší euroamerické civilizaci soustřeďují na tři základní témata: rovnost v odměňování za práci, rovnost v domácí práci a reprodukční práva žen a to jsou i témata, která zvolila za své priority v oblasti rovnosti žen a mužů Evropská unie.

Cílem liberálních feministek je zapojení žen do stávající politické a společenské struktury ve veřejné sféře, zvýšení participace žen ve vedoucích pozicích a tudíž větší možnost spolurozhodovat o pravidlech společnosti a jejich dodržování, vyšší zastoupení žen v politice a vyrovnání šancí v ekonomické oblasti. To je ale také problém v liberální feministické teorii, protože její teoretičky chtějí dosáhnout rovnosti v rámci stávající struktury, která je ale strukturou mužské dominance a proto změny, které liberální feministky navrhují, nemohou pomoci změnit její fungování a narušit její stabilitu. Liberální feministky tedy nehledají alternativu stávajícímu společenskému systému, snaží se však, aby ženy nebyly vyloučeny z vrstvy, která má přístup k moci.

Slabým článkem všech feministických liberálních teorií je fakt, že jsou založeny na liberalismu, tedy na přesvědčení, že obecně společenský prospěch plyne z toho, že jednotlivci

⁶⁴ Lengermann, P. M., Niebrugge-Brantley, J. 2006. „Contemporary Feminist Theories“. In G. Ritzer (ed.). *Contemporary Sociological Theory and its Classical Roots*. Boston: McGraw-Hill.

sledují své vlastní zájmy; jedná se tedy o soukromé hodnoty. Je pak obtížné dosáhnout cílů, které si liberální feminismus stanovuje, pokud cílů budou dosahovat výjimečné jednotlivé ženy, které nebudou napojeny na ostatní ženy a ani propojeny mezi sebou.

Dalším problematickým prvkem je to, že liberální feministky zcela přehlížejí rovinu sociální, rasovou, třídní, kulturní. Znamená to, že prohlášení, že něco dělají pro dobro všech žen, není logické a pravdivé, protože každá žena má své potřeby a ženy v různých třídách, různých ras, v různém sociálním postavení a v různých kulturách mají potřeby úplně odlišné. Jean Bethke Elshtein⁶⁵ ironicky nazývá liberální feminismus středostavovským feminismem právě proto, že nebere v úvahu ekonomické a sociální podmínky lidí a je orientován pouze na vyšší střední třídu bílých v euroamerickém typu civilizace.

Dalším velmi důležitým směrem v oblasti teorií nerovnosti je *marxisticky orientovaný feminismus*, který v sobě spojuje marxistickou třídní analýzu s feministickým sociálním protestem. Řešení genderové nerovnosti spočívá pro marxisticky orientované feministky v potlačení třídního útlaku. V každé společenské třídě totiž mají ženy méně práv a horší postavení než muži. Příčinou je právě samotný kapitalismus. Ten zmizí díky revoluci, kterou vykonají jak pracující ženy, tak pracující muži. Jakákoli mobilizace žen proti mužům je pokládána za nežádoucí, protože oslabuje revoluční pracující třídu jako celek. Zatímco čistě marxistické feministické teorie nemají v současném feminismu mnoho místa, jsou důležité z hlediska historického, neboť zásadně ovlivňují socialistické feministické teorie, které jsou pravděpodobně jedním z nevlivnějších směrů v současném akademickém feminismu.

III.2.4. Teorie genderového útlaku

Všechny feministické teorie genderového útlaku popisují nepříznivou situaci žen jako následek přímého mocenského vztahu mezi muži a ženami, ve kterém muži mají zásadní a konkrétní zájmy na kontrole, využívání, dominanci a útlaku žen a upírají ženám právo na jejich nezávislou subjektivitu. Tento vzorec útlaku je součástí organizace společnosti a nejčastěji je nazýván patriarchátem. Patriarchát je považován za mocenskou strukturu, kterou udržuje a podporuje aktivní silná vůle ze strany mužské společnosti. Zatímco starší feministické teorie se soustřeďovaly spíše na genderovou nerovnost, soustřeďují se teorie generového útlaku především na formy genderového útlaku jako takového. Tři nejdůležitější varianty těchto teorií jsou: *psychoanalytický feminismus*, *radikální feminismus* a *socialistický feminismus*.

⁶⁵ Elshtainová, J.B. 1999. *Veřejný muž, soukromá žena*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.

Psychoanalytický feminismus se snaží objasnit vznik a trvání patriarchátu prostřednictvím Freudových teorií, které se badatelky a badatelé tohoto typu feminismu snaží zmapovat především s důrazem na emocionální dynamiku osobnosti a význam dětství pro jedince. Feministky ale Freudovy závěry úplně přepracovávají. Otázka, na kterou se psychoanalytické feministky snaží odpovědět především, je následující: „Proč muži věnují všude a vždy tak obrovskou energii úkolu udržení patriarchátu a proč proti této snaze nestojí protienergie ze strany žen?“. Odpověď pak hledají ve „freudovských“ sférách: emoce, polopřiznaná nebo nepřiznaná přání, neurózy a patologie. Psychofeministky našly dvě možná vysvětlení mužské dominance nad ženami: strach ze smrti a vliv sociálně-emocionálního okolí, ve kterém se formuje osobnost dítěte, na rozvoj osobnosti.

Strach ze smrti je tím zásadním tématem, se kterým se všichni musejí vyrovnat. Feministické teorie, které se tímto tématem zabývají tvrdí, že ženy se méně obávají vlastní smrti než muži. Muži se smrti bojí více a proto vytvářejí bariéry, které je od smrti oddělují – a které vedou také k dominanci nad ženami. Muži vytvářejí hodnoty, které je přežijí, například filosofii, náboženství, vědy, umění, architekturu i bohatství: to vše jsou zdroje, jejichž prostřednictvím muži ovládají ženy (a sami sebe mezi sebou navzájem). Muži také chtějí kontrolovat sám proces reprodukce. Snaží se mít kontrolu nad těly žen a nad dětmi. Zároveň se snaží se oddělit od všeho toho, co jim připomíná, že jsou smrtelní: porod, příroda, sexualita, jejich vlastní těla a jejich přirozené funkce a také ženy, které jsou všeho toho tělesného a přírodního symbolem. Psychoanalytické feministky tedy objasňují útlak žen hlubokou emocionální potřebou ze strany mužů kontrolovat ženy; tato potřeba vychází z universálního strachu ze smrti, který je u mužů silnější než u žen.

Mezi nejdůležitějšími texty v oblasti psychoanalytického feminismu uvádím následující čtyři: J. B. Miller *Toward a New Psychology of Women*⁶⁶ (K novému pojetí psychologie žen), ve kterém autorka kritizuje tradiční pojetí genderové nerovnosti; dále D. Dinnerstein v díle *The Mermaid and the Minotaur*⁶⁷ (Mořská panna a Minotaurus), kde autorka kritizuje rodové uspořádání a asymetrické rodičovství a jejich důsledky v současné krizi světa; další zásadní autorkou je N. Chodorow a její kniha *Reproduction of Mothering*⁶⁸ (Reprodukce mateřství), jejíž teorie, která se týká mechanismu reprodukce rodu – genderu, patří k základním feministickým dílům. Podle autorky je třeba chápat osobnost v dialektickém a vzájemně se konstituujícím vztahu mezi individualitou a sociálním uspořádáním. Poslední

⁶⁶ Miller, J.B. 1976. *Toward a New Psychology of Women*. Boston: Beacon Press.

⁶⁷ Dinnerstein, D. 1991. *The Mermaid and the Minotaur*. New York: Harper.

⁶⁸ Chodorow, N. 1978. *Reproduction of Mothering*. Berkeley: University of California Press.

ze zmiňovaných autorek je A. C. Gilligan, která ve svém díle *In a Different voice: Psychological theory and women's development*⁶⁹ (Jiným hlasem: teorie psychologie a rozvoj žen) přináší generovou kritiku tradičních psychologických teorií obecně.

Americké psychologičky Dorothy Dinnerstein a Nancy Chodorow se ve svém bádání orientují především na dominanci v mateřském a výchovném procesu. Obě odmítají biologicky určený model, ve kterém jsou ženy odpovědné za péči o děti a snaží se odpovědět na otázku, proč naše soukromé a veřejné situace zůstávají v určitých aspektech tak stabilní; co je možné nebo potřebné udělat proto, aby se tato situace změnila a jaké důsledky bude mít jejich eventuální transformace.

Podle D. Dinnerstein jsou ženy příliš závislé na lásce a citovém naplnění, neboť jsou na obě vlastně odkázány vzhledem k tomu, že jim společnost brání v účasti na aktivitách ve veřejné oblasti, zatímco muži mohou být příliš závislí na participaci ve sféře veřejné, protože jsou vyřazeni z lásky⁷⁰. V raném dětství, které je ovládané ženou, se pak rodí mužská privilegia a ženský útlak, protože ženská síla je tak mocná, nebezpečná a natolik daná výlučnou mateřskou rolí ženy a její převahou nad dětmi mužského i ženského pohlaví, že bude vždy obtížné pro lidi vychované ženou, vidět ženskou autoritu jako plně legitimní. Veřejný svět je podle Dinnerstein ten svět, který tvoří dějiny a útočí na přírodu a protože byly ženy vyloučeny z tvorby dějin, nezúčastnily se a neúčastní se ani destrukce přírody. Proto, aby ženy přestaly být vylučovány ze správy věcí veřejných je nutné, aby se muži aktivněji účastnili rodičovství, aby se z rodičovství stala varianta pracovního života, aby se muži i ženy mohli stejně podílet na domácím a veřejném životě.

Nancy Chodorow ve své knize *The reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*⁷¹ (Reprodukce mateřství: psychoanalýza a sociologie genderu) zkoumá vztah mezi mužskou dominancí a rozdělením práce podle pohlaví a dochází k závěru, že sociální organizace rodičovství vytváří nerovnost pohlaví, ne pouze diferenciaci rolí. Chodorow tvrdí, že psychologové jednoznačně prokázali, že prostý fakt mateřské péče prováděné ženou vyvolává u mužů konflikty související s maskulinitou, psychologii mužské dominance a potřebu být ženám nadřazení. Nancy Chodorow zdůrazňuje to, že ženy jsou od dětství socializovány ke vztahovosti, zatímco chlapci jsou socializováni k separaci. Důsledkem je to, že ženy mají méně ostrou hranici Já než muži, kteří byli vedeni k tomu, aby

⁶⁹ Gilligan, C. 1982. *In a Different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge: Harvard University Press.

⁷⁰ Dinnerstein, D. 1976. *The Mermaid and the Minotaur*. New York: Harper Colophon.

⁷¹ Chodorow, N. 1978. *The reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. University of California Press, Berkeley.

byli samostatní a své *Já* si dokázali bránit. Chodorow je známá také proto, že významně přispěla k vysvětlení problematiky týkající se psychodynamiky mužského strachu z žen a jeho kulturní institucionalizace. Zatímco u mužů je identifikace s matkou nežádoucí, u žen se chápe jako samozřejmost. Proto se muži celý život snaží od žen oddělit, cítí vůči nim strach a nedůvěru a obávají se identifikace s matkou.

Nancy Chodorow je přesvědčena o tom, že sociální a psychologický útlak žen ze strany mužů tkví ve struktuře osobnosti. Řešením podle ní je osvobození od psychologických konfliktů souvisejících s identifikací a následná rovnoprávnost na sociální úrovni. To je možné, pokud děti budou mít možnost rozvinout osobnostní identifikaci s více než jedním dospělým, což znamená, že muži by měli být aktivní v rodinné sféře stejnou měrou jako ve veřejné sféře a to platí i pro ženy, které by měly být aktivnější ve sféře veřejné.

Psychoanalytický feminismus se zabývá především jednou z institucí státu – rodinou. Změny, které zde navrhuje, se týkají zejména vyšší účasti otců na péči o dítě. Podle psychoanalytických feministek je změna genderových rolí uvnitř rodiny dostačujícím krokem, který povede ke změně společnosti. Konkrétní návrhy na změnu státu a jeho institucí psychoanalytické feministické teorie však nenabízejí.

Další teorie feminismu, kterou je *Radikální feminismus*, je založena na dvou zásadních tvrzeních:

- 1) Ženy mají pozitivní hodnotu právě proto, že jsou ženami.
- 2) Ženy jsou všude a vždy utlačovány patriarchálním systémem.

Radikální feminismus vypracoval teorie sociální organizace, genderového útlaku a strategie změny. Radikální feministky vidí v každé instituci a společnosti systém útlaku, ve kterém někteří lidé ovládají ostatní. To se vztahuje na heterosexuality, na třídu, na kastu, na rasu, na národnost, na věk a hlavně na gender, neboť zde je útlak ze strany patriarchální společnosti největší. Patriarchální systém je založen na nerovnosti a na dominanci a radikálními feministkami je považován za nejzásadnější strukturu sociální nerovnosti. V centru jejich analýzy je představa patriarchálního systému jako násilí, které muži samotní a muži ovládané organizace vedou proti ženám. Nejedná se vždy o fyzické násilí, ale násilí může být součástí komplexnějších praktik vykořisťování a kontroly: ve standardech módy a krásy, v tyranských ideálech o mateřství, monogamii, čistotě a heterosexuality, v sexuálním obtěžování v práci, v neplacené práci v domácnosti a v nižších mzdách žen. Ale téma násilí je pro radikální feministky spojeno především s fyzickým násilím: znásilnění, sexuální zneužívání, sexuální otroctví, incest, pedofilie, některé radikální formy chirurgie jako

hysteroktomie a také explicitní sadismus v pornografii – to vše navazuje na historické a transkulturní praktiky upalování čarodějnic, kamenování nevěrných žen, pronásledování lesbiček, vraždění novorozeňat – holčiček, čínské ovazování nohou, nucené sebevraždy hinduistických vdov, klitorektomie a další. Patriarchální společnost používá násilí proto, aby se bránila individuálnímu i kolektivnímu odboji žen.

Radikální feministky navrhuji zásadní přepracování ženského vědomí jako první krok v boji proti patriarchátu a to proto, aby každá žena poznala vlastní hodnotu a sílu. Dalším krokem je spojení s ostatními ženami proto, aby se založilo široké „*sesterství* (sisterhood)“ založené na důvěře, vzájemné podpoře a společné obraně. Teprve ve chvíli, kdy toto spojení bude fungovat, nastane čas pro kritickou konfrontaci se všemi aspekty patriarchální dominance.

V souvislosti s aktivním působením genderu při utváření společenských vztahů je podle radikálních feministek nerovný vztah mužů a žen základním principem fungování společnosti. Genderová hierarchie (nadřazenost mužů nad ženami) a používání moci ve vztahu muž-žena má své analogie ve fungování státu, vztahu člověka a přírody (ničení přírody), a ekonomickém vykořisťování chudších zemí. Základními charakteristikami maskulinity jsou v pojetí radikálního feminismu agresivita, násilí, boj o moc a egocentrismus, zatímco základními ženskými charakteristikami jsou empatie, spolupráce, soucit, komunikace. Ve světě existují dvě „sexuální třídy“. Třída mužů si vytvořila svět podle svých pravidel a hodnotových žebříčků a celá historie lidstva je historií útlaku žen ze strany mužů. Podle radikální feministky Susan Brownmiller se muži již rodí s touhou po moci, která se v biologické rovině projevuje schopností znásilňovat: „Tato mužská ideologie znásilnění je vědomým procesem zavražďování, jímž všichni muži udržují všechny ženy ve stálém strachu“⁷².

Podle radikálních feministek všichni muži pociťují rozkoš z moci; tato rozkoš je jim biologicky dána a všechny ženy jsou nevinnými oběťmi této rozkoše. Přesto si však některé z nich uvědomily, jak nebezpečné mohou být jejich teorie, neboť se zakládají na přesvědčení, že všechny rozdíly mezi ženami a muži jsou dané biologicky. To by znamenalo, že jakákoliv změna stávající situace je nemožná. Jako první vystoupila proti tomuto pojetí francouzská feministická teoretička Monique Wittig v eseji *Ženou se člověk nerodí*⁷³, ve které nabízí

⁷² Brownmiller, S. 1975. *Against Our Will: Men, Women and Rape*. New York: Simon & Schuster, s. 131.

⁷³ Wittig, M. 1981. „One is Not Born a Woman.“ *Feminist Issues*. I (2) : 47-54.

alternativu a tvrdí, že ženy jsou třída tj. jedná se o kategorii politickou a ekonomickou, nikoliv pouze biologickou. Podle Wittig by se ženy měly nejdříve konstituovat jako universální třída, potom se přenést nad kategorii pohlaví prostě tím, že se založí „sesterství“ a tím se přetvoří v nové bytosti, které nebudou muset mít s muži žádný kontakt.

Dalším důležitým bodem radikální feministické teorie je tvrzení, že „osobní je politické“, čímž se stírají jakékoliv rozdíly mezi osobním a politickým tj. mezi soukromou a veřejnou sférou života. Vzhledem k tomu, že moc je podstatou politiky, je politika všudypřítomná, protože moc definuje všechny vztahy.

Zjednodušeně řečeno, radikální feminismus tvrdí, že veškerá historie lidstva se vyvíjí na základě mocenských vztahů mezi ženami a muži, kdy muži jsou utiskovatelé a ženy utiskované a že východiskem z této situace je radikální změna společenských vztahů a eliminace soukromé sféry. Radikální feministky neusilují o uchopení moci, nýbrž o její vymýcení, narušení, vytvoření nových forem organizace, v nichž mocenské vztahy nemohou existovat, neboť nepřetrvá žádná organizační forma, v níž by mohly přežít.

Nejradikálnější feministky vyjadřují názor, že si ženy, i když podřízené mužům, ve své pozici naprosté bezmoci osvojily sociálně nezbytné vlastnosti, které muži nechtějí mít – jemnost, péči, citlivost atd. Podle těchto feministek by se ženy měly organizovat, aby získaly kontrolu nad společností a vládly jí podle těchto výše zmíněných vlastností.

Struktura státu a moci, jak ji navrhuje radikální feminismus, je zajímavá, ale obtížně realizovatelná. Nenabízejí žádný konkrétní postup, který by zaručil výslednou eliminaci soukromé sféry a existenci takových institucí, ve kterých by nebyla přítomna moc. Radikální feministky dělí svět na ženy a muže s tím, že nejen pohlaví, ale i gender jsou dané od narození, což samo vylučuje jakoukoliv možnost změny. Jejich vidění světa je černobílé, muži jsou zlí a ženy jsou hodné. Přehlížejí různorodost uvnitř těchto dvou skupin, která je dána mj. rasou, náboženským vyznáním, vzděláním, věkem, sociální třídou a kulturou, ve které každý z nás vyrostl a žije.

Socialistický feminismus má dvě základní varianty. První je zaměřena výlučně na útlak žen a na chápání tohoto útlaku jako způsobu, který spojuje vědomí třídního útlaku s vědomím genderového útlaku. Teoretičky, které se zaměřily na první variantu, často používají výraz „kapitalistický patriarchát“⁷⁴.

⁷⁴ Eisenstein, Z., R. 1994. *The Color of Gender: Reimagining Democracy*. Berkeley: University of California Press.

Druhá varianta socialistického feminizmu se snaží popsat a vysvětlit všechny formy sociálního útlaku tak, že používá třídní vědomí a genderové hierarchie jako základ, na jehož bázi jsou zkoumány systémy útlaku, které nejsou výlučně založeny na třídě a genderu, ale také na rase, etnicitě, věku a jsou umístěny v globální hierarchii národů. Tyto teoretičky nejčastěji používají termín „mužská nadvláda“⁷⁵. Důležitým inovačním prvkem je fakt, že socialistické feministky, které se zařazují do druhé varianty, zkoumají nadvládu také uvnitř ženské komunity a snaží se bojovat proti předsudkům a útlaku uvnitř ženské části společnosti.

Analytickou strategií obou variant je historický materialismus, ale socialistické feministky v této teorii redefinovaly materiální podmínky, přehodnotily význam ideologie a zaměřily se na „nadvládu“. Právě redefinice a rozšíření konceptu materiálních podmínek vedlo k jinému vidění světa: marxistická teze, která chápe lidské bytosti jako výrobce zboží, se mění na tezi o tom, že lidské bytosti jsou tvůrci/tvůrkyněmi celého lidského života (životů).

Všechny socialistické feministky se shodují na tom, že rozhodujícími faktory pro postavení žen ve společnosti je jejich pohlaví a třídní příslušnost. Socialistický feminismus označuje podřízené postavení žen ve společnosti za charakteristiku globálního kapitalismu. Socialistické feministky jsou přesvědčeny o tom, že jednou ze základních podmínek procesu akumulace kapitálu je schopnost (mužské kapitalistické) společnosti kontrolovat ženskou práci a reprodukci. Ženy jsou v tomto pojetí chápány jako třída, která se podílí na kapitalistické výrobě domácími pracemi a péčí. Hodnoty, které ženy v domácnosti produkují, nebývají však vyjádřené v penězích, což v naší společnosti, kde peníze jsou měřítkem všeho, znamená, že práce žen je společností považována za druhořadou a není tolik ceněna jako placená práce ve veřejné sféře. S domácí prací a péčí úzce souvisí kontrola reprodukce, která je kontrolním mechanismem společnosti, jímž je zajištěna reprodukční kapacita žen (rozmnožování), nutnost zůstat doma a pečovat o děti a tudíž i bezplatný přínos světové ekonomice.

Navrhovaným řešením této situace, ve které jsou ženy utlačovány, je socialistická antipatriarchální světová revoluce, která zruší mužskou nadvládu společně s kapitalistickým vykořisťováním. Revoluci musí předcházet fáze poznávání a vzdělávání a zároveň vstup žen na pracovní trh za jiných, výhodnějších podmínek.

Cestu ke změně lze nalézt, podle socialistických feministek, v procesu poznávání, do kterého se snaží zapojit utlačované jednotlivce i skupiny, kteří/které se budou učit, jak jednat a jak dosáhnout své kolektivní emancipace.

⁷⁵ Lorde A. 1984. *Age, Race, Class and Sex: Women Redefining Difference*. New York: The Crossing Press.

V návrzích socialistického feminizmu na zlepšení postavení žen vnímám jak problematické to, že se v dnešních podmínkách orientuje pouze na ženy z nižších sociálních a ekonomických tříd a přehlíží fakt, že nadvláda mužů je přítomna i ve vyšších a bohatých třídách, neplatí tedy pouze pro ekonomicky vykořisťované ženy.

III.2.5. Postmoderní feminismus

Postmoderní feminizmy zpochybňují existenci universálně platných pravd a upozorňují na fakt, že moc je přítomna nejen v institucích, ale i v jazyce a ve vědě. Postmoderní feminismus se zaměřuje na možnost dekonstrukce základů vědě i struktur moci. Mnoho feministických badatelek postmodernismu nahlíží na gender jako na role, které lidé hrají v konkrétních situacích. Nepokládají tedy femininitu a maskulinitu za stabilní, dané kategorie, ale za kategorie proměnlivé, které v různých situacích a kontextech mohou mít rozdílné významy. Pro postmoderní feminismus je zpochybnitelné dokonce samotné pohlaví a gender je výsledkem toho, jak „hrajeme“ tu kterou situaci. Gender je tedy nestabilní identitou, která se mění podle kontextu.

Zásadním trendem teoretizování v rámci postmoderního feminizmu je dekonstrukce, proto bude v následující části stručně ilustrován tento směr feministického myšlení. Dekonstrucí se míní především dekonstrukce stávajících systémů s poukazem na jejich maskulinní zaujatost. Dekonstruují se však i feministické „monolitické“ teorie, které vznikly v první a druhé vlně feminizmu a které nahlížely na všechny ženy jako na jeden celek, aniž by braly v úvahu, že mezi ženami existují velké rozdíly právě na základě jejich příslušnosti k určité sociální skupině, na základě jejich rodinného stavu, vzdělání, náboženského vyznání, rasy, věku, zdravotního stavu atp.

Jednou z předních představitelk tohoto „dekonstruktivního“ myšlení je americká feministická filosofka a literární kritička Judith Butler, která se ve své knize *Gender Trouble (Trampoty s rodou)*⁷⁶ snaží zpochybnit genderové kategorie, které jsou oporou genderové hierarchie a povinné heterosexuality (falo-centrismu).

Butler si klade otázku, zdali je být ženou přirozený stav, nebo jedná-li se o kulturní performanci, případně je-li to něco, co je „přirozené“ konstituováno přes diskursivně vymezené performativní akty, kterými se tělo prostřednictvím kategorie pohlaví a v jejím rámci vytváří. Už toto rozlišení, které připouští, že gender (slovensky rod) je mnohovýznamová interpretace pohlaví, potenciálně zpochybňuje jednotu subjektu. Pokud je

⁷⁶ Butler, J. 2003. *Trampoty s rodou. Feminizmus a podryvanie identity*. Bratislava: Aspekt.

gender souborem kulturních významů, které si pohlavní tělo osvojuje, nedá se říci, že by gender nějakým, jakýmkoliv byť i jediným způsobem vyplýval z pohlaví. Dotáhneme-li tuto myšlenku do logických důsledků, rozlišování mezi pohlavím a genderem podněcuje diskontinuitu mezi pohlavními těly a kulturně konstruovanými gendery. Pokud bychom předpokládali stabilitu dvoupohlavnosti, neznamená to, že konstrukce „mužů“ se bude vztahovat výlučně na mužská těla a/nebo že konstrukce „žen“ bude vysvětlovat pouze ženská těla.

Jiný, ale podobně zaměřený názor má Monique Wittig⁷⁷, se kterou Butler ve své knize často polemizuje a na kterou se zároveň často odvolává. V kapitole *Subversivní tělesné akty* Butler dochází k závěru, že podle Wittig neexistuje žádný rozdíl mezi pohlavím a genderem; kategorie pohlaví je už sama o sobě genderovou kategorií, plně politickou, naturalizovanou, ale ne přirozenou. Wittig také tvrdí, že jazyk je souborem aktů opakujících se v čase a vytvářejících efekt reality, která se poté mylně chápe jako „fakta“. Ustavičně opakovaná a kolektivně chápaná praxe pojmenování pohlavní odlišnosti vytvořila zdání přirozeného rozdělení. Butler souhlasí s Wittig v názoru, že svržení binárního systému pohlaví může iniciovat vznik kulturního pole mnohých pohlaví. Neomezené rozšíření počtu pohlaví však má logicky za následek popírání pohlaví jako takového, což znamená, že v jejím pojetí by se pohlaví stalo individuální vlastností jednotlivce.

O biologické a diskursivní situovanosti hovoří J. Butler v kapitole *Subjekty pohlaví/rodu/touhy*. Píše zde, že již Foucault⁷⁸ upozorňoval na to, že právní systémy moci produkují takové subjekty, které potom tyto systémy reprezentují. Ale subjekty regulované takovými strukturami jsou těmto strukturám nejen podrobené, ale také tyto struktury formují, určují a reprodukují v souladu s požadavky struktur samotných.

Pokud je tato analýza správná, pak je právní formace jazyka a politiky, která reprezentuje ženy jako „subjekt“ feminismu, sama o sobě diskursivní formací a je důsledkem této verze reprezentativní politiky. Ukazuje se, že feministický subjekt je diskursivně konstituován právě tím politickým systémem, který by měl pomáhat jeho emancipaci. V takovém případě bude požadavek emancipace žen, tedy požadavek, který je na systém kladen, kontraproduktivní. I feministická kritika by tedy měla pochopit, že kategorie „ženy“ – tento subjekt feminismu – je produkována strukturami moci, které ji zároveň omezují, takže i samotná emancipace existuje jen v rámci těchto struktur moci.

⁷⁷ Wittig, M. 1981. „One is Not Born a woman“. *Feminist Issues*. I (2) :47-54.

⁷⁸ Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality II*. Praha: Hermann a synové.

Kromě toho, feminismus má i politický problém, když předpokládá, že termín „ženy“ označuje společnou identitu. Butler tvrdí, že není možné oddělit gender od politických a kulturních průsečíků, ve kterých se zpravidla neměně produkuje a zachovává. Podle Butler současnou oblast moci vytvářejí právní struktury jazyka politiky, proto neexistuje pozice, která by se nacházela mimo těchto oblastí.

Dále si Butler klade otázku, zdali jsou zdánlivě přirozená fakta o pohlaví produkována různými vědeckými diskursy ve službách ať už politických nebo sociálních zájmů a tvrdí, že pokud se zpochybní neměnný charakter pohlaví, může se nakonec ukázat, že konstrukt nazývaný „pohlaví“ je stejně kulturně konstruovaný jako gender. Možná pohlaví vždy bylo genderem a ukáže se, že vlastně vůbec neexistuje rozdíl mezi pohlavím a genderem. Dokazuje tuto teorii na tvrzení Simone De Beauvoir⁷⁹ „ženou se nikdo nerodí, stává se jí“: pokud je tělo „situace“, jak tvrdí De Beauvoir, pak neexistuje tělo, které už odjakživa nebylo interpretované kulturními významy; pohlaví tedy není možno kvalifikovat jako předdiskursivní anatomickou skutečnost. Z definice vyplývá, že pohlaví po celý ten čas už bylo genderem.

Butler tvrdí, že gender je performativní, tj. konstituuje tu identitu, kterou se sám chce stát. V tomto smyslu je gender vždy činností, i když nikoliv činností subjektu, který tak říkajíc existoval dříve než situace. Podle Butler, pokud jsou pohlaví navzájem radikálně odlišná, nemusí z toho vyplývat, že být daným pohlavím znamená stát se daným genderem: jinými slovy, žena nemusí být kulturní konstrukcí ženského těla a muž nemusí interpretovat mužská těla. Takováto radikální formulace rozlišování pohlaví a genderu naznačuje, že pokud pohlavně určená těla mohou být podnětem pro množství různých genderů, potom možná existují gendery, způsoby kulturní interpretace pohlavně určeného těla, které nejsou žádným způsobem omezené předdefinovanou binárností pohlaví.

Dalším důsledkem výše uvedené myšlenky je, že je-li gender něčím, čím se člověk stává, potom je gender jako takový jistým druhem „stávání se“ a/nebo jistým druhem aktivity. A tak gender není možné koncipovat jako substantivum nebo jako reálnou věc či statický kulturní znak, ale spíše jako nepřetržitou a opakovanou činnost. Pokud se gender, ať už kauzálně nebo vyjádřením, nevztahuje na pohlaví, pak je gender jistým druhem akce, která se potenciálně může rozšiřovat i mimo binární omezení způsobená zjevnou binárností pohlaví. Gender by potom byl jistým druhem kulturně tělesné akce a vyžadoval by nový slovník, který by institucionalizoval a rozšiřoval současné kategorie, které odolávají binárním gramatickým omezením genderu.

⁷⁹ De Beauvoir, S. 1966. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis, s. 26.

Podle Butler performativnost genderově určeného těla znamená, že bez různých aktů, které konstituují jeho realitu, nemá toto tělo žádný ontologický status. Butler zastává názor, že gender je spíše identitou, která je konstituovaná v čase a je instituovaná ve vnějším prostoru prostřednictvím stylizovaného opakování aktů. Tato formulace posouvá koncepci genderu mimo území substanciálního modelu identity k takovému modelu, který vyžaduje koncepci rodu jako vytváření sociální dočasnosti. Pokud je základem genderové identity stylizované opakování aktů v čase a neexistuje zdánlivě celistvá identita, tak se prostorová metafora „základu“ přesouvá a stane se stylizovanou konfigurací, jako genderové ztělesnění času. To, že se genderová identita vytváří soustavnou sociální performancí, znamená, že i představy základního pohlaví a skutečné nebo závazné maskulinity či femininity se konstituují jako součást strategie, jejíž existence odhaluje performativní charakter genderu a performativní možnost genderových konfigurací, které se množí a rozšiřují nad restriktivní rámec mužské nadvlády a povinné heterosexuality. Gendery nemohou být ani pravdivé ani nepravdivé, ani skutečné, ani zdánlivé, ani původní ani odvozené.

K postmodernímu proudu myšlení patří i feministická komunikativní teorie. Ta vychází z Habermasovy⁸⁰ teorie komunikativního jednání s tím, že komunikativní jednání je předpokladem diskursivní etiky. Ve feministických teoriích se tímto problémem zabývala především Seyla Benhabib⁸¹.

Základem tohoto konceptu je fakt, že jednání utváří diskurs, ale zároveň je jím i zpětně proměňováno. Habermasova teorie komunikativního jednání rozšiřuje pojem jednání o motiv řeči a komunikace. Komunikativní jednání je nositelem smyslu a nároků na platnost, které se díky řeči stávají zcela explicitní. Odpadá tak nutnost budovat rozsáhlé pojmové instrumentarium určené k interpretaci, rekonstrukci či výkladu smyslu jednání. Evidence a adekvátnost se totiž stávají předmětem jazykového dorozumění. Ve vztahu k diskursu je možné říci, že komunikativní jednání diskurs tvoří nejen svou konsensuální orientací, nýbrž především argumentací, která může vyvolat i spory, avšak na jejímž konci mohou všichni účastníci diskursu s problematizovaným nárokem souhlasit. Východisko diskursivní etiky spočívá v tom, že nejvhodnější procedurou řešení morálně praktických otázek je argumentace.

Tato argumentace se ovšem vyznačuje specifickými rysy, které z ní činí jednání orientované na porozumění. Habermas tedy nejen opakuje základní pilíře své teorie diskursivní etiky, totiž princip argumentace založené na důvěře ve vznášené nároky na

⁸⁰ Habermas, J. 1983. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt a.M: Suhrkampf.

⁸¹ Benhabib, S. 1992. *Situating the Self. Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. New York: Routledge.

platnost, ale konkretizuje doposud spíše abstraktní komunikační společenství průměrem k veřejné argumentaci a spíše formální normativní obsahy argumentace průměrem k politickým otázkám. Diskursivní etika se tím stává nejen modelem ideální formy argumentace, nýbrž i předlohou pro pochopení smyslu jednání jako takového. Pojem diskursu, jak jej vymezuje diskursivní etika, se vyznačoval absencí donucení a moci. Tento nedostatek kompenzuje analýza diskursu u Foucaulta⁸², kde je diskurs naopak předváděn jako nástroj moci. Do diskursu je zasazena kritika, jako struktura, která ovlivňuje nejen diskurs samotný, nýbrž prostřednictvím diskursivních mechanismů ovlivňuje i jednání.

V tomto kontextu lze chápat feminismus jako exemplární příklad redefiniční kritiky motivované snahou zpochybnit a přetvořit vládnoucí diskurs. Feminismus je tak ukázán explicitně jako kritika diskursu a kvintesence kritiky normativní. Feminismus se jakožto specifická forma kritiky na jedné straně vyrovnává s dědictvím kritické teorie, na straně druhé radikalizuje teoretické intuice Foucaultovy. Tato návaznost je předložena zejména na základě myšlení Seyly Benhabib a Judith Butler. Benhabib staví na Habermasově definici diskursu jako oblasti komunikativní kooperace a kritikou rozumí tematizaci problematických nároků na platnost. Již samotný akt otevření diskursu o problémech genderu je fakticky aktem kritiky. Butler naproti tomu očividně využívá Foucaultovo chápání diskursu jako struktury nezávislé na individuu a neváhá předložit radikální kritiku diskursivní identity ženy, kterou je třeba dekonstruovat.

Zásady Habermasovy diskursivní etiky a jí zprostředkovaný koncept spravedlnosti redefinuje Benhabib v kontextu feministického myšlení. Nejedná se však o pouhé rozvinutí či domyšlení původních Habermasových tezí, nýbrž o přeformulování mechanismů diskursivní argumentace pro potřeby feministické kritiky. V teoretickém modelu diskursivní etiky Benhabib spatřuje metodický korelát k nárokům ženského hnutí. Diskursivní model veřejnosti považuje za jediný, který odpovídá jak obecným sociálním trendům v našich společnostech, tak emancipačním aspiracím nových sociálních hnutí včetně feminismu. Benhabib sice navazuje na Habermasovu variantu komunikativní etiky, ale jako centrální nestaví pojem konsensu, nýbrž vlastní proces dorozumění. Benhabib shledává, že napětí mezi diskursivní etikou a modely legitimacy a veřejného prostoru z ní vyplývajícími na jedné straně, a nároky ženského hnutí na straně druhé, tkví především v přehnaně strnulých hranicích, které se Habermas pokusil vytyčit mezi otázkami spravedlnosti a otázkami dobrého života, veřejnými zájmy a soukromými zájmy, soukromě zastávanými hodnotami a veřejně sdílenými normami.

⁸² Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality I*. Praha: Hermann a synové.

Benhabib požaduje feminizaci praktického diskursu, která podle ní spočívá ve zpochybnění právě těchto samozřejmě přijímaných předpokladů pojmového dualismu z hlediska genderového kontextu. To je možné na základě přesvědčení, že rozlišení mezi spravedlností a dobrým životem, normami a hodnotami, zájmy a potřebami nepředchází procesu diskursivního utváření vůle, ale vyplývají z něj. Samotná spravedlnost v této perspektivě již nedostačuje k uspokojení nároků feministického hnutí, nýbrž musí být vždy spojena a myšlena v souvislosti s otázkou dobrého života. V praxi diskursivní argumentace o sporných nárocích na platnost to pak znamená přenesení důrazu z dodržování spravedlivého postupu při argumentaci na problém otevřeného a rovného přístupu do diskursu pro všechny zainteresované subjekty.

Judith Butler, která v mnoha ohledech vděčí Foucaultovým náhledům na diskurs, vymezila roli feministické kritiky následovně: „Feministická kritika by také měla porozumět tomu, jak je hlavní předmět feminismu, totiž kategorie „ženy“, vytvářena i oklešťována právě těmi mocenskými strukturami, které se jí snaží osvobodit“⁸³. Nová koncepce identity má být její subverzí, převrácením navyklých schémat. Foucault k nám promlouvá i tehdy, když Butler prohlašuje za svůj úkol vytvořit feministickou genealogii kategorie ženy spočívající v odkrývání mechanismů vylučování těch forem identity, které neodpovídají nevysloveným normativním požadavkům kladeným na subjekt. Butler ukazuje, že není vůbec jisté, že identita subjektu či genderová identita tvoří nejvlastnější esenci subjektu, základ, který jej utváří. Naopak se ukazuje, že identita není nic pevného, že je plovoucí entitou, jejíž podoba je určována způsobem, jak je o ní vypovídáno. To je základ performativní teorie identity a genderu. Gender je konstituován neustálým opakováním jazykových výrazů, které si vynucuje vládnoucí diskurs. Feministická kritika pak vyzývá k přerušení řetězce tohoto opakování a nastolení identity nové. V této snaze o redefinici daného diskursivního uspořádání tkví nejvlastnější jádro feminismu jakožto kritiky.

Jednou z moderních feministických teorií je tzv. *teorie genderových optických skel* Sandry Bem⁸⁴. Podle této feministické psycholožky umění osob přijmout jak mužskou, tak ženskou roli jim umožňuje se adaptovat na různé kontextuální situace spíše než „hrát“ tyto situace stereotypním mužským nebo ženským způsobem. Tvrdí tedy, že některé osoby využívají to pohlaví, které se jim v různých situacích více hodí a rozšiřují tak své genderové schéma. Genderové schéma, podle Sandry Bem, je způsob myšlení o své vlastní genderové

⁸³ Butler, J. 2003. *Trampoty s rodou. Feminizmus a podrývanie identity*. Bratislava: Aspekt, s. 141.

⁸⁴ Bem, S. L. 1993. *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. New Haven: Yale University Press.

identitě. Genderová identita odráží tedy to, jak se lidé vnímají jako maskulinní nebo femininní. Často jsou maskulinita a femininita považovány za protiklady a obvyklé mínění je, že člověk může vykazovat buď maskulinní nebo femininní vlastnosti, ale nikoliv obé, což je podle Bem nesprávné. Tento bipolární přístup byl Bemovou vícekrát kritizován s tím, že v jedné osobě se mohou rozvíjet jak maskulinní tak femininní vlastnosti. V této souvislosti uvádí Bem termín „androgynní“ k popisu těch lidí, kteří mají jak maskulinní tak femininní vlastnosti a jejichž chování není konformní pohlavním stereotypům.

Bem tvrdí, že osoba s vysokou maskulinní a nízkou femininní identifikací může být zařazena do kategorie „maskulinních“, zatímco osoba s vysokou femininní a nízkou maskulinní identifikací může být zařazena do kategorie „femininních“. Osoba, která se silně identifikuje v obou kategoriích, bude pak osoba „androgynní“. Tento postup stanovování prevalentní maskulinity či femininity se nazývá Bem Sex Role Inventory (BSRI – Bemův katalog pohlavních rolí).

Teorie genderových skel říká, že lidé přijímají stávající pohled na svět jako přirozený, protože jej vidí přes pomyslná genderová optická skla, která jsou fokalizována na tři základní body:

- Androcentrismus: muž je středobodem světa a mužské hodnoty jsou jeho základní normou. Odlišné hodnoty (názory, chování) jsou chápány jako úchylnka od normy.
- Genderová polarizace: dělíme lidi na muže a ženy; instituce se chovají jinak k mužům a ženám.
- Biologický determinismus: víra ve vrozenost a neměnnost specifických vzorů chování a hodnotové orientace v různých kulturách. Těžiště kvalitativních rozdílů mezi odlišnými kulturami a ženami a muži bylo hledáno na půdě biologie. Biologický determinismus může vyústit i v eugeniku.

Genderová skla způsobují to, že lidé přijímají obvykle bez přemýšlení fakt, že ženy a muži mají rozdílné psychologie a sexualitu, že muži jsou pohlavním nadřazeným ženám a mají za to, že tyto rozdíly a mužská dominance jsou přirozené.

III.2.6. Ostatní feminismy

Existuje mnoho dalších feministických teorií a směrů, které se váží k určitým společenským, kulturním či politickým oblastem. Uvádím z nich pouze ty nejdůležitější:

Anarchofeminismus nebo také **anarchistický feminismus** usiluje o spojení sociálního anarchismu a radikálního feminismu. Podle anarchofeministů a feministek jsme od

dětství uměle vychovávání k tomu, abychom genderové role přijali jako přirozené. V praxi to znamená, že se postupně učíme poslouchat svého otce, učitele, nadřízeného a v neposlední řadě boha. Učíme se, jak se podřídít anonymnímu hlasu autority, a to nejen v rodině ale později i ve společnosti. Posloucháme a řídíme své životy podle rozhodnutí, která jsme neučinili a podle pravidel, která jsme nestanovili namísto toho, abychom řídili své životy sami. Stáváme se tak manipulovatelnými lidmi bez vlastní vůle v rukou těch, kdo mají moc. Anarchofeminismus naopak zakládá své teorie na decentralizaci jako jednom z zásadních principů formování nové společnosti.

Anarchofeminismus se nesnaží nahradit mužskou elitou ženskou, ale chce eliminovat všechny elity. Vedle odstranění patriarchy požaduje i odstranění instituce státu a kapitalismu jako systému.

Ekofeminismus kriticky a z feministického hlediska analyzuje vztah člověka k přírodě a snaží se o obnovení rovnováhy mezi nimi. Ekofeministky nacházejí paralely mezi vztahem mužů k přírodě a vztahem mužů k ženám a tvrdí, že k přírodě (i k ženě) je třeba se chovat s péčí a úctou. Podle teorií ekofeminismu je pro život zásadní spolupráce jak mezi muži a ženami, tak mezi soudobou společností a přírodou. Ekofeminismus odmítá dualismus současné společnosti, který vytváří protiklady typu muž-žena, kultura-příroda, duch-tělo a podobně. Vychází z mírového hnutí žen v USA, ale připojily se k němu i ženy z rozvojových zemí. Ekofeministky bojují proti genetickým manipulacím v přírodě i u člověka, kde se v souvislosti s možností určit pohlaví dítěte již v těhotenství obávají, že v zemích, ve kterých nejsou děti ženského pohlaví vítány, dojde k jejich utrácení ještě před narozením a uměle se tak ovlivní složení populace.

Dalším významným směrem je **spirituální feminismus**, který se zaměřuje na feministickou kritiku patriarchálních náboženství a je založen především na zdůraznění jednoty ducha a přírody. Feministické teologie začaly vznikat ve druhé polovině minulého století. Podílejí se na nich teoložky všech náboženství. Mezi nejaktivnější patří křesťanské teoložky z obou hlavních směrů – římského katolicismu a protestantismu. Feministické teoložky vycházejí z názoru, že „historické systémy nadvlády, po tisíciletí budované a nábožensky ratifikované, nejsou pro budoucnost schůdné“⁸⁵. Centrální hodnotou ve feministické teologické etice je vzájemnost, která se staví proti současnému individualismu. Feministické teoložky kladou velký důraz na rehabilitaci tělesnosti včetně sexuality. V rámci

⁸⁵ Opočenská, J. 2008. „Křesťanství“. In: Knotková-Čapková B. a kol. *Obrazy ženství v náboženských kulturách*. Praha-Litomyšl: Paseka, s. 95.

spirituálního feminismu existuje také teorie ekologické spirituality. Podle feministických spiritualistek jsou náboženské systémy modelem mužské nadvlády.

Dalším zajímavým současným feministickým směrem je **kyberfeminismus**, který se zaměřuje na média, komunikaci a informační technologie. Feministické umělkyně a teoretičky s tímto zaměřením se v roce 1997 sdružily do první kyberfeministické aliance *Old Boys Network* a vyhlásily 100 antitezí, ve kterých je popsáno to, co kyberfeminismus *není*. O rok později vzniklo významné uskupení *subRosa*, které doplňuje umělecké ambice hnutí o sociální aktivismus.

Hnutí se inspiroje Francisem Baconem, který technologii a vědu spojuje s plodností a ženstvím. Technologie je kreativní, plodná a ženská, přináší na svět nové věci a mění ho. Opakem technologie je „knižní“ moudrost, vše konzervativní a staré, co odmítá nové objevy a změny, metaforou jsou pak naivní řeči chlapců, kteří se hádají a ničeho nedosáhnou. Emancipace vědy a technologie je vlastně první fází emancipace žen a později kyborgů. Právě metafora kyborga sehrála klíčovou roli v současném feministickém myšlení a definuje jednu z jeho nejvýraznějších podob. Kyborg přitom vystupuje ve třech rozdílných kontextech, které charakterizují tři podoby kyberfeminismu. Za prvé je to kontext manifestů, které stojí u zrodu kyberfeminismu a formulují jeho filozofické aspirace. Za druhé je to kontext populární kultury, Sci – fi filmů a románů, které pozorně sleduje filmová a literární kritika a jež často řeší otázky tělesnosti, identity a reprodukce. Za třetí je to kontext umění, které zkoumá kyborgy a hybridní organismy z hlediska posthumanistické budoucnosti.

Pro kyberfeminismus se stává ústředním vztah žen a nových technologií, který zastihuje starší témata, jako je vztah žen a společnosti (liberální feminismus, materialistický či marxistický feminismus) nebo žen a jazyka či kultury (francouzský a psychoanalytický feminismus). Kyberfeminismus se příliš nezabývá minulostí, jeho doménou je budoucnost, v níž pro ženy vidí možnost dosáhnout svých cílů a postavení a tím i smazat „historické křivdy“. V jistém smyslu je toto hnutí pravým opakem ekofeminismu a těch hnutí, která věří v esenciální ženskost, potlačovanou během dějin, k níž je třeba se vrátit a dosáhnout původní nevinosti až božskosti.

Multikulturní feminismus. Jedná se o feministické směry, které se zabývají variantami rozvoje společnosti a uplatňování rovnosti žen a mužů aplikovatelnými namísto selhávajících západních modelů rozvoje a kultury. Zabývá se vztahy mezi bohatým severem a chudým jihem, snaží se najít taková řešení a přístupy, které by byly založeny na zkušenostech

žen z rozvojových zemí. Multikulturní feminismus propagují především ženy z rozvojových zemí, které kritizují západní feminismus, který je podle jejich názoru rasistický.

Propagují zejména princip solidarity, „sesterství“ a multikulturního přístupu ke světu, spočívající ve vzájemném respektu odlišností a porozumění druhým. Smyslem „sesterství“ je uvědomění si jak společných, tak také odlišných překážek, forem diskriminace a znevýhodnění druhých žen, zájem a nikoliv lhostejnost k problémům žen pocházejících z odlišných kulturních a sociálních prostředí, které často určují jejich roli ve společnosti a omezují jejich možnosti a příležitosti.

Feministické hnutí bylo podnětem i pro vznik **mužských studií**. Dnes je nové pojetí mužství předmětem zájmu genderové sociologie, politologie i antropologie. Obrací se na tzv. nové muže, kteří se více podílejí na rodinném životě, jsou emocionálnější, intenzivně prožívají své otcovství. Nové mužství polemizuje s pojetím muže jako řídicího principu. Mužská studia přinesla zjištění, že hierarchie pohlaví se obrátila proti mužům samotným. Neustálý požadavek vysokého výkonu, úspěšnosti a vůdčí role totiž způsobuje stres, agresivitu, neuspokojenost. Německý politolog a teoretik mužských studií Peter Döge⁸⁶ upozorňuje na škodlivost nadřazování "mužské" racionality nad zdánlivě typicky ženskou emocionalitou. Mužům je přiznávána jen určitá výše emocionálního spektra, je jim upírána empatie. Zato se pěstují pocity dominance a soutěživosti, které jsou živnou půdou pro machismus, sexismus a rasismus.

Současné mužství je tedy definováno požadavky trhu - na úkor kvality života mužů. Integrace perspektivy rovnosti pohlaví do všech oblastí lidské činnosti, politických úrovní a organizací může podle P. Döge vytvořit rámec pro přestavbu pracovních struktur a prosazení původně "ženských" hodnot: souladu člověka s přírodou, nahrazení dominance spolupráci, harmonizaci duševního a fyzického světa.

Muže, kteří se přestali konfrontovat s patriarchálními dogmaty a vzorci a kteří již uvažují jinak, nazývá Jiří Ryba ve svém článku *novými partnery*: „Za základní principy, které mají upravovat vztahy mezi mužem a ženou, považují uznání vzájemných odlišností, jejich respektování a vzájemnou partnerskou pomoc“⁸⁷. Ryba je přesvědčen o tom, že existují i *feministé*, kteří veřejně poukazují na neudržitelnost světa mužské dominance, ti ale žijí v České republice, podle autora, pouze dva.

⁸⁶ Burbach, Ch., Döge, P. 2006. *Gender Mainstreaming. Lernprozesse in wissenschaftlichen, kirchlichen und politischen Organisationen*. Göttingen: Vandenhoeck Ruprecht.

⁸⁷ Ryba, J. 2003. „Reakce českých mužů na novou (feministickou) interpretaci postavení žen (pokus o typologii)“. In: A. Vodáková, Vodáková, O. (eds.). *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství, s. 183.

IV. Gender a moc

IV.1. Definice moci

Moc je jedním z nezákladnějších konceptů využívaných v kulturní antropologii i sociální teorii obecně. V této kapitole se zaměřím na souvislost mezi mocí a genderem, neboť v základu genderového řádu je ustavení mocenského vztahu mezi muži a ženami⁸⁸. Cílem této kapitoly je tedy poukázat na to, jak gender přispívá k udržování mocenských nerovností.

Při analýze struktury moci vycházím z publikace pana profesora Petruska⁸⁹, který vysvětloval myšlenky Pierra Bourdieu týkající se sociologického hlediska na boj o moc a nejlepší umístění ve společnosti následujícím způsobem:

Je možné představit si společnost jako obrovské pole (sociální prostor), které je rozděleno na řadu dalších relativně samostatných polí: na pole vzdělání, tedy školství, pole obrany, tedy armády, na pole náboženství, tedy církvi, na pole kultury, tedy umění, na pole ekonomiky, tedy výroby a směny atd. O místo v každém z těchto polí se člověk musí ucházet, „bojovat“ o ně, usilovat o ně: jeho úspěšnost v tomto zápase o postavení v určitém konkrétním poli (postavení vyšším či nižším, případně žádném) závisí přímo na tom, s jakým kapitálem do tohoto zápasu vstupuje. Je vcelku pochopitelné, že každé z těchto polí vyžaduje specifické znalosti, dovednosti nebo výši jmění. Tento zápas se řídí dvěma pravidly. Prvním pravidlem je, že do zápasu o místo v jednotlivých polích lidé vstupují s nerovnými šancemi, totiž s odlišně velkým (případně žádným) kapitálem, jehož je k dosažení postavení třeba; druhým pravidlem je, že se lidé snaží prosadit, aby v tom poli, o něž mají zájem a v němž již jsou situováni („umístění“), platila pravidla, která oni sami stanoví, čímž se na jedné straně posiluje jejich vlastní postavení („legitimizuje se“) a na druhé straně se zvyšuje šance na umístění těch osob, které ti, kteří stanoví pravidla, sami preferují.

Na tuto situaci odpovídají aktéři dvěma známými způsoby: ti, kteří jsou již „dobře“ umístění v poli, usilují o udržení daného stavu, o neměnnost pravidel, o tzv. status quo, zatímco ti, kteří v soutěži o umístění se v poli neuspěli, mohou usilovat o změnu pravidel, tedy o změnu sociálního řádu. Pokud si toto uvědomíme, jeví se nám společnost jako oblast sice přehledně, ale konfliktně strukturovaná: platí to o společnosti každé. Společnosti se ale od sebe liší tím, jakou váhu přikládají jednotlivým polím, jaká pravidla vstupu na tato pole stanoví, což jinými slovy znamená - jaký typ a objem kapitálu (symbolický, kulturní, sociální či ekonomický) vyžadují k dosažení vysoké pozice v daném poli.

⁸⁸ Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

⁸⁹ Petrusek, M. 2007. *Základy sociologie*. Praha: Akademie veřejné správy, s. 93.

Vztáhneme-li výše uvedené tvrzení k otázce vyloučení žen z veřejné sféry a tedy i z výkonu moci, dojdeme k jediné možné odpovědi: ženy mají málo moci, tedy špatné umístění téměř ve všech polích proto, že mají nedostatečný kapitál a pravidla jsou nastavena tak, že ženy nemají šanci se do jednotlivých polí dostat a tudíž ani se v nich lépe umístit. Existuje jedno pole, do kterého ženy vstupují, protože jsou nuceny do něj vstoupit, ale nedisponují v něm mocí a nemají možnost stanovit pravidla. Tím polem je rodina a soukromá sféra života. Zatímco mužům je vyhrazeno místo ve veřejných „polích“, ve kterých bojují o moc, ženám je vyhrazeno místo ve sféře soukromé, kde však stanovují pravidla muži, kteří také dohlíží na jejich dodržování a kde tedy ženy musí respektovat pravidla, která samy nestanovily. Přesto se o soukromé sféře hovoří jako o čistě ženské sféře života.

Bourdieu se postavením žen zabýval především ve své knize *Nadvláda mužů*, kde kromě jiného tvrdí, že muži vládnu, protože na rozdíl od žen realizují své „libido dominandi“ čili touhu vládnout. Podle autora ženy mohou změnit své nerovné postavení ve společnosti tak, že vymyslí a budou prosazovat takové formy společné organizovanosti a aktivity a takové účinné – především symbolické – zbraně, které by byly schopné otřást státními a právními institucemi, které jejich područí udržují stále při životě:

Jedině politická aktivita, která bude počítat opravdu se všemi účinky nadvlády, tak jak vyplývají z objektivní souhry mezi strukturami osvojenými (jak ženami, tak i muži) a strukturami velkých institucí, kde se dovršuje nejen mužský, ale vůbec všechny sociální řád a předává se dál (počínaje státem, strukturujícím se podle opozice mezi svou mužskou „pravíci“ a ženskou „levicí“, a školou, odpovědnou za účinné předávání všech základních principů vidění a dělení a pořádající se rovněž podle homologických opozic), může napomoci k tomu, aby mužská nadvláda pozvolna - a nepochybně i díky kontradikcím, jež jsou oněm dotýčným mechanismům a institucím vlastní - jednou skončila⁹⁰.

Bourdieu upozorňuje na to, že ženy, symbolicky odsouzené k rezignaci a nenápadnosti, mohou uplatnit jakousi moc jediné tak, že proti silnému obrátí jeho vlastní sílu, nebo že ustoupí do pozadí a k moci, kterou mohou uplatnit jen v zastoupení (jako šedé eminence), se prostě nehlásí.

Pokud přijmeme za své tvrzení, že moc je schopnost a reálná možnost ovlivňovat rozhodujícím způsobem činnost a chování lidí prostřednictvím autority, vůle, práva nebo

⁹⁰ Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Nakladatelství Karolinum, s. 89 .

násilí v rámci vládnoucími osobami předem stanovených pravidel, schopnost prosadit svou vůli případně i proti vůli jiných, tedy potenciálně patří moc každému člověku. V bádání po tom, proč ženy moc nemají, jsem vycházela i z Foucaultovy definice moci⁹¹, ve které tvrdí, že moc není žádný atribut, že moc je silový vztah, tedy vztah, který existuje pouze tehdy, je-li moc vykonávána. Silové/mocenské vztahy jsou podle Foucaulta základem vytváření státu i jeho institucí. Stát vykonává moc a je nejvýše postaveným subjektem v jednotlivých „polích“.

Získání a udržení moci je vždy zdrojem konfliktů ve společnosti, neboť ti, kdo nemají „v poli“ dobré místo, bojují o to, aby toto místo získali a ti, kteří své místo již mají, bojují, aby si ho uhájili. Proto je při prosazování moci vždy implicitně nebo explicitně přítomen prvek hrozby a/nebo donucování. Téměř ve všech moderních společnostech, i v té naší, jsou mocenské donucovací prostředky v rukou státu a jím řízených institucích. Stát a tyto instituce mají nejvyšší moc a brání ji proti těm, kdo podle jejich názoru tuto moc ohrožují. Zajímavé je to, že přesto, že ženy byly vytlačeny do soukromé sféry, ve které byly prakticky uvězněny a fakticky o moc nebojovaly, stát považoval a i v současnosti některé státy považují ženy za takové ohrožení své moci, že proti jejich svobodě vydávají zvláštní opatření – zde mám na mysli především muslimské státy nebo Vatikán. Ženy totiž mají moc nad reprodukcí lidského druhu a tu jim muži nedokáží vzít, proto některé státy a některá náboženství považují za nutné zřídit mechanismy kontroly nad ženami.

Existuje pochopitelně také výkon moci ze strany jedinců, kteří získali moc na základě majetku nebo pozice ve státě (veřejné správě), ale tito jedinci si uvědomují, že bez moci státu, který je nejsilnějším „hráčem“, nemohou dosáhnout svých cílů a proto se snaží pomocí svého majetku a svého postavení na moci státu participovat a ovlivňovat jeho směřování ve svůj prospěch. Například v Itálii se tento jev jmenuje *mafie* (jedná se o dobrovolné sdružení organizovaných jednotlivců), jejíž zásadními charakteristikami jsou korupční chování, násilí, bezohlednost a všeobecně ty vlastnosti, které feministické teorie definují jako typicky maskulinní a jejíž hlavním cílem je získání moci ve státě. Proto se mafie snaží proniknout do institucí státu. Je nutné podotknout, že italský stát ještě v sedmdesátých letech minulého století měl mnohem méně obranných mechanismů a opatření proti mafii než kolik jich měl proto, aby ženy nemohly participovat na moci a byly závislé na mužích a na státu (zákon proti rozvodu, zákon proti umělému přerušování těhotenství, benevolence u tzv. deliktů z vášně, žádný zákon proti domácímu násilí, povinná výuka náboženství v italských školách apod.).

⁹¹ Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality I*. Praha: Hermann a synové.

Max Weber⁹² rozlišoval mezi *elementární mocí* (Macht), jejíž prostřednictvím se prosazuje každá živá bytost a *panstvím* (Herrschaft) tj. institucionalizovanou mocí jednotlivce nebo skupiny nad jinými lidmi či skupinami. Michel Foucault⁹³ tvrdí, že podmínkou moci jako panství je svoboda a to znamená, že panství lze uplatňovat jen nad svobodnými subjekty a je založeno na jejich spolupráci a loajalitě. Je to proto, že svobodu nelze považovat za opozici k moci, svoboda je v tomto pojetí mnohem více podmínkou moci. Kdyby nebylo svobody, nebyla by nutná moc k udržení poslušnosti. Opakem moci je tedy resistance a odpor. Foucault také říká, že pokud by princip svobody v konceptu „panství“ neexistoval, jednalo by se o otroctví.

Pokud vezmeme za příklad výkon státní moci v 18. století, kdy ženy neměly právo volit ani být voleny, nesměly studovat, společensky bylo nepřijatelné, aby se aktivně zúčastnily ekonomického života, dojdeme k závěru, že ženy žily v podmínkách identických jako žili např. otroci. Pokud bychom chtěli důsledně přijmout tvrzení Foucaulta, a aplikovat je na situaci žen nejen v 18. století, ale prakticky kdykoliv a kdekoliv v historii, tak ženy byly ve stejné situaci jako nesvéprávné osoby. Otázkou zůstává, proč tomu tak bylo, proč mužská společnost, která měla a vykonávala moc a soustředila ji ve veřejných institucích, vyloučila ženy z účasti na výkonu moci.

Dalším důležitým problémem, který souvisí s výkonem moci, je prosazování pravdy. Pravda neexistuje a priori, ale vytváří se prostřednictvím mocenských vztahů ve společnosti, jak říká Foucault:

Každá společnost disponuje režimem pravdy, svou všeobecnou politikou pravdy, tedy typem diskursu, který je přijímaný jako pravdivý; mechanismus a instance, jež umožňují rozlišit pravdivé a nepravdivé výroky, prostředky na potvrzování každého z nich; uznávané techniky a procedury pro získání pravdy; status těch, kteří jsou oprávněni říci, co je a co není pravdivé⁹⁴.

Existují tedy ve společnosti instituce a osoby, které jsou nositelkami pravdy a proto mají práva, která ostatní osoby nemají. Mezi tato práva patří také právo trestat a to i za to, že jiné subjekty mají jiné pravdy. Donucování těch, kteří nejsou nositeli institucionální pravdy, aby pravdu, kterou prosazuje mocenská instituce, přijali nebo boj proti těm, kdo mají jinou

⁹² Weber, M. 1998. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: vydavatelství M. Havelka.

⁹³ Foucault, M. 2000. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.

⁹⁴ Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality I*. Praha: Hermann a synové, s. 41.

pravdu, je tedy součástí výkonu moci. Otázka pravdy úzce souvisí s tématem mé práce, neboť veřejně hlásané pravdy i v současné společnosti jsou obvykle pravdy „mužské“, což přirozeně vyplývá z toho, že moc vykonávají převážně muži, kteří také stanovují pravidla a sankce za jejich nedodržování a kteří stanovují, co je pravda a co není pravda a určují také sankce pro ty, kteří mají jiné pravdy. Je třeba zdůraznit, že tyto pravdy jsou vázány na tzv. mužské hodnoty, které většina feministek ztotožňuje s arogancí, touhou po moci, používáním fyzické síly, individualismem a podobně. Problém pochopitelně není v jiném názoru na to, co je a co není pravda, problém je v mechanismu trestání za ty myšlenky, které oficiálním pravdám neodpovídají.

Foucault analyzuje ve své knize *Dohlížet a trestat* proces přeměny práva trestat v právo systematicky dohlížet na to, aby lidé žili a konali v souladu se stanovenou pravdou a stanovenými společenskými normami; tuto přeměnu datuje do 17. století. Zároveň s touto přeměnou byly vypracovány základy policejní práce a policejní kontroly společnosti. Proto můžeme, podle Foucaulta, označit moderní společnost jako „disciplinární“: disciplínu však není možno identifikovat s mocí nebo s určitou institucí; disciplína je typ moci, je to způsob prosazování své vlastní pravdy, který se dotýká či vychází z určité instituce. To podle Foucaulta platí nejen pro policii, ale pro všechny státní instituce:

Ačkoli policie jako instituce byla organizována ve formě státního aparátu a ačkoli byla přímo spojena s centrem politické suverenity, typ moci, který praktikuje, mechanismy, které uvádí do pohybu, a prvky, na které je aplikuje, jsou specifické a jejich úkolem je způsobit pronikání disciplíny až do nejmenšího detailu sociálního pole, což právě svědčí o její relativní nezávislosti na soudním a politickém aparátu⁹⁵.

Důležité je, že stát prostřednictvím svých institucí dohlíží na dodržování pravidel, která sám stanovil za účelem respektování své pravdy. A pro mou práci je důležité to, že v historicky doložených dobách byly ženy z moci vyloučeny a/nebo politicky podprezentovány a byly (a jsou i v současné společnosti) vůbec nebo nedostatečně zastoupeny v rozhodovacích pozicích státních institucí. Tato absence zapříčinila to, že se ženy nezúčastňují vypracování pravidel ani formulování pravdy. Ženy tedy musí přijímat to, co jiní (muži) stanovili. Pokud ženy se stanovenými pravdami a pravidly nesouhlasí, používá stát veškerých svých donucovacích prostředků proto, aby je přiměl k disciplinovanému přijetí své

⁹⁵ Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality I*. Praha: Hermann a synové, s. 46

pravdy a svých pravidel. Často je možné se setkat s argumenty, že i ostatní menšiny musí respektovat pravidla většiny, že to je demokratické. Problém je v tom, že pravidla, která mají ženy respektovat, jsou nastavena nerovně a ženy tak musí respektovat své vlastní znevýhodnění, svou podřízenost. Společnost, která stojí na ujařmování některých skupin, v tomto případě žen, je nedemokratická už v principu.

Podle Foucaulta neexistují mocenské vztahy bez souběžné konstituce pole vědění, ani vědění, které současně nepředpokládá a nekonstituuje vztahy moci. Vědění je součástí moci, kdo má vědění, má také moc a především má moc ten, kdo ovládá oficiální vědu; to platí již od antických dob. Vědění samotné je doménou mužů, ale v naší společnosti již i ženy mají možnost se dostat k pramenům vědění snadněji než dříve. Existují však ještě společnosti, kde ženy nemají přístup k vědění vůbec a to je jednou z překážek jejich přístupu k výkonu moci. Je obtížné dojít k závěru že to, že ženy mají obtížnější přístup k vědění (nebo ho nemají vůbec) je historická náhoda a/nebo jejich biologické předurčení. Je daleko pravděpodobnější, že se v tomto případě jedná o úmyslné vyloučení žen z vědy a vědění s cílem zabránit jim v získání moci a následném ovlivňování správy věcí veřejných.

To, že vědění a moc žijí v symbióze, dokazuje Foucault na tzv. pastoračním diagramu, jehož různé podoby si kladou vždy za cíl získání totální kontroly nad všemi aspekty života společnosti. Foucault definuje pastorační moc jako soubor technik moci zaměřený na jedince a určený k jeho ovládnutí. Pojem pastorační moci staví na jednu stranu „pastýře“, který kontroluje nejen konkrétní aktivity svých oveček, ale i jejich potenciální aktivity tj. jejich myšlenky. Důležitou součástí konceptu pastorační moci je poslušnost, tj. vztah osobní závislosti oveček na pastýři a osobní vztah pastýře s každou z nich. Ve středověku byla pastýřská moc praktikována církví na věřících, ale postupně se tento koncept rozšířil i na sekulární instituce a byl přejat moderním státem koncem 18. století. Charakter moci se tedy změnil. Zatímco dříve se jednalo o moc vykonávanou z vnějšku, v moderní společnosti lidé zvnitřňují mocenské struktury a kontrolují se sami.

Ve studii *Moc, subjekt a sexualita*⁹⁶ Foucault píše, že cílem jeho zkoumání nebyla ani tak analýza fenoménu moci, jako spíše vypracování historie různých způsobů, jakými jsou v rámci západní kultury lidské bytosti transformovány v subjekt. Podle Foucaulta v jeho *Dějinách sexuality* jsou lidé subjekty moci nejen vnější, ale i vnitřní tj. charakter moci se změnil a moc se projevuje v člověku také vnitřně: v příkazech, zákazech a normách, které člověka formují a jsou neoddelitelnou součástí jeho vědění; z toho Foucault vyvodil, že moc

⁹⁶ Foucault, M. 2000. *Moc, subjekt a sexualita*. Bratislava: Kalligram.

má i tvůrčí aspekt a ne vždy je možné ji ztotožnit s represí, protože tato „vnitřní“ moc se může stát impulsem pro boj s institucionální mocí. Jedná se obvykle o formy odporu, které na jedné straně potvrzují právo na odlišnost a vyzdvihují vše, co činí jednotlivce skutečně jednotlivcem, na druhé straně útočí na vše, co jednotlivce oddaluje od ostatních.

Podle Foucaulta moc nikdy nezmezí, proto také tvrdí, že člověk bojuje proti formám a způsobům moci a když bitvu vyhraje, moc zůstává, jenom se přetransformuje do jiných forem mocenských vztahů. Některé feministické radikální teorie jsou postaveny na názoru opačném, který je založen na přesvědčení, že vytvoření nových institucí, které nemají vazby na minulost, zamezí expanzi (mužské) moci. Liberální feministické teorie prosazují názor, že dějiny se pohybují směrem ke stále odpovědnějšímu používání moci a to především na základě vyšší participace žen na výkonu moci samotné tj. mocenské vztahy budou rovnější a nebudou pod výlučnou kontrolou mužů.

Faktem zůstává, že moc se ve svých různých formách neustále mění a na rozdíl od historických forem moci, které se limitovaly obvykle na hranice života, pokrývá i průběh života lidí. Její těžiště nespočívá v možnosti ukončit pozemské bytí ostatních, ale ve schopnosti řídit jejich každodenní život. Foucault nazval tuto moc „bio-mocí“, která tím, že podřizuje svým pravidlům jednotlivce v jeho myšlenkách i v jeho každodenním životě, je totalizující. Zatímco však mužská část společnosti má možnost pravidla pro užívání moci měnit, ženská část společnosti tuto možnost převážně nemá, neboť ženy bývají z mocenských institucí vyloučeny.

K tomu, kolik moci jedinec má, přispívá jeho/její status a zdroje, které ovládá. Vzhledem k tomu, že status mužů ve společnosti je vyšší, mají muži více moci než ženy. Muži mají také snadnější přístup ke zdrojům, které jim zajišťují moc tj. ke vzdělání, k ekonomickým a politickým zdrojům.

Například vzdělání dává lidem možnost snadnějšího získávání informací k tomu, aby se naučili znát svět, ve kterém žijí a uměli se v něm orientovat. Zatímco ženy v naší současné české společnosti mají možnosti se vzdělávat, které jsou srovnatelné s možnostmi mužů (byť s některými výhradami), v jiných zemích světa ženy mají přístup ke vzdělání omezený nebo vůbec žádný a to znamená, že jejich zdroje a následně status jsou omezené a ženy se nemohou rovnoprávně uplatnit ve společnosti. Ve Zprávě o lidském rozvoji z roku 2006⁹⁷, kterou vydala Organizace spojených národů, se uvádí, že na světě jsou dvě třetiny analfabetů právě

⁹⁷Organization of United Nations. 2006. *Human Development Report 2006*. New York: Organization of United Nations. [cit. 30. června 2009]. Dostupné z: <<http://hdr.undp.org/hdr2006/pdfs/report/HDR06-complete.pdf>>.

ženy. Většina těchto žen žije v zemích, kde je jejich přístup ke vzdělání omezený nebo neexistuje vůbec.

Ekonomické zdroje poskytují lidem možnost zajistit základní potřeby pro sebe a své blízké. Zpráva OSN z roku 2006 konstatuje, že účast žen na pracovní síle přesto, že mírně stoupá, je omezena na několik typů zaměstnání (horizontální segregace). Ženy mají obecně ztížený přístup k zaměstnání. K tomu ženy stále mají nižší status v zaměstnání, jsou hůře placeny než muži a jsou častěji nezaměstnané. To přivádí k většímu a stále rostoucímu procentu chudých žen všude na světě, tedy k jevu, kterému se říká feminizace chudoby.

Podobná schémata lze najít v oblasti politické moci. Vlády dávají lidem možnost vyjádřit ve volbách své potřeby a být voleni. Ale ženy doposud nemají volební právo v některých zemích světa a v tzv. demokratických zemích, kde ženy mají volební právo přibližně sto let, jsou ženy ve volených pozicích téměř všude na světě podprezentovány.

Rozdíl mezi mužskými a ženskými genderovými rolami tedy přímo souvisí s rozložením moci mezi muže a ženy, které je, jak již bylo řečeno, nerovné. Nerovné rozdělení moci mezi ženami a muži se projevuje také v soukromé sféře. Muži často využívají svou moc k tomu, aby se nemuseli podílet na péči o děti, o rodiče či prarodiče nebo na domácích pracích. Ženy jsou často nuceny vykonávat neplacené domácí práce. Statistiky a průzkumy ukazují na to, že často ti muži, kteří negativně vnímají absenci některého typu nebo části moci, kompenzují tento nedostatek násilím v soukromé sféře vůči svým partnerkám, dětem či jiným blízkým osobám⁹⁸.

IV.2. Gender a moc

Vykořisťování žen je podle většiny feministických teorií implementováno i garantováno státem, který tímto způsobem zajišťuje reprodukci genderové hierarchie. Je to možné proto, že cílem státu a jeho institucí je zachovat svůj *status quo* a neustále znovu potvrzovat svá pravidla a své pravdy. Historický úspěch formování státu bývá vysvětlován zpětným působením centralizující se moci na společnost, kdy autorita nového státu se snaží přizpůsobit společnost svým potřebám. Takový proces je jasně vidět například na klasické interakci mezi formováním státu a institucionalizací patriarchálního systému ve starověkých státech, kde formování státu bývá doprovázeno vznikem sexistické filosofie, která racionalizuje a

⁹⁸ MARRIGAGE AND FAMILY ENCYCLOPEDIA. 2009. *Interaction between Gender and Power*. [Online]. [cit. 15. června 2009]. Dostupné z: <http://family.jrank.org/pages/687/Gender-Interaction-between-Gender-Power.html>>Gender - Interaction Between Gender And Power

ospravedlňuje tvořící se a později již vytvořené a existující společenské uspořádání a kulturní stereotypy včetně genderových.

Feministické badatelky a badatelé jako např. Herta Nagl-Docekal nebo Jean B. Elshtainová došli k závěru, že patriarchální společnost byla historicky založena a upevňována postupným vylučováním žen z důležitých oblastí společenského života. Moc se tedy postupně soustřeďovala v rukách mužů. Prvním krokem na této cestě byl přechod od společnosti rodového charakteru k centralizovanému společenství. Podle feministických teorií byla centralizace moci umožněna rozdělením rodových společenství do snadněji ovladatelných rodinných domácností. Při této společenské změně došlo k oddělení veřejné a soukromé sféry. Zatímco muži se začali angažovat ve věcech týkajících se „vnější politiky komunity“, ženy byly odkázány do domácnosti a neměly možnost podílet se na správě věcí veřejných.

Podle marxisticky orientovaných teorií feminismu došlo v sedmáctém století k negativnímu posunu pro ženy a jejich status ve společnosti. Ženy byly připraveny o ekonomické zázemí, jež do té doby omezovalo jejich závislost na mužích. Tato změna souvisela s nástupem průmyslové revoluce, která oddělila ekonomickou sféru od domácnosti. Zatímco činnost v ekonomické sféře byla finančně ohodnocena, práce v domácnosti zůstala bezplatná. Ženy tak byly vyloučeny ze společenské smlouvy nebo, lépe řečeno, byly do ní zahrnuty pod mužskou hlavou domácnosti. Radikální feministické teoretičky jako např. E. Badinter jsou toho názoru, že společenská smlouva není jedinou existující smlouvou, ale že tak, jako jsou vztahy ve společnosti řízeny pomyslnou sociální smlouvou, jejímiž aktéry jsou muži, pak vztahy mezi muži a ženami jsou řízeny pomyslnou sexuální smlouvou (sexuální ve smyslu smlouvy mezi pohlavími). Pravidla této sexuální smlouvy byla stanovena muži, kteří si tímto způsobem zajistili volný přístup k ženám založený na vlastních (mužských) potřebách⁹⁹. Pro ženy se tím ještě zvýšil útlak v soukromé sféře.

Na tuto tradici oddělených sfér a podřízeného postavení žen stále ještě v praxi navazuje dnešní společnost, která je charakterizována téměř nezměněným chápáním maskulinity a femininity ve srovnání s minulostí. Gender však neprodukoval a neprodukuje unifikované představitele obou pohlaví. Důvodem je odlišný průběh socializace u různých jedinců v závislosti na společenských podmínkách a fakt, že každý muž a každá žena jsou jiní v závislosti na svých genetických predispozicích, vzdělání, sociálním prostředí, ekonomickém zázemí, rase, zdravotním stavu apod.

⁹⁹ Pateman, C. 2000. *Sexuální smlouva*. Bratislava: Zájimové združenie žien Aspekt.

Gender je považován za zásadní analytický nástroj, který pomáhá odhalit skryté příčiny některých společenských jevů. Jedná se o *nový* analytický nástroj, neboť až do druhé poloviny minulého století se společnost chovala v přístupu ke vztahům mezi muži a ženami ahistoricky. Pravidla vzájemného styku mužů a žen nebyla otevřená společenské debatě, ale byla odsunuta do sféry soukromé, která je vnímána jako přirozená a proto není třeba o ní diskutovat nebo ji analyzovat. Vztahy mezi ženami a muži se tak ocitly v jakémsi bezprávním vzduchoprázdnu a neexistovaly nástroje, kterými by se ženy mohly legálně bránit útlaku v soukromé sféře ani prosazovat svou participaci ve sféře veřejné. Identifikace genderu jako společensky podmíněné skutečnosti v současné době, kdy se genderová problematika stala součástí kulturně společenského vědomí, umožňuje badatelům a badatelkám v oblasti genderu politizovat téma nerovného vztahu mužů a žen. Takto pojatý pohled umožňuje navrhovat transformaci společenských i mocenských vztahů tak, aby vyhovovaly i potřebám žen, tj. potřebám, které byly dosud spíše podhodnocovány.

IV.3. Genderová témata v politické filosofii

Používáním moci se zabývá politická filosofie. To je důvod, proč ve své disertační práci zkoumám některé filosofické prameny. Pro rozbor genderu v této oblasti jsem vybrala několik významných filosofů. Při tomto rozboru jsem se opírala o myšlenky, které ve své knize *Veřejný muž, soukromá žena* vyjádřila americká politická filosofka Jean Bethke Elshtain¹⁰⁰.

V antickém Řecku je *polis* je protikladem soukromé domácnosti (*oikos*). V řecké společnosti měli již měli lidé představu o svém *Já*, o tom, co znamená být člověkem a někteří (svobodní muži) měli i kontrolu nad částí svých životů. Člověk již nebyl (na rozdíl od předcházejících historických období) pouze obětí přírodního determinismu, naučil se myslet sám o sobě a nazírat na svět podle kritérií, která sám vymyslel. Hovořil o svých myšlenkách a názorech, ale ne vše bylo dovoleno vyjadřovat veřejně. Veřejná řeč, řeč těch, co měli moc, se odehrávala v *polis*. Řeč, která se odehrávala v domácnosti, v *oikos*, neměla žádný veřejný význam a neovlivňovala veřejný život. Součástí soukromé sféry byli především ženy a otroci a proto jejich řeč zmizela z oficiální paměti, aniž by ji kdokoli zaznamenal. Neznamená to však, že by neměli co říci, byly to pouze osoby bez veřejného hlasu a prostoru.

Ženy byly v průběhu dějin naší civilizace donuceny ve veřejné sféře mlčet a pokud promluvily, byl jejich názorům obvykle přičítán menší význam ve srovnání s veřejnými,

¹⁰⁰ Elshtainová, J.B. 1999. *Veřejný muž, soukromá žena*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.

politickými řeči mužů. Ženy byly umlčovány částečně proto, že právě to, co je definuje a s čím byly nevyhnutelně spojovány, tj. sexualita, rození dětí, lidské tělo, bylo vyloučeno z veřejné řeči, protože politika je částečně obranou proti přitažlivé síle soukromého, proti snahám o mír, komunikaci a empatii.

Významným příkladem toho, jak již staří Řekové nahlíželi na otázku moci, jsou myšlenky a teorie starořeckého filosofa Platóna¹⁰¹, které zásadně ovlivnily vývoj filosofického myšlení v naší civilizaci. Platón chtěl dosáhnout moci poznáním, což ho, podle jeho vlastního názoru, opravňovalo k tomu, aby spolu s ostatními „vyvolenými“ arbitrárně určoval pravidla existence ostatním. Platón dělí společnost na soukromou a veřejnou sféru, přičemž soukromá sféra má výrazně nižší status než veřejná. Pro vznik a rozvoj moudrého muže vytváří Platón *symposium* – výlučně mužské fórum pro filosofický diskurs a výuku; soukromá sféra pro něj nemá význam. Ideální muž má podle Platóna potírat a zvládat Erós a přísnou kázní sublimovat jeho impuls do čisté, duchovní lásky k moudrosti. Ženy a otroci jsou z procesu formování vynikajícího muže vyloučeni. Platón připouští, že by některé ženy mohly být součástí kategorie „zlatých“; tvrdí, že žena se při své přirozenosti může podílet na všech činnostech jako muž, ve všech je ale slabší než on. Ty ženy, kterým bylo dovoleno vstoupit mezi vyvolené, mohou tedy vládnout společně s těmi nejinteligentnějšími a nejlepšími muži, z jejichž řad jsou také vybíráni jejich partneři pro reprodukci. Platón v *Zákonech* spojuje zlo společenské disharmonie se soukromými ženami a jejich rodinnými lojalitami a hodnotami, které podle jeho názoru podřívají společný cíl a zaměření *polis* a i zde nabízí jediné řešení: ovládnutí soukromé sféry a její podrobení totální politizaci a racionalizaci tak, aby nemohla škodit státu. Ženy je nutno indoktrinovat jako muže a spíše ještě více, protože Platón v nich definuje nižší přirozenost ke ctnosti než v mužích. Podmínky, za nichž Platón připouští, že jistá elitní skupina žen je v rovném postavení vůči stejné elitní skupině mužů, a to pro účely, které zvolil on, nikoli ony, a způsobem, který stanovil on a nikoliv ony, nelze však definovat jako demokratické.

Dalším filosofem, který zásadně ovlivnil myšlení naší civilizace, je Aristotelés. Ve vztahu k ženám je známý jeho požadavek po jednoznačném podrobení ženy na základě jejího pohlaví. U Aristotela je žena uzavřena do soukromé sféry, ze které nesmí vycházet a proto jí Aristotelés upírá jakýkoliv veřejný hlas nebo úlohu a předem vylučuje možnost jejího růstu. Jean Bethke Elshtein tvrdí, že Aristotelés byl nejen poplatný sociálnímu uspořádání své společnosti (která byla založena na otroctví a vykořisťování), ale také toto uspořádání

¹⁰¹ Platón. 2005. *Politikos*. Praha: OIKOYMENH.

racionalizoval a vydával za to nejlepší. Aristotelés byl tedy ve své době tou institucí, která určovala a reprodukovala genderovou nerovnost. Pro Aristotela je dobrý život možný jedině v dokonalé společnosti a pro jednotlivce je možný jen potud, pokud na ní participuje. Jen svobodný občan tedy může pro sebe dosáhnout dobra. Ženy, děti a otroci se neúčastní a ani nemohou účastnit na plném rozvinutí dobra a rozumu, protože existuje podstatný rozdíl mezi osobami *většími* (svobodní muži) a osobami *menšími* (nesvobodní a ženy)¹⁰². Domácnost je identifikována jako neveřejná sféra, do níž je žena zahrnuta a jíž je definována. Protože dobro, k němuž je domácnost zaměřena, je menší než dobro, k němuž cílí *polis*, může žena dosáhnout jen omezeného dobra jako bytost, která je přirozeně ovládána, než je dobro, jehož dosáhne ten, kdo ji (ženu) přirozeně ovládá. Aristotelés byl velmi poplatný své době a společnosti a nejen to: stávající pravidla ve svém díle racionalizoval, tak jako racionalizoval a zdůvodňoval otroctví. Dokonce lze říci, že se otázkou otroctví zabývá více, než otázkou postavení žen ve společnosti. Je jasné, že úděl otroků představoval pro vládnoucí třídu, ke které Aristotelés náležel, větší morální problém, než úděl žen.

V této souvislosti hovoří Jean Bethke Elhstein o rozšířeném strachu ze „soukromé“ moci žen, který pronikal athénskou společnost; zvláště pak se jednalo o strach z matky. Aristotelés, jehož vliv na pojetí politiky je silný i v současnosti, tedy *a priori* z politického života vylučuje ženy a otroky a nesvobodné nižší třídy s tím, že jsou sice schopni řeči, ale nikoliv řeči rozumné a nesmí být ke správě věcí veřejných připuštěni. Paradoxní je, že právě jeho koncepce vyloučení je vykládána jako koncepce participace pozdějšími mysliteli a filozofy (muži), kteří přehlédli fakt, že participovat na moci mohou podle Aristotela pouze někteří (svobodní, společensky a ekonomicky dobře postavení muži z Athén).

Všeobecně lze říci, že éra křesťanství je z hlediska genderu obvykle považována za období temna, dogmatismu a pronásledování žen, bývá ale opomíjen jeden z pozitivních aspektů, který křesťanství přineslo a to je to, že prohlásilo za důležitý každý lidský život (ne tedy jen život svobodných mužů jako v antickém Řecku) a vyzdvihovalo také každodenní život, tedy přisuzovalo důstojnost jak sféře veřejné tak sféře soukromé; veřejná sféra začala být dokonce zatracována, což ovšem bylo důsledkem boje o moc mezi novým náboženstvím a stávající mocenskou strukturou. Křesťanství přehodnotilo otázku moci, o kterou se sekulární politici museli začít dělit s představiteli náboženství. A do náboženské komunity patřily i ženy. Křesťanství zpochybnilo moc síly a vlády a požadovalo, aby takováto moc prokázala

¹⁰² Aristotelés. 1999. *Politika I*. Praha: OIKOYMENH.

své oprávnění. Poslední moc pak byla vyhrazena Bohu a tuto moc si nikdo na zemi nemohl přivlastnit. Tato moc byla nadřazena moci člověka rozhodovat o životě a smrti druhých lidí.

Ve svém díle „O boží obci“¹⁰³ objasňuje svatý Augustin svou teorii světa, ve kterém má světská moc negativní konotaci, neboť slouží pouze tomu, aby na svět vstoupil hřích. Na tomto světě nelze dosáhnout opravdové spravedlnosti, ale je úkolem každého křesťana snažit se o přístup k té opravdové, vyšší spravedlnosti, mravně omezovat skutky mocných, zpochybňovat použití síly. Podle Augustina by se lidé měli řídit principy nesobecké lásky k druhému, takové, která panuje v boží obci, kde mohou spravedliví konečně žít v míru a spravedlnosti. Pro ženy, do té doby uzavřené do soukromé sféry bez práva na svůj hlas ve veřejném životě, bylo určitě toto pojetí křesťanství velmi přitažlivé nejen proto, že se objevila možnost veřejně se projevit ve společnosti, ale hlavně proto, že hodnoty, které byly Kristu drahé, byly hodnotami jejich vlastního života: odpuštění, pomoc, soucítění. Augustin prosazoval princip diversity, který se tolik uplatňuje v dnešní společnosti. Jednota v různorodosti, to bylo jeho motto. Přehodnotil zásadním způsobem soukromou a veřejnou sféru tím, že tvrdil, že rodina je základem obce a pravidla jejího života by měla být brána za základ života veřejného.

Augustin ale byl i filosofem poplatným své době z hlediska rovnosti žen a mužů. Určuje křesťanskému otci povinnost stanovit domácí pravidla, neboť otec má povinnost pečovat o ty, kdo jsou mu podřízeni a ženy mají být podřízeny svým manželům, protože taková je tradice. Přesto je Augustin prvním velkým myslitelem, který se ve jménu své víry postavil proti řeckým představám méněcenné ženské přirozenosti, kterou řečtí filosofové striktně relegovali do soukromé sféry.

Ve 12. století se do křesťanství dostaly prvky Aristotelova učení a to způsobilo, že myslitelé té doby se vzdělali od demokratického přístupu Augustina a přejali některé formální a abstraktní argumentace inspirující se Aristotelem. Prvním mužem tzv. scholastiky byl Tomáš Akvinský¹⁰⁴, který sledoval Aristotelovu metodiku a začlenil do svého systému koncept univerzálie. Akvinský klade rozumovou schopnost na vrchol lidskosti a devaluje tím emoční kapacitu člověka. Tvrdí, že obraz boží se nachází v muži, nikoliv však v ženě, neboť muž, na rozdíl od ženy, je schopen rozumného myšlení. Akvinský sice přiznává ženám racionální schopnosti, o kterých ale tvrdí, že je ženy neumějí používat a proto jsou vyloučeny z činností, jež zahrnují získávání znalostí prostřednictvím individuálního rozumu. Akvinský

¹⁰³ Aurelius, A. 2007. *O boží obci*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

¹⁰⁴ Galeazzi, U. 2006. *Tommaso d'Aquino nel pensiero contemporaneo*. Roma: Aracne.

znamená návrat k Aristotelovi z hlediska hodnoty a postavení žen i z hlediska politického, neboť „rehabilituje“ člověka politického a stát prohlašuje za „přirozený“ a nezbytný. Akvinský opět rozděluje život a společnost na dvě sféry: muži participují na sféře soukromé i veřejné, ženy však do sféry veřejné nepatří.

Martin Luther je dalším myslitelem, jehož názor na soukromou a veřejnou sféru ovlivnil myšlení lidí až do dnešních dnů. Luther říká¹⁰⁵, že nikdo nemůže druhého ve věcech víry k ničemu nutit a že každý člověk by měl mít volný přístup k božimu slovu. Vyzývá své vrstevníky, aby se ve víře distancovali od každé institucionální formy vlády. Je to reakce na dobu, ve které Luther žil a která byla plna chaosu a válek. Luther se obrátil k vlastnímu *Já*, protože jenom tam bylo možné najít Boha. K institucím se stavěl pragmaticky: pokud Stát nezasahuje do otázek víry člověka, je třeba ho poslouchat, protože řád je dobrý, zatímco anarchie představuje zlo. Žena je muži podřízena, v rodině podle Luthera vládne otec, který vychovává k poslušnosti vůči autoritě. Lidé musí poslouchat Boha a žena musí poslouchat muže.

Dalším důležitým teoretikem byl bezesporu Nicoló Macchiavelli, který v 16. století formuloval teorii politického jednání platnou jak pro veřejnou tak pro soukromou sféru. Macchiavelli¹⁰⁶ jasně deklaruje cíle společenského a politického života: získání a udržení moci, uchování politického řádu a prosperity, ale jenom proto, že bez politického řádu a prosperity nelze udržet moc. Do středu své politické teorie nestaví Macchiavelli legitimní autoritu, ale sílu, občan je pro něj ozbrojený voják. Ženy jsou odkázány (opět!) do soukromé sféry, neboť jejich morálnost, sociální citění a empatie by mohly spíše škodit ve veřejné sféře, kde vládne pouze racionalita zaměřená na moc. To však nebrání tomu, aby Macchiavelli nezpolitizoval soukromou sféru do té míry, že se stala bojištěm mezi pohlavími se svými vlastními mocenskými hrami, strategiemi a podobně. Soukromá oblast není součástí oblasti veřejné, ale poskytuje jí základ. Přesto se veřejné nemůže poměřovat soukromým, neboť ženské ctnosti, které se uchovávají v soukromé sféře, nemohou být účinné (a bylo by to dokonce nežádoucí) ve sféře veřejné. Macchiavelliho ozbrojený stát totiž vylučuje ženy z politiky a snižuje také význam soukromé sféry jako tradiční domény žen. Politika se u něj rozvíjí kolem témat jako moc, síla, násilí a z nich jsou ženy vyloučeny.

Po renesančním světě, kde až do Macchiavelliho ženy měly své místo ve společnosti, nastalo další období genderového útlaku. Pro 16. a 17. století jsou typičtí takoví myslitelé

¹⁰⁵ Luther, M. 1993. *O světské vrchnosti*. Horní Herpšice: Eman.

¹⁰⁶ Macchiavelli, N. 1972. *Il Principe*. Torino: Einaudi editore.

jako např. Robert Filmer, který ve svém Patriarchovi hájí politický patriarchalismus nebo Jean Bodin se svými Šesti knihami o spořádané obci. Oba autoři operují pojmy jako jsou přirozená autorita, absolutní moc, vůle, podřízenost a poslušnost. Každý otec na základě vlády udělené mu jako muži Biblií, vládne manželce, dětem i služebnictvu. Každý otec je však podřízen králi, který je jakýmsi nejvyšším Otcem všech. Filmer nerozlišuje mezi soukromou či veřejnou sférou, rodina je součástí monarchie a podřízena otci a králi a jako taková je veřejná, pravidla ve veřejné i soukromé sféře však určují výlučně muži.

Ještě za života Filmera se však prosazuje liberalismus a s ním z jedné strany Hobbes a z druhé strany takoví myslitelé jako John Locke nebo John Stuart Mill, kteří se snaží vytvořit alternativu k patriarchálnímu politickému myšlení.

Hobbes opírá veškeré své učení o tvrzení, že poznání není výsledkem systematického zkoumání ani empirického pozorování, ale lidé je získávají správným pojmenováním nebo správnou definicí jmen. „Život je možný pouze v kontextu státu a stát existuje jen tam, kde je vybudována suverénní autorita tak absolutní, jak je to možné“¹⁰⁷. Suverénní moc se získává jak ve veřejné tak v soukromé sféře silou nebo vynuceným souhlasem. Tím, kdo vládne v rodině, je muž, protože má větší sílu. Hobbes popírá demokratické hodnoty a sociální svobody, Bůh a král má právo vládnout ve společnosti, která nedává svobodu ženám ale dokonce ani mužům.

John Locke¹⁰⁸ odmítá Hobbesovu metodu a orientuje se na empirickou teorii poznání a významu tak, že odděluje rozum od vášně a tudíž odděluje i veřejné od soukromého. Hovoří se v této souvislosti o „veřejné mysli“ a „soukromé touze“. Vzhledem k tomu, že se ženám v liberalismu 17. a 18. století upírá veřejný hlas, hlas žen byl nutně hlasem soukromé neracionální touhy. Muži jsou podle Lockeho od přirozenosti svobodní a spojili se k vzájemnému uchování svého života, svobod a statků, což Locke obecně nazývá vlastnictvím. Uzavřeli tedy společenskou smlouvu a tím se dobrovolně vzdali své svobody, protože se zavazují podrobit se vládě většiny a politické moci, která je založena na konsensu. Ženy však zůstávají v rodině tj. v soukromé sféře a neparticipují na společenské smlouvě. Locke prohlašuje, že otcovská moc a autorita je přirozená, i když je jenom dočasná. Locke popírá, že by podrobení žen autoritativnímu patriarchálnímu otci bylo něčím přirozeným, tvrdí však, že pro podřízenost ženy muži je dán přirozený důvod, protože muž je schopnější a silnější.

¹⁰⁷ Hobbes, T. 1941. *Leviathan*. Praha: Melantrich, s. 18.

¹⁰⁸ Locke, J. 1992. *Druhé pojednání o vládě*. Praha: nakladatelství Svoboda.

Přesto je evidentní, že Locke popírá legitimitu vlády patriarchy jako přirozený jev, což vedlo některé myslitele (muže) k tomu, že tvrdili, že Locke se jako první aktivně angažoval v antipatriarchální doktríně. Je pravda, že Locke popřel, že věci jsou tak jak jsou, protože tak na prvopočátku stanovil Bůh, z druhé strany, ale jeho liberální pravidla založená na vůli stran pronikla do soukromé sféry, tedy sféry žen, kam zavedla vztahy založené na racionalitě, v nichž jednotlivci hledali svůj profit. Tím do čistě ženské, emocionální sféry, násilím vniká tržní logika a to vedlo k procesu individualizace a rozpadu rodiny jako takové.

John Stuart Mill byl myslitelem, který propagoval empirický utilitarismus a který napsal traktát „Poddanství žen“, ve kterém bojuje proti diskriminaci na základě pohlaví a navrhuje volební právo pro ženy. Mill hovoří o tom, že pýcha, pramenící z držení moci, je společná celému mužskému pohlaví a že tato touha po moci je nejsilnější právě vůči lidem, kteří jsou muži nejbližší¹⁰⁹. Navrhuje, aby lidé odvrhli tradici, která je nositelkou všeho špatného, a přešli k racionálním vztahům, což přinese dokonalou rovnost mezi pohlavími. Tehdy se podle Milla privilegovaní muži vzdají starého způsobu života, neboť pochopí, že rovnost pohlaví vede ke štěstí. Mill věřil v liberální teorii pokroku, podle níž je každá doba osvícenější než ty předchozí. Navržená politická moc žen není však v jeho díle podpořena konkrétním návrhem na ekonomickou nezávislost pro ženy, která by jim opravdu dovolila se emancipovat. V rodině Mill sice vidí ženy jako svobodné bytosti, ty však i nadále budou vykonávat svou tradiční domácí práci. Mill nepovažuje práci žen vně rodiny za žádoucí, neboť „hlavním zaměstnáním ženy je zkrášlovat život“. Mill také tvrdil, že pro společnost je nutné, aby se ženy vdávaly a měly děti. Z druhé strany Mill již v roce 1867, kdy byl poslancem Parlamentu, chtěl v zákonech nahradit slovo *man* slovem *person*, čímž by se ženy, které platily daně, automaticky staly voličkami, jeho návrh však nebyl ani vzat na pořad dne.

Z výše uvedených skutečností a analýz jasně vyplývá, že již od starověku funguje společnost na základě pravidel a hodnot, které se vytvářejí ve veřejné, tedy mužské sféře života a že tato pravidla a hodnoty jsou muži prosazovány i ve sféře soukromé tedy „ženské“. Je evidentní, že muži si společnost vytvořili podle svého hodnotového žebříčku, kde nejvýše postavené jsou touha po moci, síla, individualismus. Proč nepustili muži ženy ke správě věcí veřejných? Důvody, které uvádějí feministické teorie, se povětšinou opírají o hypotézu, že muži se obávají svěřit ženám správu věcí veřejných kvůli tomu, že ženy obtížně přijímají disciplínu a pravidla, která mužská společnost vyžaduje, nebo také, protože se bojí spojení ženy s přírodou a ohrožení stávajícího řádu věcí, nebo bylo „ženské tělo pro muže (v tomto

¹⁰⁹ Mill, J.S. 1890. *Poddanství žen*. Praha: Vzdělávací bibliotéka.

případě je řeč o Freudovi) nejen předmětem erotické touhy a zdrojem mužské slasti, ale také místem zrození, enigmatickou vlastí, z níž byl muž neodvolatelně vyhnán, po níž toužil a z jejíž jinakosti měl současně strach¹¹⁰.

V relativně nedávné minulosti se problémem nerovnosti žen a mužů zabývali i tři myslitelé, kteří měli a dosud mají obrovský vliv na myšlení současné společnosti.

Jean Jacques Rousseau se jako jeden z prvních soustředil na vztahy mezi pohlavím a mocí, sledoval vzájemné ovlivňování veřejné a soukromé sféry, zkoumal, zda lze vychovat z dětí dobré lidi a dobré občany a zda jedno nutně znamená i druhé, všiml si analogií mezi autoritou v rodině a v obci. Rousseau klade velký důraz na citovost svého „přirozeného“ člověka a tím se přibližuje ženskému vidění světa. Zároveň vyčítá teoretikům jako Locke a Hobbes, že neprávem předpokládali existenci patriarchálních rodin také ve stavu přirozenosti, tj. promítli do přirozeného stavu společenskou formu, která se objevila teprve v historii. Podle Rousseau se původní přirozený stav vyznačoval rovností mezi pohlavími. Ve druhé „divošské“ etapě vývoje se lidé organizovali v rodinách, protože v nich vznikly „nejsladší city, jež lidé znají: manželská a rodičovská láska“¹¹¹. Každá rodina je založena na vzájemné náklonnosti a svobodě. Podle názoru tohoto francouzského filosofa se teprve v této etapě vytvořil první rozdíl ve způsobu života žen a mužů. Ženy se staly usedlejšími a pečovaly o děti, zatímco muž hledal obživu. Základem rodiny je láska a povinnost a autorita otce je stanovena přírodou nikoliv legislativou. Zde se Rousseau vzdaluje ženskému pojetí světa a tvrdí, že otec má právo poroučet na základě své fyzické převahy. Zde se patrně projevuje u Rousseau, tak jako u ostatních myslitelů, strach ze sexuálních a psychologických sil žen, z jejich reprodukční schopnosti a otevřenosti k lidské intimitě. Rousseau však chce probádat vnitřní vztah mezi autoritou v rodině a v politické obci a veškeré naděje pro dosažení rovnováhy mezi soukromou a veřejnou ctností vkládá do výchovy. Ženy v jeho vizi nemohou mít rovnou účast s muži ve veřejné sféře, protože kdyby tomu tak bylo, neměl by kdo pečovat o věci srdce a celá komplexně provázaná struktura soukromého a veřejného by se rozrušila.

Hegelovy názory¹¹² na veřejné a soukromé se silně inspirovaly Aristotelovým pojmovým rozlišením domácnosti od *polis* a proto Hegel vylučuje ženy z veřejné sféry. Ženy jsou definovány pouze rodinou: rodina je pro ženu vše. Pro muže je pak žena tím etickým vztahem, který slouží jako základ všech ostatních vztahů, včetně občanství. Kdyby se muž

¹¹⁰ Pachmanová, M. 2006. „Proměny a tabuizace mateřství v českém moderním umění: Od symbolické velké matky ke katastrofě mateřské identity“. In: E. Hanáková, E., Kalivodová P., Heczková, L. (eds.). *V bludném kruhu: Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.

¹¹¹ Rousseau, J.J. 1949. *O společenské smlouvě*. Praha: V. Linhart, s.138.

¹¹² Hegel, G.W.F. 1960. *Fenomenologie ducha*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

vzdal občanství, klesl by zpět do rodiny a stal by se stínem sama sebe. Pro Hegela je tedy muž bytost veřejná a žena bytost soukromá a veřejná sféra je mnohem významnější než sféra soukromá.

Dílo Karla Marxe je založené na kritice kapitalistické společnosti. Podle Marxe stát existuje proto, aby sloužil bohatým a mocným. Kritizuje liberální společnost za to, že pod prohlášením rovnosti všech občanů ve sféře veřejné se skrývají obrovské rozdíly v oblasti ekonomické, vzdělanostní, rasové a také v oblasti pohlaví. Marx popírá existenci abstraktní lidské bytosti, která je zbavena atributů své společenské existence. Marx odmítá oddělení soukromé a veřejné sféry, označuje stát jako nástroj třídní nadvlády a tvrdí, že „existence státu a existence otroctví jsou neoddělitelné“¹¹³. Co se týče soukromé sféry jako rodinné, nepředkládá Marx žádný jasný názor. Z jeho díla však vyplývá, že manželství je etický vztah, který je *ab origine* neporušitelný a nelze jej zrušit kvůli „individualistům, kteří myslí jen na práva, ne na povinnosti a proto jsou pro uvolnění zákonů o rozvodu“¹¹⁴. Marxovy výtky proti buržoazní rodině nejsou tedy odmítáním rodiny jako takové.

Z druhé strany je nutné vzít v úvahu knihu Marxova souputníka Friedricha Engelse *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*¹¹⁵, která je marxistickými feministkami považována za zásadní dílo, neboť se opírá o následující tvrzení (která feministky přijaly za své):

- 1) Podřízenost ženy vyplývá nikoliv z její biologie, ale ze sociálních podmínek, které mají svou historii a mohou být změněny.
- 2) Vztahová báze pro podřízenost ženy leží v rodině, tedy v instituci, která je založená na vztazích dominance a subordinace. Je patrilineární a dědictví se předává vždy v mužské linii, autoritou je v rodině mužská „hlava rodiny“ a žena je nucena mít sexuální vztah pouze se svým manželem, aby on si byl jistý, že potomci jsou jeho. V takové rodině obvykle žena nemá práci ve sféře veřejné a je na manželovi ekonomicky závislá; žena je tedy majetkem svého muže.
- 3) Společnost rodinu legitimizuje a tvrdí, že se jedná o základní a zásadní jednotku společnosti. Ale zdá se, že v dávné minulosti byla společnost organizovaná nikoliv v rodinách, ale v *gens*, ve kterých měly ženy přinejmenším stejné postavení jako muži, ne-li vyšší. Engels a Marx tento systém označují za „primitivní komunismus“.

¹¹³ Marx, K. 1967. „Kapitál“. In: K. Marx-Engels F. *Spisy I*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, s. 261.

¹¹⁴ Marx, K. 1975. *O historické úloze dělnické třídy*. Praha: nakladatelství Svoboda, s. 89.

¹¹⁵ Engels, F. 1967. „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu“. In: K. Marx – Engels F. *Spisy 21*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.

- 4) Výše uvedený sociální systém byl nahrazen systémem, ve kterém se nejprve vytvořilo vlastnictví pracovních nástrojů, kde vlastníky byli muži, kteří využívali k práci otroky, ženy a děti. Vlastnictví přecházelo z otce na syna a bylo proto důležité, aby si byl muž otcovstvím jistý.
- 5) Od té doby se struktura dominance zvaná rodina nadále vyvíjela, byl vytvořen i politický režim, který ochraňoval rodinu, ve které měly ženy čím dál tím méně svobody a práv.
- 6) Pouze pokud se komunistickou revolucí zruší vlastnická práva, dosáhnou ženy svobody.

Na závěr této kapitoly bych chtěla pouze dodat, že komunistická revoluce se sice svým způsobem uskutečnila, ale ženy v ní úplné svobody nedosáhly. Dosáhly určité emancipace na trhu práce, tj. měly povinnost pracovat stejně jako muži, ale v soukromé sféře se situace nezměnila a ženy si k „povinné“ práci pro společnost nedobrovolně přidávaly také neplacenou práci v domácnosti. Kulturní klima ve společnosti se s nástupem komunismu bohužel nezměnilo a situace, ve které se ženy nacházely již před začátkem našeho letopočtu, se změnila pouze ve vztahu k práci. Boj za rovnoprávnost žen se v praxi odehrával v zemích, kde vládl kapitalismus. Ukázalo se, že pravidla emancipace tak, jak je stanovila usnesení strany a vlády v socialistických zemích, nejsou efektivní, pokud jsou dána těmi institucemi, kde jsou u moci převážně muži.

V. Gender a stát

Rozdíly mezi ženami a muži vyplývají z jejich nerovného postavení ve společnosti a vzhledem k tomu, že gender není osobnostní vlastností, ale je součástí institucionálních vztahů ve společnosti, je možné říci, že genderové nerovnosti jsou vytvářeny a reprodukovány společenskými institucemi. Proto jsem ve své práci pokládala rozbor institucí za zásadní a proto jsem pro tento rozbor vybrala právě stát, který je nejdůležitější veřejnou institucí a soustřeďuje nejvíce moci. Současné členské státy Evropské unie prosazují přítomnost žen v evropských institucích, neboť ji pokládají za konstitutivní prvek demokracie. Potvrzují to některá rozhodnutí Evropského parlamentu např. rozhodnutí o rovných příležitostech pro ženy v Evropské unii, které bylo schváleno 14. ledna 2004. V tomto rozhodnutí se potvrzuje, že cílem evropských politik musí být rovné zastoupení obou pohlaví na kandidátkách. Ústavní soudkyně Italské republiky Lorenza Carlassare k tomu podotýká, že „společnost (lidstvo) se skládá z žen a mužů: je to ve jménu samotné demokracie, ne v zájmu žen, aby i instituce byly složeny z žen a mužů“¹¹⁶.

V této kapitole se snažím definovat koncept státu ve vztahu k genderu a moci s cílem ozřejmit důležitost státu jako základního rámce, ve kterém lidé v (moderní) společnosti žijí a který strukturuje jejich životy, nastiňují také stručnou historii vývoje státu a prostřednictvím genderu analyzují stát jako genderovaný systém.

V.1. Stát jako determinanta socio-kulturního života

Stát je zásadním nástrojem prosazování zájmů a cílů různých sociálních skupin. Teoretici a teoretičky řeší otázku, je-li existence státu spojena s existencí lidské civilizace, nebo je-li vznik státu výsledkem určitých historických podmínek, které mohou zaniknout stejně jako vznikly. Politologové a politoložky vedou diskuse o tom, kdy byl vznik státu nevyhnutelnou nutností a čím byla tato nutnost dána. Na tuto poslední otázku se snaží odpovědět různé teorie¹¹⁷.

Teologické teorie vysvětlují vznik státu jako výsledek boží vůle a stát je proto výrazem absolutního dobra. V teokratických teoriích je představitelem státu panovník který,

¹¹⁶ Brunelli, G. 2006. *Donne e politica*. Bologna: Il Mulino, s. 73. (překlad vlastní)

¹¹⁷ Prorok, V., Lisa, A. 2009. *Politologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

na základě svého božského původu, stojí zároveň i v čele církevní hierarchie. Patriarchální teorie vysvětluje vznik státu na základě původní organizační jednotky lidstva – rodiny. Patrimoniální teorie odvozují vznik státu od vlastnického práva k půdě. Teorie násilí vysvětlují vznik státu jako výsledek vítězného násilného boje jedné skupiny proti jiným skupinám. Smluvní teorie jsou ty, ve kterých je stát považován za výsledek smlouvy mezi lidmi.

S teoriemi o příčinách vzniku státu úzce souvisí teorie o jeho podstatě tj. je-li stát nutno pokládat za mocenskou instituci, která stojí nad společností či za instituci, která je nástrojem moci různých zájmových skupin a pokud ano, zda tyto skupiny vládnu v zájmu celku nebo ve svém zájmu.

Z hlediska většiny feministických teorií je stát mocenskou institucí, která vytváří a reprodukuje genderové vzorce chování a genderové stereotypy. Stát je také místo, ve kterém se soustřeďuje moc. M. Kimmel k tomuto tématu říká:

Na úrovni genderových vztahů, je gender o moci, kterou muži jako skupina mají nad ženami jako skupinou a je také o moci, kterou mají někteří muži nad jinými muži. Nelze vysvětlit gender, aniž bychom pochopili moc – nikoliv proto, že moc je důsledkem genderové diference, ale proto, že moc je to, co produkuje především genderové rozdíly¹¹⁸.

V.2. Stručná historie vývoje státu

V dobách, o kterých již máme písemná svědectví, existovaly ve světě různé typy územních organizací, které byly buď uspořádány tribálně nebo v nich byla moc centralizovaná a tvořily státy. Jedná se o starověké říše, království, městské státy a jiné státní útvary, které měly své vlastní cíle, vize a strategie.

V antickém Řecku v nejstarším historickém období (cca 11. – 8. století př. n. l.) žili Řekové organizovaní v rodech a společně vlastnili půdu. Postupně však docházelo ke spojování rodů do větších, které se následně spojovaly do kmenů. V čele kmene byl náčelník a kolem něj se vytvořila skupina rodové šlechty, která postupně získala nejlepší půdu a moc. Časem se z náčelníka stal bazileos (král). Od roku 800 – 500 př. n. l. nastalo tzv. archaické období, které bylo charakterizováno rozvojem zemědělství, řemesel a obchodu a vynálezem peněz. Rostla majetková nerovnost. Malé obce se sjednocovaly v města – *polis*, která byla centry řemesel i politické správy okolí. Vzhledem k tomu, že města byla oddělena horami,

¹¹⁸ Kimmel, M.S. 2000. *The Gendered Society*. New York-Oxford: Oxford University Press, s. 92. (překlad vlastní)

nedošlo v Řecku nikdy ke sjednocení městských států i proto, že města proti sobě neustále bojovala. Proto také byl vývoj jednotlivých měst trochu odlišný. V bojích o další území se často do čela státu dostávali samovládci - tyranové, kteří obvykle zpočátku vládli ve prospěch chudých, později však sledovali jen osobní cíle. Postupem doby vznikla politika - politické spory byly řešeny na shromážděních svobodných občanů, což byl typický rys řeckého života.

Ve starověké Spartě se občané dělili na Heilóty (otroci, porobení obyvatelé, kteří patřili státu), Perioiky (občané osobně svobodní, ale bez politických práv, zemědělci, řemeslníci a obchodníci) a Spartány, kteří jediní byli plnoprávní a protože jich bylo málo (asi 10 000 mužů), museli být všichni vojáky. Žili ve společných táborech. Vojenský výcvik podstupovali již od 7 let (mimo rodinu). Teprve ve 30 letech se mohli ženit. Také dívky podstupovaly částečný výcvik zdatnosti, který byl nutností pro ovládnutí početně silnějších porobených obyvatel. Státním zřízením byla oligarchie. Sparta postupně ovládla sousední města a vytvořila peloponéský spolek.

V Aténách vládla šlechta prostřednictvím volených úředníků - archontů. Archont Solón roku 594 př.n.l. provedl reformu: obyvatele rozdělil do 4 majetkových tříd a odstupňoval tak jejich práva i povinnosti vůči státu a tím politicky zrovnoprávnil veškeré svobodné obyvatelstvo (kromě žen). Zákazem dlužního otroctví zlomil moc aristokracie. Roku 510 př. n. l. nastoupil vládu Kleisthenés, který provedl další reformy: zaručil ústavou stejná práva svobodným obyvatelům, zrušil aristokratická privilegia tím, že provedl novou správní reformu Athén a zrušil rodové dělení obyvatel. Rozhodující silou se stali řemeslníci a obchodníci. Bez práv zůstali jen otroci a cizinci (ženy pochopitelně také). Athény se staly prvním městem, v němž vznikla otrokářská demokracie. Periklés (443 - 429 př. n. l.) dovršil vývoj otrokářské demokracie v Athénách. Nejdůležitější složkou bylo lidové shromáždění, jehož členy byli občané (muži) od 20 let, kteří zde hlasovali o všech důležitých okolnostech (válka, stavby, spojení...). Šlo o přímou demokracii - každý se staral o chod státu, občanská funkce byla věcí cti a bezplatná. Ale nejhudším byla funkce proplácena.

Demokracie se vyvíjela dále v čase, v antickém Římě byl však demokratický systém vládnutí změněn na systém vlády jednoho člověka. Současně se postavení žen téměř neměnilo, i když v antickém Římě ženy měly více osobní svobody než ve starověkých řeckých městských státech.

Ve středověku s příchodem křesťanství měla žena, tak jako muž, právo na svou osobní důstojnost, ale ženy nebyly součástí společenského života, protože žena byla církví považována za původkyni lidských hříchů a nemohla mít stejná práva jako měli muži. V té

době církev zcela vážně zkoumala, je-li žena vůbec člověkem. Teprve v období renesance začala být ženám přiznávána lidská práva. Vznikaly první ženské spolky, ženy se účastnily veřejných diskusí a prohlubovaly si vzdělání.

V 18. století vznikl moderní stát, který bývá definován jako mocenská instituce ve společnosti na určitém území, která má monopol na legitimní užívání donucovacích prostředků, zákonodárství, ustavení měny a udržování veřejného pořádku. Politologové pokládají stát za službu společnosti. Faktická moc státu v novověku dosáhla tak obrovských rozměrů, že bylo třeba hledat prostředky, jak použití moci omezit a chránit proti zneužití. Byl to Charles Montesquieu¹¹⁹, kdo navrhl princip dělby moci, který zakazuje, aby zákonodárství, výkonná moc a soudnictví byly v jedné ruce. Montesquieu také tvrdí, že zákony se v různých státech odlišují proto, že tvorba zákonů v každém státě je podmíněna kulturou toho kterého státu.

V moderním státě je život jednotlivce prostřednictvím kontrolních a donucovacích mechanismů vystaven neustále mocenské kontrole, neboť moderní stát převzal staré a ověřené mocenské techniky, z jejichž původních cílů zaměřených především na ochranu jedince zmizel však cíl péče o spásu duše; místo toho se prosadila tzv. doktrína státního zájmu. Stát také přejal, nebo chceme-li, vyvlastnil, některé tradiční funkce, které do té doby vykonávala rodina (např. vzdělávání dětí), což je velmi důležité pro feministický diskurs, neboť sféra rodinná a sféra veřejná a jejich vzájemné interakce v něm zaujímají přední místo.

Stát se postupně zmocňoval soukromé sféry a mezilidských vztahů a vykonával stále více totalizující formu moci. M. Foucault k tomu poznamenává:

Abychom si uvědomili, že stát byl zároveň individualizující a totalitní od samotných svých počátků, stačí pozorovat racionalitu rodičího se státu a povšimnout si, jaký byl jeho první projekt policie. Postavit proti němu jedince a jeho zájmy je stejně riskantní jako postavit proti němu společenství a jeho nároky. Politická racionalita se rozvinula a prosadila v průběhu dějin západních společností. Nejprve zapustila kořeny v myšlence pastýřské moci, poté v myšlence státního zájmu. Individualizace a totalizace jsou jejími nevyhnutelnými důsledky¹²⁰.

V.3. Stát jako genderovaný systém

Stát je nejsilnějším držitelem moci v každé společnosti. Proto se feministické teorie vracejí až do období formování prvních států a zkoumají, jakým způsobem stát centralizuje moc a jak

¹¹⁹ Montesquieu, Ch. 2003. *O duchu zákonů*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

¹²⁰ Foucault, M. 2000. *Moc, subjekt a sexualita*. Bratislava: Kalligram, s. 22.

prostřednictvím mocenských vztahů institucionalizuje, legitimuje a reprodukuje nerovné postavení žen a mužů. Podle radikálních feministek je nerovný vztah mužů a žen základním principem fungování společnosti. Genderová hierarchie (nadřazenost mužů nad ženami) a mocenské vztahy praktikované ve vztahu muž-žena mají podle feministických badatelek své analogie právě ve fungování státu. Proto je sledování vývoje instituce státu pro feministky důležité. Stát bývá ve feministickém diskursu přímo i nepřímo označován za nepřítele osvobození žen a feministky by rády viděly jeho překonání, či přinejmenším transformaci.

V naší společnosti žijeme ve státech, které se definují jako demokratické. V historii je demokracie obecně vnitřně nestabilním "pohlavním" systémem, neboť navzdory tomu, že se opírá o tři základní na sobě nezávislé instituce moci tj. o moc zákonodárnou, soudní a exekutivní, stojí tyto tři instituce pouze na "jednopohlavní" noze mužské nadvlády, která je charakterizována totalizující snahou po jednotě, nikoliv pluralitě a ve které je veškerá jinakost "pohlavně" podřízena "Jednomu"¹²¹. Ačkoliv ženy mají ve společnosti méně výhod a je jim přidělováno méně zdrojů, zatímco nesou větší zátěž (jejich práce je neplacená, žijí ve společnosti, která jim diktuje pravidla, na jejichž formulaci se nemohou podílet), stala se tato sociální a institucionální nespravedlnost politickým tabu. Většinová společnost pokládá feministické teorie a feministky za ty, kdo ohrožuje stabilitu stávajících států, neboť přicházejí s koncepcí „jiného“.

Ženství není v politickém smyslu pouhé sociální alter ego, ale je tím, co je radikálně jiné. Je tím, čím demokracie po dobu celé své existence prostě 'není' - totiž hlubokým 'polem intimity'¹²².

Podle filosofa a feministy M. Vodrážky feminismus nutí redefinovat dosavadní politickou filosofii, protože odmítá bezpohlavní demokratický základ kolektivní reprezentace jakéhosi "my" jako společenského ideálu. Feminismus také zpochybňuje demokratickou přetvářku, kdy žena a muž kráčí v tomto „my“ vedle sebe, jakoby za nějakým bezpohlavním cílem. Naopak, feminismus hledá politickou "pohlavní" formu. Ženství není tedy opačným, komplementárním pólem mužskosti, ale je svou vlastní pravdou. Je evidentní, že ti, kdo mají v naší demokratické společnosti moc, se feminismu obávají a obávají se žen. Podle Vodrážky demokracie je v permanentní *pohlavní* krizi sama se sebou.

¹²¹ Vodrážka, M. 2001. *Krise politiky jako krize mužské pohlavní identity*. [online]. Praha: Gender Studies. [cit. 10. července 2009] Dostupné z: <http://www.feminismus.cz/index.shtml?x=115130_2001>.

¹²² Lévinas, E. 1997. *Totalita a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH, s. 46.

Feministické teorie z oblasti politologie a kulturní antropologie dokumentují a analyzují problematický vztah žen a státu, neboť stát je genderovaným systémem, přesto, že se snaží tvářit bezpohlavně. Stát je podle feministických teorií vybudován na tzv. mužských principech jako je racionalita, hierarchie, agresivita a autonomie, jejichž význam je podle feministek nadhodnocován; to je jeden z důvodů, proč se ženy se státem obtížně ztotožňují. Podle některých feministických badatelek nahlíží mužská perspektiva na svět prostřednictvím hierarchického sociálního systému, ve kterém se lidé snaží získat a udržet si převahu nad svými bližními a k tomu využívají moci. Život je v mužském pojetí soupeření, boj o nezávislost a proti selhání. Ženami je naopak život většinou chápán jako komunita, komunikace a snaha o zachování intimity a zabránění izolaci.

S výše uvedenými odlišnými pojetími světa a státu souvisí také problematičnost instituce občanství. Občanství bylo ve starověku privilegiem těch, kdo bránil stát se zbraní v ruce, a ženám, které stát se zbraní v ruce nebránily, a to mj. i proto, že byly relegovány do soukromé sféry života, bylo proto upíráno. Na tuto starověkou tradici navazuje i dnešní společnost a to přesto, že se společenské podmínky změnily a fyzická síla nehraje tak důležitou roli, jako ve starověku.

Instituci občanství však můžeme analyzovat i podle jiných vodítek, např. z pohledu Hegelovy dialektiky pána a raba¹²³. Tato dialektika vychází z teze, že člověk se liší od zvířete schopností překonat strach ze smrti. Člověk je schopen rozeznat i vyšší hodnoty, než je život a pro ně je schopen potlačit pud sebezáchovy. Z hlediska feminismu takováto hierarchizace hodnot nemusí nutně platit – ženy jsou socializovány tak, že mají k životu jiný vztah než muži a zachování života je jednou z jejich priorit. V Hegelově teorii pán překonal strach ze smrti v boji na život a na smrt s příslušníky stejného druhu. Pán tímto způsobem potvrdil svou svobodu a autonomii. Hegelova teorie tedy jasně navazuje na starořecké pojetí občana jako válečníka, který nasazuje život pro vyšší hodnotu – společnost, obec. Rab na druhou stranu hrozbu smrti nevydržel. Je to otrok, jehož bytí je bytím pro jiné, protože musí sloužit pánovi, který si ho podrobil. Tyto dvě modelové osoby – pána a raba – můžeme chápat jako ztělesnění maskulinity a femininity. Hegelova dialektika zjevně pracuje s tím, co je feminismem identifikováno jako genderová hierarchie, na které stojí společnost, přičemž v roli rabů vystupovaly kromě otroků mužů také ženy. Tato dialektika částečně osvětluje problematiku vztahu mužů a žen. Muži definovali lidství jako schopnost zemřít pro vyšší hodnoty; zakládali války zaměřené na osvojení dalších území (a získání možností v nich

¹²³ Hegel, G.W.F. 1960. *Fenomenologie ducha*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

hrdinně zemřít) a touhu válčit vysvětlovali bojem za lepší a bohatší společnost. Jak již bylo řečeno, na základě těchto principů bylo zpočátku pouze plnohodnotným tj. fyzicky zdatným mužům umožněno stát se občany.

Boj proti subjektivizaci jako modernímu typu útlaču je podle Foucaulta¹²⁴ novou formou politického boje, která doplňuje tradiční formy boje jak proti politickému panství (liberalismus), tak například i proti ekonomickému vykořisťování (socialismus). Od šedesátých let 20. století charakterizuje boj proti subjektivizaci ta sociální hnutí, která nebojují přímo proti určité makrosociální instituci (např. státu) nebo určité makrosociální třídě (např. buržoazii), nýbrž proti mechanismům a technikám moderní moci, které se realizují na mikrosociální úrovni každodenních praktik. Foucault uvádí např. opozici vůči moci mužů nad ženami, moci rodičů nad dětmi, moci psychiatrie nad duševně chorými, moci medicíny nad populací, moci administrativy nad způsobem života. Tato hnutí jsou vždy kritická vůči vládnoucím diskursům a jejich primárním nepřitelem je „vědecká a administrativní inkvizice, která určuje, kým jsme“¹²⁵. Proti životním drahám vnucovaným lidem různými systémy moci a vědění probouzejí tato hnutí lidem právo rozvíjet vlastní vědění a volit si vlastní cestu životem ve společnosti, ve které žijí. Z výše uvedeného jasně vyplývá, že opravdová svoboda nemůže být nikdy zajištěna politickými institucemi, neboť její zdroj leží ve vůli individua nebýt řízen.

Faktem zůstává, že i v současné společnosti i v případě, že formálně jsou zajištěna práva žen, jsou ženy diskriminovány. Jak je to možné? Má snad moderní stát již ve svých základech maskulinní charakter? Tuto otázku si klade ve své knize „Feministická filozofie“ Herta Nagl-Docekal¹²⁶, když analyzuje povahu společenské smlouvy. Po prozkoumání teorií společenské smlouvy tak, jak ji koncipovali Locke, Hobbes, Rousseau či Kant je odpověď na výše uvedenou otázku jednoznačně kladná, neboť jako partneři smlouvy jsou výlučně myšleni muži. Jaký vztah je mezi těmito historickými smlouvami a právními teoretickými základy současných demokratických států?

Základním rozporem ve společenských smlouvách podle výše uvedených autorů a ve společenských smlouvách v historii obecně je fakt, že princip sebeurčení, který je obvykle

¹²⁴ Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality II*. Praha: Hermann a synové.

¹²⁵ Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality II*. Praha: Hermann a synové, s. 53.

¹²⁶ Nagl-Docekal, H. 2007. *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství.

ústředním prvkem koncepce smlouvy, se nevztahuje na ženy. Z tohoto zásadního faktu se podle Herty Nagl-Docekal odvíjejí následující problémy¹²⁷:

- Ženám je na základě jejich pohlaví odírána účast na veřejných procesech rozhodování (a to má mj. vliv na jejich životní podmínky). Přetrvává tedy stále teze, že „politika je pro muže (ne pro ženy)“.
- Postavení žen v rámci rodiny není rovnoprávné.
- Domácí sféra je koncipována jako soukromá oblast, tedy je vyčleněna z vlivu státu. Život žen se tím nachází v bezprávním prostoru tj. ženy nemají k dispozici téměř žádné právní prostředky, aby se mohly bránit proti znevažování a násilí. To byl jeden z důvodů proč radikální feministky vyhlásily v 70. letech heslo: „Soukromé je politické“.
- Úloha ženy ve vztahu mezi soukromým a veřejným se stále ještě částečně opírá o úkol žen poskytovat mužům emocionální kompenzaci za psychické tlaky, jimž jsou vystavováni v konkurenčním boji.

Velmi výstižně tento úkol a úděl žen definoval Jean-Jacques Rousseau ve své knize „Emil čili o výchově“:

Tak veškeré vzdělávání žen musí existovat s ohledem na muže. Líbit se jim, být jim užitečné, nechat se jimi milovat a ctít, vychvalovat je, když jsou mladí, starat se o ně, když jsou starší, radit jim, utěšovat je, dělat jim život příjemným a bezkonfliktním: to jsou povinnosti žen ve všech dobách a to, co je třeba je učit již od dětství¹²⁸.

K tomu, aby bylo možné redefinovat společenskou smlouvu a zamezit tak diskriminaci žen, je nutné přezkoumat a přehodnotit výše uvedené čtyři základní „diskriminační“ body společenských smluv a je také nutné přehodnotit význam domácí sféry. Některé feministické badatelky a mezi nimi především Carole Pateman tvrdí, že se nejedná pouze o jednu smlouvu, ale že ve hře jsou dvě různé formy smlouvy. „Rovní“ a „svobodní“ mužští občané zároveň se společenskou smlouvou uzavírají také smlouvu sexuální, která zakládá jejich nadvládu nad ženami a to dvojitým způsobem: zajišťuje politická práva mužů nad ženami a zaručuje běžný přístup mužů k ženským tělům¹²⁹. Z toho podle Carole Pateman

¹²⁷ Nagl-Docekal, H. 2007. *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 286-289.

¹²⁸ Rousseau, J. J. 1996. *Emile ou de l'éducation*. Paris: Editions Flammarion, s. 124. (překlad vlastní)

¹²⁹ Pateman, C. 1988. *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press.

vyplývá hierarchie ve společnosti, která vznikla na základě pohlaví. Na závěr této kapitoly lze shrnout argumentaci o vztahu mezi genderem a státem následovně:

- 1) Kulturní systém, ve kterém žijeme, je patriarchální. Vytvořili jej muži, kteří svou mocí ovlivňují životy žen (ale i jiných mužů). Tento systém existuje již od historicky známých dob a proto nelze hovořit o historii lidstva, ale o historii mužů. Muži zakládali státy a řídili je. Ženy byly z vlády věcí veřejných systematicky vylučovány na základě příslušnosti ke svému pohlaví.
- 2) Společenské smlouvy jsou vůči ženám diskriminační: některé společenské smlouvy se tváří bezpohlavně, ale jsou redigovány podle mužských pravidel a s ohledem na cíle mužů, jiné společenské smlouvy v některých státech vůbec nekoncepují ženy jako jednu ze stran společenské smlouvy.
- 3) Státy reprodukují a udržují genderovou nerovnost, což je mj. dáno typem společenské smlouvy a nízkým zastoupením žen v politice a na vedoucích pozicích v institucích všeobecně.
- 4) Na udržování stávajícího systému participují nejen muži, pro které je takový stát výhodný, ale i některé ženy, které tímto způsobem uskutečňují kulturní kontrolu svého chování.
- 5) V praxi stát stanovuje pravidla pro chování žen a mužů, která jsou závazná pro všechny. Vůči ženám je toto diskriminující, protože se na stanovení pravidel a následných sankcí při jejich nedodržení nemají možnost podílet.
- 6) Stát udržuje nadvládu mužů nad ženami.
- 7) Většina mužů těží z této nadvlády a to proto, že mužské hodnoty, priority a chování jsou považovány za důležitější než hodnoty, priority a podmínky života žen. Nadřazenost mužů se projevuje nejen ve veřejné, ale i v soukromé sféře.

VI. Genderový pohled na současnou kulturu a společnost

V předchozích kapitolách jsem popsala stav současného poznání o postavení ženy ve společnosti z hlediska feministických teorií napříč různými kulturami a zároveň z hlediska historického. Poukázala jsem na to, že v rámci feministické literatury panuje shoda o tom, že ve všech společnostech byly ženy vyloučeny z řízení věcí veřejných již od historicky známých dob a byly relegovány do sféry soukromé, kde však také musely žít podle pravidel, která jim stanovila společnost mužů. Ženy neměly přístup k moci.

Je pravda, že během posledních sta let se postavení žen v demokratické společnosti v mnohém změnilo k lepšímu. V demokratických státech získaly ženy volební právo, principy rovnosti jsou zapracovávány (teprve však v posledních 40 letech) do právních norem, vznikají státem zřizované instituce, které mají za úkol prosazovat a zabezpečovat rovnost žen a mužů, a přesto ženy a muži nemají vyrovnané šance a ženy jsou i nadále diskriminovány jak v rodině tak na pracovním trhu a v politice.

Jaké jsou důvody této diskriminace? Jednou z jejích příčin jsou genderové kulturní stereotypy, které zůstaly v myšlení lidí a to se pochopitelně odráží jak ve smýšlení lidí tak např. v právních normách, které se prohlašují za genderově neutrální, ale často mohou být diskriminační; opětovně dochází k chybám a nekonsistenci i v aplikaci práva samotného. To naznačuje, že právní a institucionální garance rovnosti nezaručují reálnou genderovou rovnost ve společnosti.

V této kapitole se zabývám stavem současné společnosti z hlediska genderu v České republice. Snažím se zde využít teoretický aparát nastíněný v předchozích kapitolách a popsat, nakolik jsou teoretické koncepty relevantní pro konkrétní situace a konkrétní oblasti v současné české společnosti.

Pro svou práci jsem vybrala jako oblasti analýzy rodinu, školství, trh práce a politiku. Tyto oblasti zmiňuje Bourdieu¹³⁰, ale také Kimmel¹³¹ jako základní instituce z hlediska reprodukce nadvlády mužů a tedy stávajícího genderového řádu. Zároveň tyto oblasti úzce souvisí s kulturní antropologií, neboť rodina, vzdělávání, dělba práce a politika jsou jejími základními oblastmi zájmu a bádání.

V České republice je v současné době problematika rovných příležitostí žen a mužů deklarovanou součástí politiky vlády, zabývá se jí však především neziskový sektor.

¹³⁰ Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

¹³¹ Kimmel, M. S. 2000. *The Gendered society*. New York: Oxford University Press.

Veřejnoprávní orgány se principům rovnosti a gender mainstreamingu začaly aktivněji věnovat až před vstupem České republiky do Evropské unie v roce 2004, zatímco během devadesátých let tuto problematiku prakticky ignorovaly. V aktivním prosazování rovnosti žen a mužů a ve změně kulturního klimatu v této oblasti Česká republika zaostává za tradičními zeměmi EU a státy jako jsou USA, Kanada a Austrálie, kde je otázka genderové nerovnosti řešena již několik desetiletí.

Než přistoupím k rozboru výše uvedených institucí, nastíním krátkou historii ženského hnutí v českých zemích, protože v naší společnosti, až do 50. let minulého století, mají snahy o dosažení rovnosti žen a mužů dlouhou kulturní tradici.

VI.1. Historie ženského hnutí v Čechách

Náš stát má dlouholetou tradici v prosazování rovnosti žen a mužů. Mezi významné historické osobnosti českého ženského hnutí patří Magdalena Dobromila Rettigová, Božena Němcová, Karolína Světlá, Eliška Krásnohorská, ale také Vojtěch Náprstek nebo T. G. Masaryk, který byl ovlivněn svou americkou zkušeností, myšlenkami filosofa J. S. Milla a také svou ženou Charlottou Garrigue.

Již v roce 1865 byl Vojtou Náprstkem a Karolínou Světlou založen Americký klub dam, jehož činnost byla inspirována moderními (americkými) zásadami, pokrokovými myšlenkami a podporou dobročinnosti. Klub byl zakázán až v roce 1948. V roce 1890 byla v Čechách založena první dívčí střední škola v Rakousku-Uhersku, jejíž název byl Minerva. V roce 1897 Filosofická fakulta Univerzity Karlovy poprvé přijala ženy jako řádné posluchačky. Od roku 1900 bylo povoleno na Universitě Karlově studium lékařství a farmacie prvním několika málo ženám, které však po získání titulu neměly možnost praktikovat. V roce 1903 vznikl Ženský klub český v Praze, ve kterém se soustředil kulturní a politický život žen. Jednou z jeho významných členek byla Františka Plamínková, která později založila Ženskou národní radu, jejíž důležitým úkolem ve dvacátých a třicátých letech bylo dohlížet nad dodržováním rovnoprávnosti v praxi: v § 106 Ústavy Československé republiky z roku 1920 bylo totiž zakotveno, že "ženy jsou politicky, sociálně a kulturně postaveny na roveň mužům". V roce 1905 vznikl Výbor pro volební právo žen a v roce 1912 byla zvolena první žena jako poslankyně do Sněmu království českého: jednalo se o spisovatelku Boženu Vikovou-Kunětickou. V roce 1918 získaly československé ženy volební právo. Aktivity ženských hnutí byly zastaveny až v roce 1948 a jedna z čelných představitelk českého ženského hnutí – Milada Horáková – byla popravena.

V socialistickém Československu pak režim zavedl nebo spíše nařídil emancipaci žen, založenou na právu (a povinnosti) žen i mužů pracovat. Emancipace žen byla tedy součástí politiky režimu, problém byl však v tom, že byla vytvářena i řízena vládou (ve které měli většinu muži). Alena Wagnerová¹³² hovořila o třech fázích emancipace žen za socialismu; tu první, která začala v 50. letech, charakterizovala výrokem Antonína Zápotockého: „Ženy dokáží svou emancipaci tím, že budou pracovat stejně jako muži“. V tomto období se rozmohlo vzdělávání a také zaměstnanost žen. Velkou podporu měla kolektivní výchova, děti vyrůstaly v kolektivních zařízeních, zatímco matky a otcové pracovali za lepší zítřky celé naší socialistické země. Ženy však měly tzv. druhou směnu doma, kdy vykonávaly domácí práce a pečovaly o rodinu. Druhá směna byla pochopitelně neplacená. Mzda žen za stejnou nebo srovnatelnou práci byla nižší než mzda mužů a ženy byly na vedoucích pozicích spíše výjimkami. V 60. letech se prodloužila délka mateřské dovolené a postavení žen se mírně zlepšilo. Pozitivní pro ženy v dobách reálného socialismu bylo to, že zaměstnanost žen přinášela jejich ekonomickou nezávislost na mužích; z druhé strany ale jakákoliv *jiná* snaha o zrovnoprávnění žen a mužů byla označována za feministickou, v pejorativním smyslu, neboť feminismus jako individualistická kapitalistická teorie ohrožoval diktaturu proletariátu a participaci žen v boji za vítězství socialismu. Tento způsob myšlení u nás často přetrvává dodnes v lidech, kteří za socialismu žili a pracovali, ať už se dnes hlásí k jakékoli ideologii.

Již před vstupem České republiky do Evropské unie a v rámci přejímání *acquis communautaire* i česká vláda byla nucena konstatovat, byť jen na úrovni politických proklamací, že nerovnost mezi ženami a muži existuje jak z hlediska institucionálního a strukturálního, tak z hlediska kulturního a sociálního. V souvislosti se vstupem do EU byla následně přejata do české legislativy řada opatření, která mají otázky nerovnosti pohlaví řešit. Na úrovni vlády také existují iniciativy deklarující své zaměření na řešení problémů souvisejících s genderem a s nerovností žen a mužů, jedná se však o iniciativy spíše náhodné a jejich dopad na oblast veřejné správy bývá slabý. Spolu s odbornou veřejností¹³³ jsem přesvědčena o tom, že k problematice genderu a rovných příležitostí je třeba přistupovat v zásadě na úrovni legislativní a institucionální, nicméně je nutné se zároveň snažit o změnu kulturního klimatu a myšlení lidí v České republice; jinak jakékoli opatření v této oblasti

¹³² Wagnerová, A. 2006. „Základní rysy a problémy socialistického modelu ženské emancipace, proměny a korektury modelu“. *Seminář Emancipace žen za socialismu a dnes*. 6. listopadu 2006. Praha: Gender Studies, o.p.s.

¹³³ Pavlík, P. 2004. „Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti mužů a žen: kritické čtení“. In P. Pavlík, (ed.). *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Gender Studies, o.p.s., s. 10-20.

nebude mít konkrétní dopady. Přesto, že od našeho vstupu do Evropské unie uplynulo již pět let, zdá se, že v oblasti rovných příležitostí žen a mužů se situace u nás mění pomalu a jen na povrchu. Česká vláda sice oficiálně prohlašuje, že prosazování rovných příležitostí žen a mužů je jednou z priorit politiky České republiky, aktivně však rovnost žen a mužů ve společnosti neprosazuje a kulturní klima neovlivňuje.

VI. 2. Gender a postavení ženy v rodině.

Genderová nerovnost ve společnosti se pochopitelně replikuje i v rodině: odráží se v mocenské nerovnováze mezi partnery, v nespravedlivém rozdělení domácích prací a pečovatelských povinností, v ekonomických potížích domácností, které vedou ženy a ve fenoménu domácího násilí. V této kapitole se budu některým ze zmíněných témat věnovat blíže.

Do poloviny padesátých let minulého století nahlíželi sociologové na rodinu jako na stabilní jednotku, která svou neměnností posiluje společenský systém. Sociolog Ivo Možný o tom ve své knize píše:

Tento náhled na rodinu platil nejenom ve vědě, ale také ve společnosti. Téměř každý stát považoval rodinu za stabilizující prvek společnosti i proto, že hierarchické uspořádání rodinných vztahů sloužilo od nepaměti jako opora uspořádání vyšších společenských celků a respektování moci hlavy rodiny učilo respektu k moci panovníka¹³⁴.

Ve čtyřicátých a padesátých letech minulého století se rodinou začala zabývat moderní sociologie a především funkcionalistická škola. Základní teze funkcionalismu tvrdí, že společnost je holistickým celkem, který nelze redukovat jen na kvantitativní souhrn dílčích částí, ale že sociální prvky a subsystémy existují ve vzájemně provázaných vztazích a plní vůči sobě a vůči státu určité funkce, které jsou důležité pro udržení sociálního systému. Funkcionalističtí sociologové tvrdili, že v tradiční rodině hraje jeden partner instrumentální rodinnou roli a druhý expresivní rodinnou roli. Instrumentální rodinnou roli hraje obvykle manžel/otec, který rodinu ekonomicky zajišťuje. Manželka/ matka hraje expresivní rodinnou roli, to znamená, že se stará o uspokojení citových potřeb rodinných příslušníků, a také o děti a vykonává domácí práce. Funkcionalisté tvrdí, že takové rozdělení rolí vychází z biologických (zejména reprodukčních) rozdílů mezi ženami a muži a že vzniklo již v raných

¹³⁴ Možný, I. 2008. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 16.

obdobích vývoje lidstva. Vzhledem k tomu, že se toto rozdělení ukázalo jako funkční, časem se institucionalizovalo.

Funkcionalisty často kriticky cituje Betty Friedan ve své slavné knize „Feminine mystique“, která vyšla poprvé v roce 1963 a kterou sama autorka uvádí slovy:

Postupně a aniž bych si hned utvořila jasnou představu, jsem si začala uvědomovat, že s životy amerických žen, které se snaží seč mohou, není něco v pořádku. Ze všeho nejdřív jsem to zaznamenala sama u sebe. Byl to jeden veliký otazník a naléhavě mi visel nad hlavou. Coby manželka a matka tří malých dětí jsem totiž měla velké výčitky svědomí, že díky svému vzdělání a schopnostem dělám práci, která mě odvádí z domova, od rodiny¹³⁵.

Friedan vychází z reality padesátých let v USA, kdy ženy byly přesvědčovány o tom, že jejich místo je doma a jejich základní funkcí ve společnosti je péče o manžela a o děti, protože rodina je základní jednotkou systému. Friedan často cituje jednoho z funkcionalistických sociologů Talcotta Parsonse, který se pokusil odhalit důvody tradičního rozdělení rolí v rodině a s tím spojených sociálních nerovností a který si všiml, že postavení ženy v domácnosti pozbylo do té míry důležitosti, že ani nemohlo být srovnáváno se zaměstnáním muže, neboť scházely společné ukazatele.

Feministické teorie padesátých a šedesátých let funkcionalistický pohled na rodinu kritizují s tím, že funkcionalisty navrhovaná analýza rozdělení rolí chybně odděluje veřejný život, na který funkcionalisté pohlíželi jako na mužský svět práce a politiky, od soukromého, tedy ženského světa rodiny. Už sama představa domova jako sféry oddělené od veřejného světa je zavádějící. Rodiny ve svém životě obvykle tyto sféry neprožívají odděleně, nýbrž ve vzájemné interakci. Feministické teorie také tvrdí, že uspořádání genderových vztahů a rodiny nemá biologický původ, nýbrž je dáno kulturně a předává se sociálně.

Důležitou osobností v analýze rozdělení rolí v rodině je antropoložka Eleanor Leacock, která se zabývala marxistickým feminismem a byla jednou z prvních feministických antropoložek, která vyhodnotila spojitost mezi rozvojem státu a ztrátou ženské nezávislosti. Podle Leacock před příchodem kapitalismu nebyla soukromá sféra tolik oddělena od sféry veřejné, jako je tomu dnes. Když se tyto dvě sféry oddělily, ženská práce v domácnosti začala být znehodnocována¹³⁶.

¹³⁵ Friedan, B. 2002. *Feminine Mystique*. Praha: PRAGMA, s. 57 .

¹³⁶ Leacock, E. 1984. „Myths of Male Dominance. Interpreting the Origins of Gender Inequality: Conceptual and Historical Problems“. *Dialectical Anthropology* 7 (13) : 263-84.

Velký vliv v této oblasti získala také americká antropoložka Sherry B. Ortner, která tvrdí, že ženské tělo a jeho funkce staví ženu do sociálních rolí, které jsou v kulturním procesu považovány za role nižšího řádu než role určené mužům. Podle kulturních předpokladů patří ženy a děti k sobě. Děti vyžadují dohled a péči a hranice vlastních aktivit ženy jsou tak omezeny nízkým stupněm síly a dovedností dětí a žena je vlastně proto uvězněna v rodině¹³⁷. Ženy jsou ztotožňovány s rodinou, která je biologického řádu, oproti mužům, kteří jsou identifikováni s kulturou, která je vyššího řádu.

Společnost stále považuje rodinu za tradiční základ státu a nechce si uvědomit, že rodina se mění. Je čím dál tím méně úplných rodin, zatímco narůstá počet rodin neúplných. Hovoříme-li o rodině, je v první řadě nutné si uvědomit, že v současné době velká část rodin již neodpovídá tradičnímu modelu rodiny. Z posledního sčítání lidu, které proběhlo v roce 2001, publikoval Český statistický úřad následující seznam, podle kterého lze typy rodin rozlišit na:

- sezdané páry s dětmi do 18 let,
- manželství bezdětná nebo s odrostlými dětmi,
- samostatně žijící osoby,
- rodiny s jedním rodičem ženského pohlaví,
- rodiny s jedním rodičem mužského pohlaví,
- nerodinné domácnosti.

Pro ilustraci současného stavu české rodiny přikládám tabulku výsledků z posledního sčítání lidu v roce 2001, kterou zveřejnil ČSÚ na svých stránkách, kde sčítání lidu věnuje zvláštní kapitolu¹³⁸:

Tabulka 1. Počty domácností podle typu domácnosti

Bytové domácnosti		3827678
v tom	s 1 HD	3505383
	se 2+ HD	322295
Hospodařící domácnosti		4216085
v tom	s 1 CD	4162795
	se 2+ CD	53290
Cenzové domácnosti		4270717
v tom	úplné rodiny	2333592

¹³⁷ Ortner, S. B. 1998. In: L. Oates-Indruchová. *Dívčí válka s ideologií*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 93-113.

¹³⁸ Český statistický úřad. 2009. *Sčítání lidu 2001*. [online] Praha: Český statistický úřad. [cit. 25. ledna 2009] Dostupné z: <<http://www.czso.cz/csu/2005.nsf/p/4132-05>>.

	z toho se závisl. dětmi	1090770
	neúplné rodiny	576421
	z toho se závisl. dětmi	343405
	nerodinné domácnosti	84528
	domácnosti jednotlivců	12761

Zdroj: www.czso.cz, [cit. 25. ledna 2009]

Z výsledků sčítání lidu vyplývá, že úplné rodiny tvoří pouze cca 55 % všech rodin (viz tabulka č. 1). Ostatní rodiny jsou neúplné. Tradičních rodin tedy ubývá, přesto většinová společnost a instituce státu dále stereotypně vnímají rodinu jako tzv. rodinu úplnou, kde otec zabezpečuje rodinu ekonomicky a matka se věnuje domácnosti, dětem i manželovi. Takové genderově podmíněné vnímání rodiny však *de facto* vede k diskriminaci žen, nejvíce pak žen samoživitelek a to jak ze společenského a kulturního hlediska, tak z hlediska ekonomického, vzhledem k nižším mzdám a platům žen. V posledních deseti letech se ale soukromý sektor i instituce začínají zabývat otázkou sladování rodinného a pracovního života s cílem odstranit bariéry, které matkám brání v návratu do práce jak z hlediska legislativního, tak z hlediska společenského a vyrovnat tak jejich šance na trhu práce. Ženy samoživitelky ale stále zůstávají znevýhodněny i z hlediska kulturního.

Jedním z největších problémů, který vyplývá z rozboru postavení ženy v rodině, je dělba práce v rodině. Obecně lze říci, že v dlouhodobém retrospektivním pohledu ani zvýšení zaměstnanosti žen, ani nárůst požadavků zaměstnavatelů na výkonnost v posledních letech zásadně nepoznamenaly vytížení žen péčí o děti a domácnost. Péči o domácnost a její členy věnuje žena téměř nezměněný počet hodin denně a to přesto, že v České republice je velké procento žen zaměstnané.

Známá je diskrepance mezi deklarovanými požadavky na rovnoprávné rozdělení domácích prací mezi partnery a genderovými rozdíly v reálném životě. Podle šetření Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu Akademie věd ČR, který provedl v roce 2003 výzkum s 1086 respondenty (viz tabulka č. 2), je obrovský rozdíl mezi představami o tom, co by v rodině mělo být úkolem muže a co úkolem ženy.

Velký rozpor se ukazuje v otázce, kdo by se měl starat o děti – mnohem častěji než bychom považovali za ideální připadá péče ženě. Také v případě úklidu je zcela zřetelné, že i činnost, na které by se ideálně v polovině domácností měli podílet oba partneři, dělají i zde spíše ženy, a tudíž ve třech čtvrtinách domácností uklízí hlavně ony. I starost o rodinný rozpočet připadá více ženám, než bychom si přáli, stejně je na tom vaření, nákup potravin. Možnost věnovat se svým koníčkům naopak náleží

více mužům, než by si lidé představovali. Společenské kontakty by měli především udržovat oba partneři stejně, ale ve skutečnosti je v rodinách udržují hlavně jeden z partnerů, ať už muž nebo žena. Stejně je to i u dalšího vzdělávání. A podobné je to také v intimním životě, více iniciativní jsou však muži než ženy. Na finančním zajištění rodiny by se měli nejvíce podílet muži, ve skutečnosti je to téměř v polovině domácností na obou partnerech. O profesní kariéru a společenské funkce by podle poloviny respondentů měli usilovat oba partneři stejně, ale ve skutečnosti je tomu tak jen asi ve třetině případů¹³⁹.

Tabulka 2. Srovnání představ a skutečného rozdělení činností v rodině (v %)

	MUŽ		OBA STEJNĚ		ŽENA	
	Předst.	Skuteč.	Předst.	Skuteč.	Předst.	Skuteč.
Nakupovat potraviny	1	4	45	31	54	65
Pečovat o děti	1	1	59	36	40	57
Dále se vzdělávat	16	29	79	44	1	12
Pěstovat koníčky	7	31	89	59	1	5
Finančně zajišťovat domácnost	64	49	34	45	1	5
Být iniciativní v intimním životě	25	36	66	50	4	7
Vařit	2	2	20	14	78	84
Pěstovat společenské kontakty	10	20	82	60	5	16
Starat se o rodinný rozpočet	21	23	58	39	21	38
Zapojovat se do společenských funkcí	35	35	55	41	2	9
Uklízet	1	2	48	24	50	74
Usilovat o profesní kariéru	39	40	54	34	1	9

Zdroj: www.cvvm.cas.cz, [cit. 30. ledna 2009]

Údaje v tabulce č. 2 jsou srovnáním představ dotazovaných osob o dělbě práce v domácnosti s realitou. Vzhledem k genderovým vzorcům chování je péče o děti vyhrazena ženě a zajímavé je i to, že si velká část dotazovaných myslí, že tak je to správně. Ženy také více uklízejí, nakupují potraviny a starají se o domácí rozpočet. Naopak, muži se více věnují svým koníčkům, zapojují se do společenských funkcí a usilují o profesní kariéru. Na finančním zajištění rodiny by se měli nejvíce podílet muži, ve skutečnosti téměř v polovině domácností finančně zajišťují rodinu oba partneři. Je tedy evidentní, že v rodině je stále žena ta, která pečuje o děti a o domácnost, zatímco muž se věnuje spíše práci a koníčkům. Tento fakt potvrzuje vliv genderu na rodinu a také jak pomalý je proces proměny rodiny, kterou stát deklaruje za svůj základ, v genderově vyrovnanou instituci.

¹³⁹ Chludilova, I. 2003. „Rozdělení rolí v rodině“. [online] Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění. Sociologický ústav AV ČR. [cit. 30. ledna 2009]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100172s_ov30204c.pdf>.

S genderovými stereotypy a nerovnoprávným postavením ženy v rodině úzce souvisí i téma násilí v rodině, které se projevuje ve většině případů fyzickým i psychickým týráním partnerky partnerem. V České republice se problematikou domácího násilí zabývá ministerstvo vnitra a také neziskové organizace. Podle průzkumů, které provádí např. organizace Bílý kruh bezpečí¹⁴⁰, zažilo téměř 38 % žen nějakou formu násilí ze strany partnera. Výzkum poukázal na vysokou míru závažnosti domácího násilí, když 28 % žen – obětí násilí ze strany partnera - uvedlo, že jejich zranění, která vznikla v důsledku tohoto násilí, vyžadovala lékařské ošetření. Celých 41 % žen se zkušeností s domácím násilím zažilo v průběhu incidentu pocit ohrožení života. Podle těchto průzkumů tvoří ženy téměř 97 % obětí domácího násilí mezi partnery. Často bývají napadeny i děti. Jejich postavení zlepšil nový zákon č. 135/2006 na ochranu před domácím násilím, který vstoupil v platnost od 1.1.2007 a který stanovuje kromě jiného institut vykázání, tedy vykázání násilníka z domova. Před platností tohoto zákona tomu bylo naopak, odcházela obvykle oběť spolu s dětmi. Počet případů domácího násilí se v souvislosti se zavedením nového zákona snižuje, jak dokazuje statistika Bílého kruhu bezpečí. Přesto nelze nezpomenout, jak dlouho trvalo jeho schvalování v Poslanecké sněmovně a jaké námitky měli někteří naši zákonodárci ohledně možného zneužívání zákona ze strany žen.

Tabulka 3. Počet vykázaných osob z důvodu domácího násilí 2007/2008

Rok	Vykázání v ČR 2007 / 2008 Bílý kruh bezpečí o.s. - 2008												celkem
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
008	4	8	5	4	5	7	9	7	3	4	6	7	679
007	9	8	8	6	1	1	9	5	8	4	8	5	862
	25	50	13	32	26		0	8	25		12	8	

Zdroj: www.domacinasili.cz, [cit. 5. března 2009]

Jak vyplývá z tabulky č. 3, v roce 2008 byl celkový počet vykázání o 183 případů nižší než počet vykázání v roce 2007, tj. v prvním roce účinnosti zákona na ochranu před domácím násilím byl zaregistrován pokles o 21 %. Násilí na ženách tedy klesá v důsledku

¹⁴⁰ Bílý kruh bezpečí. 2009. *Analýza dat: Vykázání / zákaz vstupu v ČR v prosinci 2008*. [online]. Praha: Bílý kruh bezpečí [cit. 5. března 2009]. Dostupné z: <http://www.domacinasili.cz/cz/redakce/statistiky/vykazani/zakaz-vstupu-v-cr-v-roce-2008/r161>.

vyšší citlivosti institucí k tomuto problému, který má své kořeny v genderu a je úzce spojen s otázkou moci.

Převážně nucené setrvávání žen ve společnosti ve sféře soukromé, tedy ve sféře rodinné, je prokázáný fakt. V této sféře žena obvykle vykonává neplacené práce a péči o manžela a děti (v některých společnostech i o širší rodinu). Jak vyplývá z výše uvedených teorií i konkrétních údajů, nebývá život strávený v soukromé sféře pro ženy uspokojující a nedává jim možnost se realizovat i ve sféře veřejné. Dalším prokázáným faktem je, že výchova dětí probíhá v rámci genderových stereotypů a podle institucionálních modelů, což znamená, že převážná většina dětí se stává dalšími nositeli genderové nerovnosti.

Jaká řešení navrhuje feministické teorie? Návrhy feministek na řešení týkající se oddělených sfér veřejného a soukromého života jsem již ilustrovala v kapitole *Feministické teorie*. Jednalo se především o návrhy na změnu statusu soukromé sféry (liberální feministiky), zrušení soukromé sféry (radikální feministiky), hledání takových strukturálních bodů, jejichž změna by mohla zlepšit podmínky žen (J. Chafetz), účast otců na výchově dětí (psychoanalytický feminismus) a zrušení mužské nadvlády spolu se svržením kapitalistické společnosti (socialistický feminismus).

Ráda bych zde zmínila dvě autorky, jejichž návrhy na řešení postavení žen v rodině považuji za významné. V rámci strukturalistických teorií identifikovala možnosti pro získání společenského vlivu a hodnoty soukromé sféry americká feministická antropoložka Michelle Rosaldo. Použila strukturální model, který prokázal dva základní typy možného strukturálního uspořádání: vstup žen do veřejného života nebo vstup mužů do soukromé sféry¹⁴¹. Podle tohoto modelu bude status žen nižší v těch společnostech, ve kterých existuje pevná diferenciací mezi soukromou a veřejnou sférou aktivit, kde ženy žijí izolovány pod autoritou muže v rodině. Jejich pozice se může zlepšit pouze v tom případě, že si osvojí mužské role nebo vytvoří vlastní kategorii vztahů, pravidel a hodnot. Dalším řešením je vstup mužů do soukromé sféry. V naší společnosti se již tento vstup uskutečňuje například prostřednictvím rodičovské dovolené pro muže; jedná se však o spíše ojedinělé případy.

V rámci psychoanalytického feminismu navrhuje americká psychologka Nancy Chodorow, aby ve výchově dětí měly dcery i synové možnost rozvinout osobnostní identifikaci s více než jedním dospělým¹⁴². Chlapci potřebují vyrůstat s muži, kteří by hráli při péči o děti hlavní roli nebo roli rovnocennou se ženou a dívky se ženami, které jsou,

¹⁴¹ Rosaldo, M., Lamphere, L. 1974. *Women, Culture and Society*. Stanford: Stanford University Press.

¹⁴² Chodorow, N. 1978. *Reproduction of Mothering*. Berkeley: University of California Press.

vzhledem ke své zodpovědnosti za výchovu dětí společensky ohodnoceny. I zde je nabízeno řešení podobné již výše uvedenému řešení Michelle Rosaldo, aby muži vstoupili do soukromé sféry a ženy do veřejné. V tom případě, podle Nancy Chodorow, vyrostou z dětí genderově psychologicky i sociálně rovnocenné osobnosti s pozitivně rozvinutou vlastní identitou.

VI.2. Gender ve školství

Školství má ve společnosti klíčový význam především v oblasti kulturní a v oblasti sociální. Vzdělávací systém není oddělenou oblastí společnosti, ale ve svém fungování je silně ovlivněn vazbami na další oblasti, zejména na trh práce¹⁴³.

Základní struktura implicitních a explicitních pravidel týkajících se genderových vztahů, kterou připisuje mužům a ženám odlišná forma socializace, je na institucionální bázi uplatňována a reprodukována v rámci vzdělávacího systému¹⁴⁴. Znamená to v praxi, že genderové stereotypy a z genderového hlediska nekorektní pravidla stanovená institucemi směřují obě pohlaví na různé vzdělávací dráhy. Je proto možné tvrdit, že škola silně a zásadně ovlivňuje gender ve společnosti a z druhé strany je též možné tvrdit, že škola ve velké míře podporuje vznik a reprodukci genderových stereotypů.

Školství a kultura společnosti jsou na sobě závislé a obě podléhají vlivu genderových stereotypů. To se promítá především ve volbě jednotlivých povolání ženami a muži, v postavení žen a mužů v pracovní hierarchii, ve finančním ohodnocení žen a mužů i v zastoupení žen a mužů v jednotlivých povoláních.

Vzhledem k tomu, že podíl žen či mužů v jednotlivých oborech má přímý vliv na průměrné mzdy v oboru (obecně platí, že v tzv. ženských oborech jako je např. právě školství jsou mzdy nižší než ve srovnatelných mužských oborech jako je například strojírenský průmysl), je ve školství v pedagogických funkcích více žen než mužů. Zastoupení žen ve školství stále roste a souvisí s nízkým finančním ohodnocením, neexistujícím systémem kariérního růstu a nízkou úrovní materiálního vybavení škol¹⁴⁵.

Údaje o nárůstu v zastoupení žen ve školství sleduje Český statistický úřad ve Školní statistické ročence 2008¹⁴⁶. Například ve školním roce 2006-2007 byla situace následující: na

¹⁴³ Smetáčková, I. 2006. „Genderová analýza českého školství“. In I. Smetáčková (ed.). *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, o.p.s., s. 21-25.

¹⁴⁴ Čermáková, M., Hašková, H., Křížková, A., Linková, M., Maříková, H., Musilová, M. 2000. *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.

¹⁴⁵ Smetáčková, I. 2006. „Genderová analýza českého školství“. In I. Smetáčková (ed.). *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, o.p.s., s. 21-25.

základních školách pracovalo celkem 62.657 osob ve funkci pedagogů, z toho bylo 10.393 mužů a 52.264 žen. Na středních školách pracovalo celkem 47.452 pedagogů, z toho 19.761 mužů a 27.691 žen. Ve vyšším odborném školství pracovalo celkem 1.792 pedagogů, z toho 694 mužů a 1.098 žen.

Ve Školní statistické ročence jsou také údaje týkající se vysokého školství, kde v roce 2005 činil průměrný evidenční přepočtený počet pedagogických pracovníků 15.015,9 a vědeckých pracovníků 1.708,3. Z dostupných statistik vyplývá, že nejvíce žen zaujímá pozice asistentek a odborných asistentek (47 % a 41 %). Docentek je však již pouze 20 % a profesorek 7 %, ačkoliv celkový podíl žen na počtu vědeckopedagogických pracovníků je ve statistických výzkumech udáván jako třetinový. I pro vysoké školy platí základní pravidlo trhu práce v České republice: podíl žen klesá tak, jak stoupá hierarchické zařazení pracovníků/pracovnic vysokých škol podle akademických titulů a vědeckých hodností s tím spojených.

Podobná situace je i ve vedoucích funkcích na vysokých školách. Ze statistického šetření, provedeného v rámci hodnocení vysokoškolského vzdělávání v České republice, které provedlo Centrum pro studium vysokého školství v roce 2003¹⁴⁷ vyplynulo, že z celkového počtu 727 akademických funkcionářů (rektor, prorektor, děkan, proděkan) bylo 137 žen, tj. 18,8 %:

- z 58 rektorů bylo devět žen, tj. 15,5 %,
- ze 129 prorektorů 27 žen, tj. 21 %,
- ze 118 děkanů šest žen, tj. 5,1 %,
- ze 422 proděkanů bylo 95 žen, tj. 22,5 %.

Na našich vysokých školách působí tedy mezi vědeckotechnickými pracovníky jedna třetina žen, ale podíl žen na vedoucích funkcích nedosahuje v průměru ani jedné pětiny. Znamená to, že vysoké školy nemají dostatečný počet znamenitých, kvalifikovaných žen, které by mohly vysoké posty zastávat, či že se nenachází dostatečný počet žen, které by o tyto posty měly zájem? Spíše je tento stav odrazem nastavení akademických institucí, neviditelných překážek, které ženám brání v rozvoji kariéry a dosažení vedoucích pozic, a přes něž se ženy nemohou dostat. Z dostupných statistik je zřejmé, že počet žen ve školství

¹⁴⁶ Český statistický úřad. 2008. *Školní statistická ročenka*. [online]. Praha: Český statistický úřad. [cit. 5. ledna 2009]. Dostupné z: <[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/skolstvi/\\$File/08_skolstvi.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/skolstvi/$File/08_skolstvi.pdf)>

¹⁴⁷ Šebková, H. 2003. „Hodnocení kvality ve vysokoškolském vzdělávání“. *Aula. 11 (zvláštní číslo): 7-15*.

klesá s vyšším stupněm školství a že počet žen ve vedoucích funkcích ve školství klesá s vyšší pozicí.

Závěry o nízkém zastoupení žen ve vedoucích funkcích ve školství jsem ověřila v roce 2007 vlastním šetřením, které bylo orientováno na střední odborné školství v hl.m. Praze. Údaje jsem získala ze zdrojů odboru školství Magistrátu hl.m. Prahy.

Tabulka 4. Zastoupení žen a mužů na SOŠ v hl. m. Praze v roce 2007

Typ školy	Počet celkem	Fyzické osoby celkem	z toho ženy	Ředitelé celkem	toho ženy	Zástupci ředitelů celkem	z toho ženy
Obchodní akademie	9	430	360	9	5	22	18
Střední průmyslové školy	15	736	464	15	2	34	18
Hotelové školy	1	60	51	1	0	2	2
Střední umělecko průmyslové školy	2	94	37	2	0	3	2
Střední zdravotnické školy	3	396	328	3	3	8	7
Střední odborné školy	12	738	386	12	4	29	15
Celkem	42	2454	1626	42	14	98	62

Zdroj: odbor školství Magistrátu hl.m. Prahy, 2007.

Z tabulky č. 4 jasně vyplývá nepoměr v zastoupení žen a mužů ve vedoucích funkcích ve středním odborném školství v hl.m. Praze. Poměr mužů a žen je 1.626 žen k 828 mužům tj. ženy tvoří 67 % všech zaměstnaných osob. Principy stanovené Evropskou komisí pro rovné příležitosti žen a mužů deklarují, že ve vedení jakékoliv organizace by mělo být takové procento žen, jaké jich je mezi zaměstnanci. Podle tohoto pravidla by tedy z celkem 42 ředitelů škol mělo být 30 žen, ale žen ředitelek bylo v roce 2007 pouze 14 tj. 33,3 %. Z genderového hlediska je tato situace jasným důkazem toho, že je pro ženy obtížnější dosáhnout vyšší pozice než pro muže. V oblasti školství se tato otázka váže také na nízké ekonomické ohodnocení práce pedagogických pracovníků a pracovníc.

Rozdíl je i v odměňování pedagogických pracovníků a pracovníc. Ve školství dosahují ženy v průměru nižšího platu za stejnou nebo srovnatelnou práci než muži a to přesto, že školy jsou státními institucemi, jejichž zaměstnanci a zaměstnankyně mají tabulkové platy. Ve školním roce 2004-2005 průměrná mzda žen v oblasti vzdělávání tvořila 16.754 Kč, tedy 76,6 % příjmu mužů, kteří ve stejném období dosahovali průměrného výdělku 21.863 Kč.

Rozdíly platí i v případě shodného či srovnatelného vzdělání, pedagogické praxe, dosavadních zkušeností a ochoty k dalšímu sebevzdělávání¹⁴⁸.

Škola má obrovský vliv na utváření genderové identity. Hlavním nástrojem genderové socializace, která probíhá ve škole, je kurikulum a to jak formální tak skryté. Formální kurikulum tvoří především učivo a učebnice, skryté nebo neformální kurikulum tvoří poměr žen a mužů mezi vyučujícími, četnost a obsah kontaktů vyučujících a studujících a organizace školních činností¹⁴⁹.

V žádném typu škol není genderová socializace konceptuálně rozpracována. Je vysoce pravděpodobné, že skrytá podpora genderových stereotypů probíhá již na základních školách; svědčí o tom fakt, že v konečném výsledku dochází k dělení chlapců a dívek do rozdílných vzdělávacích oborů ve středním nebo středním odborném školství. Výsledkem je, že studující gymnázií jsou v 60 % dívky, zatímco chlapci jsou převážně směřováni k učebním oborům¹⁵⁰. Toto je jeden z problémů, který je v současnosti řešen i z genderového hlediska; hovoří se o nutnosti motivace chlapců ke studiu i na jiných typech středních škol. Ve vysokém školství je podíl studujících žen i absolventek v České republice odpovídající genderové struktuře obyvatelstva. Výmluvné je, že téměř třetina chlapců míří na technické vysoké školy, zatímco u dívek je největší zájem tj. 26 % o učitelství. Na druhém místě u mužů figurují ekonomické směry (17 %), u žen humanitní a společenské. Na třetím místě u mužů je pak učitelství (13 %) a u žen ekonomické směry. Ženy tedy, pod vlivem genderových stereotypů, směřují a jsou směřovány do méně placených humanitních či společenských oborů humanitního zaměření, zatímco muži do lépe placených ekonomických či technických oborů¹⁵¹.

Je důležité, aby si vedení škol uvědomilo, že učivo je sociálním konstruktem¹⁵², ale přesto stále ještě výběr informací, které jsou zařazovány do učebních předmětů, bývá prováděn podle genderových stereotypů. Ty jsou patrné především ve výběru učiva, ve výkladových příkladech, v doprovodných ilustracích a v jazyce.

¹⁴⁸ Český statistický úřad. 2006. *Školní statistická ročenka*. [online]. Praha: Český statistický úřad. [cit. 21.ledna 2009]. Dostupné z: <[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/skolstvi/\\$File/08_skolstvi.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/skolstvi/$File/08_skolstvi.pdf)>.

¹⁴⁹ Smetáčková, I. 2006. „Genderová analýza českého školství“. In I. Smetáčková (ed.). *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, o.p.s.,s. 21-25.

¹⁵⁰ Čermáková, M., Hašková, H., Křížková, A., Linková, M., Maříková, H., Musilová, M. 2000. *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.

¹⁵¹ Čermáková, M., Hašková, H., Křížková, A., Linková, M., Maříková, H., Musilová, M. 2000. *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.

¹⁵² Renzetti, C. M., Curran, D. J. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Nakladatelství Karolinum, s. 262.

Vědění skýtá moc a školské instituce do značné míry kontrolují a určují to, jaké vědění, o jakém obsahu a v jaké formě bude škola studujícím skrze formální kurikulum explicitně zprostředkovávat. Neméně důležitá jsou však implicitní hodnotová sdělení ukrytá v učebních materiálech, zakódovaná v chování vyučujících, přítomná ve vlastní atmosféře školní třídy anebo obsažená v diskursu týkajícím se škol a vzdělání vůbec.

Z výše uvedeného jasně vyplývá, že škola je místem, ve kterém silně přetrvávají a kde se tvoří genderové stereotypy. Tyto genderové stereotypy žáci a žákyně a studenti a studentky poté přejímají jako přirozené. Nelze také opomenout fakt, že škola je instituce státu a genderové stereotypy produkuje a reprodukuje z pozice moci, kterou má jak nad učitelským sborem, tak nad žactvem. Jaká řešení prosazují ti, kdo v takovém školství vidí přetrvávající patriarchální systém vzdělávání?

Někteří američtí odborníci a odbornice navrhnou systém oddělených chlapeckých a dívčích škol¹⁵³ a jako důvod uvádějí potvrzení toho, že na dívčích školách mají dívky více sebevědomí, mohou studovat i tradičně mužské obory a po absolvování nacházejí zajímavou, dobře placenou i prestižní práci snadněji, než jejich vrstevnice, které pocházejí ze smíšených škol.

Většina evropských odborníků a odbornic je však toho názoru, že vzdělávání je realizováno ve společenských institucích (školy) a proto je třeba tyto instituce rekonstruovat tak, aby umožnily ženám i mužům pracovat v rovnocenných podmínkách a v rámci spravedlivého systému rovné distribuce prostředků a odměn.

Součástí školské reformy z hlediska genderu je samozřejmě také přezkoumání učebních osnov z genderového hlediska, používání učebních materiálů, které nejsou zatíženy genderovými předsudky, vyhýbání se sexismu v jazyce ze strany vyučujících, což je podle průzkumů jeden z velkých problémů (nejen) současného školství.

Je také důležité, aby školní aktivity nebyly založeny na separaci na základě pohlaví, aby dívkám a chlapcům nebyly ukládány odlišné pracovní úkoly, protože tyto věci odrazují chlapce a dívky od vzájemné spolupráce. Pokud jsou totiž oddělovány podle pohlaví, zvykají si děti cítit se lépe v kolektivu lidí stejného pohlaví, což jenom posiluje genderové stereotypy. Je třeba zavést kooperativní formy učení místo soutěživých a podporovat tím ve školách spolupráci mezi oběma pohlavími.

VI.4. Rovné příležitosti a trh práce

Možnost placené práce je v současné době jednou ze základních podmínek sociálního začlenění žen a mužů ve společnosti. Nezaměstnanost/ekonomická neaktivita je jednou z hlavních příčin sociální exkluze. Z genderového hlediska je proto důležité analyzovat nerovnou situaci žen a mužů na trhu práce: nerovný přístup k zaměstnání, rozdíl v odměňování za stejnou nebo srovnatelnou práci, nerovné možnosti kariérního postupu a také genderová segregace trhu práce jsou zásadními faktory, které produkují i reprodukuje genderové vzorce chování a genderové stereotypy.

V Lisabonské smlouvě byl v roce 2000 schválen strategický cíl Evropského společenství: stát se do roku 2010 nejvíce konkurenceschopnou a nejvíce dynamickou znalostní ekonomikou, která bude schopna udržitelného růstu, s lepšími pracovními místy a s posílenou sociální soudržností. Členské státy mají za úkol „Prostřednictvím integrovaného přístupu slučujícího genderový mainstreaming a specifické kroky politiky podpořit účast žen na trhu práce a do roku 2010 dosáhnout podstatného zmenšení rozdílů mezi muži a ženami v míře zaměstnanosti, nezaměstnanosti a mzdy“¹⁵⁴.

V Prioritách a postupech vlády České republiky při prosazování rovnosti žen a mužů¹⁵⁵ lze uvést např. část 3) „Zajištění rovných příležitostí žen a mužů v přístupu k ekonomické aktivitě“ nebo část 7) „Sledování a vyhodnocování účinnosti uplatňování principu rovných příležitostí pro ženy a muže“.

Na trhu práce lze pozorovat dva různé typy diskriminačního chování vůči ženám ze strany institucí. Jedním z nich je fakt, že práce žen bývá vymezována do soukromé (méně placené nebo spíše neplacené) sféry na rozdíl od práce mužů s odůvodněním, že ženy jsou k takové práci kvalifikovány již svým biologickým pohlavím. Obvykle se toto pro ženy nevýhodné rozdělení odůvodňuje tím, že mateřské povinnosti jako těhotenství, kojení a péče o dítě znemožňují ženě vykonávat jinou práci. Další uváděnou příčinou bývá to, že mateřství i domácí práce jsou poměrně klidnou činností, která nevyžaduje mnoho energie a síly. Velmi často uváděným důvodem je fakt, že žena nemá fyzickou sílu a energii jako muž a proto nemohla a nemůže vykonávat některé činnosti, které může vykonávat jenom muž. Tyto

¹⁵⁴ Rada Evropské unie. 2008. *Konsolidované znění smlouvy o Evropské unii a o fungování Evropské unie*. [online] Bruxelles: Rada Evropské unie. [cit. 25.6.2009]. Dostupné z: <<http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1296&lang=cs>>.

¹⁵⁵ Úřad vlády České republiky. 2009. *Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti žen a mužů*. [online] Praha: Úřad vlády České republiky. [cit. 25.6.2009]. Dostupné z: <<http://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/ministri-pri-uradu-vlady/michael-kocab/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/964-uv090720-0964.pdf>>.

argumenty jsou uváděny na podporu tradičního dělení sociálních rolí mezi ženami a muži. Existují však ještě dnes společnosti, kde je ekonomika rodiny založena na práci ženy např. v Africe nebo v Polynésii. Je tedy evidentní, že dělba práce mezi ženami, které jsou vykazovány do sféry soukromé a muži, kteří jsou zastoupeni především ve sféře veřejné, jsou kulturního a nikoliv biologického původu. Od rozdílné role v reprodukčním procesu přechází moderní společnost k přidělování dalších rolí. Biologická specializace s sebou nese další specializace, ale konkrétní vzorec dělby práce mezi mužem a ženou si vytváří každá společnost podle svého pojetí reprodukční funkce muže a ženy a toto pojetí je určováno kulturně. V důsledku mají ženy v naší společnosti obtížnější přístup k zaměstnání než muži.

V průběhu zaměstnání pak dochází k dalším diskriminačním jevům vůči ženám. Jedná se především o nerovné odměňování a o nerovný přístup ke kariéře a vzdělávání. Než se budu věnovat těmto jednotlivým typům diskriminace žen na trhu práce, ráda bych uvedla, jaká je situace na trhu práce v České republice.

Podle údajů Českého statistického úřadu¹⁵⁶ v roce 2007 téměř 90 % žen a necelých 80 % mužů pracovalo v České republice jako zaměstnanci. Pouze 9,5 % žen – oproti více jak 20 % mužů - se v rámci hlavního zaměstnání věnovalo podnikání. Formu částečných úvazků využívaly častěji ženy (8,6 %) než muži (2,3 %). Ženy často volí částečný úvazek jako řešení sladění pracovního a rodinného života. Hodnota míry nezaměstnanosti žen je 6,7 % a v porovnání s muži je o 2,5 procentních bodů vyšší.

V České republice je zaměstnanost žen celkem vysoká a má dlouholetou tradici (ženy tvoří 42 % zaměstnaných na českém trhu práce¹⁵⁷), avšak nerovnost postavení žen a mužů na pracovním trhu, která se projevuje především v nerovném přístupu k zaměstnání, v nerovném odměňování a v nerovných možnostech kariérního postupu, je stejně markantní jako v jiných státech. Míru ekonomické aktivity žen v mezinárodním srovnání ilustruje tabulka č. 5, kterou zveřejnila ročenka *Zaostřeno na ženy, zaostřeno na muže 2008*¹⁵⁸.

Tabulka 5. Ekonomicky činné obyvatelstvo v roce 2007 v EU

Země	Ekonomicky aktivní obyvatelstvo (tis. osob)		Míra ekonomické aktivity v %		
	ženy	muži	ženy	muži	celkem
EU 27	105 778,8	129 616,3	3,3	77,6	70,5

¹⁵⁶ *Ženy a muži v datech*. 2008. Praha: Úřad vlády, Český statistický úřad, s. 40.

¹⁵⁷ *Ženy a muži v datech*. 2008. Praha: Úřad vlády, Český statistický úřad, s. 38.

¹⁵⁸ *Zaostřeno na ženy, zaostřeno na muže*. 2008. Praha: Český statistický úřad, s.132.

EU 25	99 658,9	122 249,2	3,7	78,1	70,9
Eurozóna 13	84 235,5	103 648,8	4,8	79,3	72,0
v tom:					
Belgie	2 115,2	2 618,1	0,4	73,6	67,1
Bulharsko	1 640,6	1 852,2	2,1	70,6	66,3
Česká republika	2 268,8	2 929,8	1,5	78,1	69,9
Dánsko	1 366,7	1 547,6	6,4	83,9	80,2
Německo ²⁾	19 120,3	22 691,1	0,1	81,8	76,0
Estonsko	338,5	348,9	8,7	77,5	72,9
Irsko	948,3	1 266,3	3,3	81,4	72,4
Řecko	2 005,3	2 911,4	4,9	79,1	67,0
Španělsko	9 387,4	12 802,5	1,4	81,4	71,6
Francie ²⁾	13 226,3	14 789,4	5,6	74,9	70,2
Itálie	9 948,6	14 779,3	0,7	74,4	62,5
Kypr	176,6	216,8	5,4	82,9	73,9
Lotyšsko	577,4	611,9	8,3	77,6	72,8
Litva	790,9	812,3	5,0	71,0	67,9
Lucembursko	93,8	117,8	8,9	75,0	66,9
Maďarsko	1 930,9	2 307,2	5,1	69,0	61,9
Malta	55,3	110,9	9,9	78,9	59,5
Nizozemsko	3 976,8	4 764,6	2,2	84,6	78,5
Rakousko	1 914,7	2 298,7	7,8	81,7	74,7
Polsko	7 625,9	9 233,4	6,5	70,0	63,2
Portugalsko	2 632,2	2 986,0	8,8	79,4	74,1
Rumunsko	4 479,3	5 515,0	6,0	70,1	63,0
Slovinsko	473,2	561,9	6,6	75,8	71,3
Slovensko	1 186,1	1 467,3	0,8	75,9	68,3
Finsko	1 295,3	1 379,7	3,8	77,2	75,6
Švédsko	2 298,1	2 538,8	6,8	81,4	79,1
Spojené království	13 906,3	16 157,5	8,9	81,9	75,3
Další země					
Chorvatsko	895,9	1 060,1	6,4	70,4	63,4
Turecko	6 043,8	17 131,8	6,1	74,4	50,2
Norsko	1 182,6	1 315,9	5,9	81,6	78,8

Zdroj: www.czso.cz, [cit. 10. dubna 2009]

Jak již bylo řečeno, ženy jsou na trhu práce oproti mužům znevýhodněné. Jedná se především o nerovné odměňování za stejnou práci a práci stejné hodnoty, vezme-li se v úvahu stáří pracovníka/pracovnice, délka praxe, zastávané místo a zkušenosti. Největší rozdíly v odměňování žen a mužů jsou zaznamenávány u skupin s nejvyšším dosaženým vzdělání a u skupin na nejvyšších pozicích. To, že ženy vydělávají méně než muži, a to bez ohledu na úroveň vzdělání, potvrdily i statistiky, které publikoval Český statistický úřad v roce 2009¹⁵⁹. Podle těchto statistik ženám i mužům rostly mzdy úměrně s výší vzdělání, avšak mediánová mzda českých žen v roce 2007 dosahovala pouze 80,2 % úrovně výše mediánové mzdy mužů, tudíž rozdíl v platech a mzdách byl 19,8 %. Největší rozdíly byly zjištěny u středoškoláků bez maturity (rozdíl byl 29,6 %) a u vysokoškoláků s magisterským a vyšším vzděláním (rozdíl byl 25,3 %). V roce 2007 byly nejvyšší mzdy v oblasti peněžnictví a pojišťovnictví, kde mediánová mzda mužů dosahovala téměř 45.000 Kč, mzda žen ale pouhých 28.000 Kč. Ve všech odvětvích byly mzdy žen nižší než mzdy mužů. Největší rozdíl byl v peněžnictví a pojišťovnictví: 37,8 %. Nejmenší rozdíly ve mzdách žen a mužů jsou v oblasti veřejných, sociálních a osobních služeb, kde rozdíl je 4,6 %. Tuto skutečnost ilustruje následující tabulka.

Tabulka 6. Průměrné hrubé měsíční mzdy a mediány mezd v třídění podle hlavních tříd KZAM a podle vzdělání v roce 2007

V Kč

Zaměstnání, vzdělání		Průměrné hrubé měsíční mzdy			
		celkem	ženy	muži	ženy/ muži %
Celkem		24 604	20 684	27 489	75,2
Hlavní třída KZAM:					
0	příslušníci armády	24 779	22 899	24 995	91,6
1	zákonodárci, vedoucí a řídicí pracovníci	49 570	35 692	55 972	63,8
2	vědeckí a odborní duševní pracovníci	33 219	28 227	38 908	72,5

¹⁵⁹ *Zaostřeno na ženy, zaostřeno na muže.* 2008. Praha: Český statistický úřad, s. 172.

3	techničtí, zdravotničtí, pedagogičtí pracovníci	26 928	23 257	30 920	75,2
4	nižší administrativní pracovníci	19 816	18 602	23 029	80,8
5	provozní pracovníci ve službách a obchodě	15 497	13 909	18 100	76,8
6	kvalif. dělníci v zemědělství, lesnictví a rybolovu	16 875	15 622	18 033	86,6
7	řemeslníci, kvalifiko- vaní výrobci a zpracovatelé	20 391	14 956	21 571	69,3
8	obsluha strojů a zařízení	20 021	16 272	21 468	75,8
9	pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	13 797	12 341	15 608	79,1
Nejvyšší dosažené vzdělání:					
	základní a nedokončené	16 077	14 258	18 544	76,9
	střední bez maturity	19 324	15 210	21 233	71,6
	střední s maturitou	25 118	21 984	28 417	77,4
	vyšší odborné a bakalářské	28 327	24 575	33 084	74,3
	vysokoškolské	42 472	33 270	48 343	68,8

Zdroj: www.czso.cz, [cit. 10. dubna 2009]

Přes všechny snahy vysvětlit rozdíly v odměňování objektivními faktory jako např. počtem odpracovaných hodin, mobilními složkami mzdy a podobně, docházejí zahraniční i tuzemské studie¹⁶⁰ k závěru, že podstatnou část rozdílu lze vysvětlit pouze nerovným ohodnocením ženské a mužské práce.

Nerovný je také přístup pokud jde o obsazování vedoucích a řídicích pozic na všech úrovních a ve všech povoláních a oborech (vertikální segregace) i přístup k zaměstnání ve všech povoláních a oborech (horizontální segregace).

Z hlediska horizontální segregace je evidentní, že ženy převažují v těch odvětvích, kde jsou obecně nižší průměrné platy. Horizontální genderová segmentace se projevuje v rozdílné koncentraci žen a mužů v různých ekonomických sektorech, povoláních a také v odvětvích

¹⁶⁰ Křížková, A., Penner, A.M., Petersen, T. 2009. „Genderové nerovnosti v odměňování na stejné pracovní pozici: jeden z faktorů sociálního vyloučení“. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 10 (2) : s. 18-21.

národního hospodářství. ČSÚ (2006) uvádí, že nejfeminizovanějšími odvětvími v České republice jsou zdravotnictví (81 % žen), školství (75 %), finanční zprostředkování (66 %) a veřejná správa (61 %), zatímco v technických oborech jsou ženy silně podprezentovány. Konkrétně zaměstnané ženy nejčastěji pracují jako technické, zdravotnické a pedagogické pracovnice. Do této kategorie spadá 27,6 % zaměstnaných žen. Oproti tomu téměř 30 % zaměstnaných mužů pracovalo jako řemeslníci, výrobci a zpracovatelé. Na druhém místě se u zaměstnaných mužů umístili techničtí pracovníci a na třetím obsluha strojů a zařízení; v případě podnikajících mužů se na třetí místo dostala kategorie: zákonodárci, vedoucí a řídicí pracovníci. V případě zaměstnaných žen se na druhé místo dostaly provozní pracovnice ve službách a obchodu a na třetí nižší administrativní pracovnice¹⁶¹. Horizontální segregaci lze zaznamenat i uvnitř jednotlivých odvětví: např. ve zdravotnictví, kde ženy – lékařky jsou zaměstnány v méně placených oborech (pediatrie, obvodní lékaři), zatímco muži – lékaři jsou zaměstnání v lépe placených oborech (např. chirurgie a plastická chirurgie).

Genderové rozdělení práce, tj. rozdělení práce na mužskou a ženskou, závisí na sociálně ekonomickém a kulturním kontextu a bývá členěno na úkoly produktivní (výrobní) a reprodukční. Produktivní úkoly se vztahují k práci prováděné jak ženami tak muži při výrobě zboží a ve službách, stejně tak jako při zpracování prvotních produktů. Reprodukční úkoly se váží na péči o děti a různé činnosti prováděné v rámci toho, čemu se dnes říká „pečovatelská ekonomika“; je to čas strávený péčí o členy domácnosti, přípravou jídel, péčí o děti, péčí o vzdělávání a zdraví a péčí o seniory. To, že jsou ženy zapojeny jak do produktivních tak i do reprodukčních úkolů, znamená, že trvale denně pracují déle než muži. Ženské činnosti v rámci domácí pečovatelské ekonomiky bývají neplacené a nevztahují se na ně pracovní právní předpisy. Tyto činnosti je třeba analyzovat z genderového hlediska tak, aby produktivní i reprodukční činnosti prováděné doma či na pracovišti byly rozděleny mezi muže a ženy spravedlivě.

Pojem „ženská práce“ získal tedy dva významy; označuje práci v domácnosti i typicky ženská povolání. Typicky ženská povolání přitom obvykle označují tzv. sekundární trh práce, který se vyznačuje méně výhodnými pracovními příležitostmi, nižší prestiží vykonávaných povolání a profesí, menšími možnostmi odborného i kariérního růstu. Vysoký podíl žen v určité profesi je znakem, který danou profesi zásadně determinuje – téměř vždy nižší průměrnou mzdou nebo malým zájmem mužů o danou profesi (jedno s druhým úzce

¹⁶¹ *Ženy a muži v datech*. 2008. Praha: Úřad vlády, Český statistický úřad, s. 42.

souvisí). Vyšší koncentraci žen v určitém oboru téměř jistě doprovází opouštění tohoto oboru ze strany mužů a muži, kteří zůstávají mají snahu dosáhnout co nejvyšších postů (viz školství nebo zdravotnictví).

Výše uvedená potřeba změny ve prospěch spravedlivého rozdělení úkolů mezi ženami a muži vyžaduje politický závazek a důslednost. Odborníci a odbornice na genderovou problematiku přicházejí s návrhy nových řešení, která by usnadnila ženám jejich uplatnění na trhu práce. Patří sem různé formy sladování osobního/rodinného a pracovního života např. práce na dálku, placená práce doma, práce na částečný úvazek, pružná pracovní doba, sdílené pracovní úvazky apod. Specifickou skupinou jsou ženy žijící na venkově. Mají další odpovědnosti ve srovnání s venkovskými muži a také ve srovnání s městskými ženami a muži a navíc větší obtíže s uplatněním na trhu práce.

Návrhy na vyrovnání stávajících nerovností v odměňování, v přístupu k zaměstnání i v kariérním postupu se zaměřují především na vytváření či novelizaci legislativních norem a na jejich dodržování. Lisabonská smlouva navrhuje na snížení rozdílu v odměňování žen a mužů mnohostranný přístup orientovaný na zásadní faktory mzdového rozdílu, včetně segregace podle odvětví a povolání, vzdělání a přípravy, klasifikace práce a platových systémů, osvěty a průhlednosti.

VI. 5. Ženy v politice a na rozhodovacích pozicích

Jak již bylo řečeno v kapitole *Gender a stát*, pokládají současné členské státy Evropské unie přítomnost žen v evropských institucích za konstitutivní prvek demokracie a aktivně prosazují jejich přítomnost jak v politice tak ve vedoucích funkcích. Ženy tvoří polovinu lidstva a je nutné, aby byly paritně zastoupeny tam, kde se rozhoduje o věcech veřejných. Švédská genderová expertka Cecilia Asklöf o důvodech přítomnosti žen v politice píše následující¹⁶²:

...že by tyto zkušenosti měly být integrovány do politického rozhodování pro společné dobro společnosti. Z tohoto pohledu je nevyužívání ženských zkušeností ztrátou a zvyšuje riziko, že politické rozhodování bude neefektivní. (...). Je však možné argumentovat i tím, že ženy a muži mají rozdílné zájmy a že by ženy měly vstupovat do politiky, aby mohly prosazovat své zájmy.

Ženy představují silnou sociální skupinu, která se odlišuje od mužské vzhledem ke své specifické životní zkušenosti. Proto se ženské a mužské (společenské a politické) zájmy od

¹⁶² Asklöf, C., Hedman, B., Strandberg, H., Wenander, K., E. 2003. *Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, s. 13-14.

sebe nutně odlišují¹⁶³. Ženy tedy mají některé společné zájmy, které stojí v protikladu zájmům mužským. Jedná se např. o vyrovnání šancí na trhu práce, sladování rodinného a pracovního života, problematiku domácího násilí, problematiku žen samoživitelek, postavení žen v některých oborech, ochranu životního prostředí, výdaje na sociální záležitosti (školky, jesle, bytová výstavba) oproti např. výdajům na zbrojení, na stavbu dálnic apod. Zde ženské pojetí toho, jakým by svět měl být, je protiváhou mužského přístupu k věcem a veřejným finančním zdrojům. I proto platí, že je přítomnost žen a v politice nutností.

Podle Havelkové¹⁶⁴ všechny ženy jako skupina představují ve vztahu k politice politicky a nikoliv biologicky vymezenou skupinu. Politicky vymezenou skupinou se ženy staly již v době sepisování moderních evropských ústav, jejichž vzorem se stal Napoleonův kodex z roku 1804, kterým se inspiroval také rakouský Všeobecný občanský zákoník z roku 1811, platný na našem území až do nové Československé ústavy z roku 1920. V Napoleonově kodexu byly ženy z politiky vyloučeny „jako ženy“, byly tedy jako skupina politicky vyznačeny coby „neobčanky“.

Právo volit a kandidovat ve všech volbách bylo základním požadavkem hnutí za práva žen po celé 19. století a v první polovině 20. století, tedy během tzv. první vlny feminismu. Na přelomu 19. a 20. století měly ženy v Evropě volební právo pouze v několika málo zemích (např. ve Finsku). Po první světové válce bylo toto právo rozšířeno i do řady dalších evropských zemí (Československo, Dánsko, Polsko, Německo, Švédsko, Estonsko, Nizozemí atd.), ostatní země však musely čekat až na konec druhé světové války (Itálie, Slovinsko, Rumunsko, Belgie, Řecko) a dokonce až do 70. a 80. let 20. století (Kypr, Portugalsko, Švýcarsko).

Statisticky je dokázáno, že zastoupení českých žen v politice a především ve vysoké politice je velmi nízké. To, že jsou ženy v politice zastoupeny málo, nelze však cele pokládat za výraz jejich svobodné vůle nebo náhodu, což svědčí o tom, že mechanismy našeho ještě relativně nedlouho demokratického státu nefungují spravedlivě vůči ženám.

I přes formální existenci rovných politických práv žen a mužů ve většině států, zůstávají politická činnost a veřejné rozhodování oblastí převážně mužskou, kde muži určují politické priority a politická kultura zůstává převážně orientovaná na muže. Řada překážek ztěžuje ženám vstup do politického a veřejného rozhodování:

¹⁶³ Horská, P. „Jak vznikala žena politická (zvláště ta česká)“. 2003. In: A. Vodáková, Vodáková O. (eds.). *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství.

¹⁶⁴ Havelková, H. 1998. *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund, 1998, str. 37.

- skutečnost, že společnost ženy nemotivuje k účasti na politickém a veřejném životě,
- kulturní a ideologické faktory,
- faktory spojené s organizací společenského života.

Přítom význam, jaký paritní zastoupení žen v politice má, je obsáhle projednáván i na mezinárodní úrovni a zakotven ve mnoha mezinárodních dokumentech. Jedná se především o Všeobecnou deklaraci lidských práv, která je základním textem OSN od roku 1948. Článek 21 Deklarace stanoví, že každý má právo účastnit se vládnutí ve své zemi. Zásady lidských práv jsou rovněž obsaženy v Mezinárodním paktu občanských a politických práv (1976), který přiznává ženám a mužům rovné právo a rovnou příležitost volit a být voleni (článek 25, odstavec b). Valné shromáždění OSN vyhlásilo období 1975-1985 dekádu práv žen. V roce 1979 byla k podpisu předložena Úmluva OSN o odstranění všech forem diskriminace žen (CEDAW). Ta poprvé zakotvila úlohu a odpovědnost vlád využít všechna vhodná opatření k zajištění rovné účasti žen na politickém a veřejném rozhodování. Pro státy, které Úmluvu ratifikovaly nebo k ní přistoupily, je zavedení jejích ustanovení do praxe právně závazné. Česká republika (tehdejší ČSSR) Úmluvu i Opční protokol k Úmluvě podepsala i ratifikovala. Článek 4) Úmluvy také připouští zvláštní dočasná opatření vlád s cílem urychlit dosažení rovnosti žen a mužů. Ty státy, kterým se povedlo zvýšit počet žen v politickém rozhodování alespoň na minimální hranici, téměř všechny využily některou z „pozitivních akcí“, aby tohoto úspěchu dosáhly.

Pekingská akční platforma (1995) obsahuje zvláštní kapitolu týkající se žen podílejících se na moci a rozhodování; 181 členských států OSN, které tuto platformu podepsaly, se zavázalo přijmout opatření zajišťující rovný přístup žen ke strukturám moci a rozhodování a plnou účast v nich.

Zastoupení žen v politice je ve velké míře závislé na volebním systému. Snadnější přístup do politiky mají ženy v těch zemích, kde existuje systém poměrného zastoupení¹⁶⁵. Politické strany hrají v účasti žen důležitou úlohu, protože nominují kandidáty a kandidátky na volené funkce a mohou ovlivnit rovnoměrnou účast žen a mužů v politickém rozhodování několika způsoby např. kvótami, které jsou běžně využívány ve Skandinávii. Ve Švédsku a v Norsku jsou uplatňovány vnitrostranické kvóty na kandidátkách, finský zákon o rovnosti

¹⁶⁵ Marksová-Tominová, M. 2002. *(Re)prezentace žen v médiích*. Praha: Gender Studies, o.p.s.

určuje nejméně 40% zastoupení každého pohlaví ve všech nepřímo volených orgánech a většina dánských politických stran aplikuje 40% vnitrostranické kvóty¹⁶⁶.

I financování politických stran z veřejných prostředků může být pobídkou politickým stranám k prosazování rovnosti pohlaví, neboť finanční prostředky mohou být přiděleny ze státního rozpočtu s výhradou, že budou použity k zajištění rovnosti pohlaví. Příkladem legislativní iniciativy v tomto směru je Francie, kde zákon ze dne 6. června 2000, o rovném přístupu žen a mužů do volených funkcí a volebních listin, zahrnuje ustanovení o finančních pokutách stranám, které nepředloží kandidátku s 50% zastoupením kandidátů obou pohlaví. Pro volby do parlamentu stanoví zákon snížení veřejných finančních prostředků té straně, ve které rozdíl v počtu kandidátů obou pohlaví činí více než 2 % celkového počtu kandidátů. Obecní volby ve Francii v roce 2001, které byly první zkouškou zákona v praxi, ukázaly, že se jedná o účinný prostředek prosazování rovnosti.

Belgie v roce 2002 změnila ústavu, která nyní výslovně stanovuje zásadu rovnosti žen a mužů a legitimizuje politiku pozitivních akcí. To se promítlo do přijetí několika zákonů, které podporují tuto politiku a stanovují paritu pohlaví na kandidátkách do evropských, federálních a místních voleb. Ve Velké Británii zavedla vláda v roce 2002 zákony umožňující politickým stranám přijímat pozitivní opatření k omezení nerovnosti počtu mužů a žen zvolených v místních, celostátních a evropských volbách. Ve Španělsku kvóty zavedla PSOE již v roce 1988 a nastavila je na 25 %. V prvních volbách následujících po zavedení kvót došlo k 89% nárůstu v počtu žen zvolených do národního parlamentu. Dokonce i Jordánsko, Sýrie a Irák mají kvóty pro účast žen nastaveny až na 25 %.

Zavedení systému afirmativních akcí nelze chápat jako diskriminaci. Je kompenzací situace, kdy existovaly a nadále přetrvávají bariéry ztěžující ženám rovný a spravedlivý podíl na rozhodovacích procesech v politickém životě. Kvóty vycházejí ze zásady, že ženy mají právo na stejné politické zastoupení jako muži.

Pokud jde o Českou republiku, otázka zastoupení žen v politice čeká stále ještě na svou transformaci z polohy soukromé do polohy politické. To mimo jiné znamená, že množství vážných společenských problémů nebylo dosud kvalifikováno jako politikum. Jedná se především o problémy, které se týkají určitých skupin žen: problémy matek samoživitelek, obchod se ženami a prostituce, domácí násilí. Tyto problémy nejsou definovány jako politikum, protože jsou vnímány jako marginální a týkající se pouze jedné skupiny obyvatelstva. Nejsou však řešeny ani ty problémy, které se týkají drtivé většiny českých žen –

¹⁶⁶ Rakušanová, P. 2007. *Česká politika: Ženy v labyrintu mužů?* Praha: Fórum 50%.

jak spojit práci a rodinu. Od političek, které byly zvoleny, se pak očekává, že budou naplňovat tzv. mužské standardy nebo se od nich ze strany mužské části populace očekává, že „vnesou do politiky ženskost.“

Přítom z průzkumu, který pro občanské sdružení Fórum 50% realizovalo v roce 2007 Centrum pro výzkum veřejného mínění při Sociologickém ústavu AV ČR, vyplývá, že česká společnost je stále více nakloněna vyššímu zastoupení žen v politice¹⁶⁷. Souhrn hlavních výsledků průzkumu:

- Rovnost šancí mužů a žen zastávat politické funkce je podle názorů české veřejnosti z hlediska jednotlivých politických úrovní „vertikálně sestupná“ – nejnižší je podle mínění respondentů jednoznačně na celostátní úrovni, nejvyšší pak v rámci místní (obecní) politiky.

- Výrazná většina populace (87%) je přesvědčena o společenské užitečnosti zapojování žen do politiky a zároveň o tom, že ženy nejsou dostatečně zastoupeny ve veřejných funkcích (72 %).

- Více než dvě pětiny (42 %) dotázaných se domnívají, že je v současnosti většímu zastoupení žen v politice bráněno. Více než tři čtvrtiny (77 %) oslovených pokládají za potřebné, aby byl aktivně podporován vstup žen do politiky.

- Zavedení kvót pro muže a ženy do volených funkcí považují za vhodné bezmála dvě pětiny respondentů (39 %). Více než polovina české veřejnosti (57 %) akceptuje proměnu mechanismů sestavování volebních kandidátek uvnitř politických stran ve prospěch rovnoměrného zastoupení žen a mužů. Zhruba shodný podíl respondentů (58 %) považuje za vhodný také instrument vzdělávání prostřednictvím osvětových kampaní či speciálních kurzů.

- Podle názoru respondentů ženám nejvíce znesnadňují politické angažmá rodinné povinnosti, tradice a společenské podmínky.

Pod pojmem politická participace žen je míněna především jejich účast v rozhodovacích procesech na politické úrovni. V různých politických stranách České republiky existují platformy žen (KDU-ČSL, ČSSD, KSČM). Byla dokonce založena politická strana „Rovnost šancí“, která měla jako cíl zastupovat zájmy žen na politické úrovni.

Po roce 1989 se zastoupení žen v nejvyšších zákonodárných orgánech snížilo: zatímco v roce 1981 bylo v českém parlamentu 28 % žen, v roce 1990 to bylo 11 % a v roce 1992 9,5 %. Je pravda, že počet žen zvolených na všech úrovních po roce 1989 se postupně mírně zvyšuje. Tento fakt ale je možno pokládat za náhodný, neboť nevyplývá z žádných

¹⁶⁷ Centrum pro výzkum veřejného mínění. 2007. *Postavení žen v politice očima české veřejnosti*. [online]. Praha: Fórum 50%. [cit. 30.3. 2009] Dostupné z: <http://www.padesatprocent.cz/docs/VVM_Zeny_v_politice_cerven07.pdf>

záměrných opatření vlády ani politických stran, i když např. KSČM na volitelných místech svých kandidátek tradičně udržuje 25 % zastoupení žen (nepoužívá však žádné deklarované kvóty). I vedení politických stran obsazují především muži. Přitom v řadě evropských zemí přijímají politické strany aktivní opatření proto, aby se zvýšil počet žen na kandidátních listinách a tudíž ve volebních pozicích a to i tehdy, když jim to nenařizuje zákon.

Zastoupením žen v politice i na nejvyšších pozicích státní správy by se měla zabývat Rada vlády pro rovné příležitosti žen a mužů, která byla jmenována v roce 1998 vládou České republiky. Rada navrhuje vládě „Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti mužů a žen“¹⁶⁸ (dále Priority). Ty se zabývají kromě jiného postupy pro vyrovnání zastoupení žen a mužů na úrovni vyšších funkcí v rámci státní správy. Toto se promítá do opatření 1.2. Priorit: „Aktivně podporovat výběr vhodných kandidátek do funkcí ve vládních orgánech a na vedoucí místa jak v ministerstvech, tak i v jimi řízených správních úřadech a institucích“. Zároveň se v Prioritách objevuje i pokus o přijetí pozitivních opatření, který však nikdy nebyl realizován ve skutečnosti.

Pokud jde o volené funkce, odhlasovala Rada vlády pro rovné příležitosti žen a mužů v roce 2003 následující opatření: „Rada vlády pro rovné příležitosti žen a mužů doporučuje vládě ČR provést reformu volebního systému, která by po vzoru francouzské a belgické právní úpravy podpořila vyrovnané zastoupení žen a mužů ve volených orgánech, a za tímto účelem doporučuje vládě uložit 1. místopředsedovi vlády a ministru vnitra, aby do 31. 12. 2004 předložil vládě návrh právní úpravy podporující vyrovnané zastoupení žen a mužů ve všech orgánech volených na základě všeobecného, rovného a přímého volebního práva“¹⁶⁹. Přesto, že Legislativní rada vlády prohlásila, že toto opatření je v souladu s Ústavou ČR, ke změně volebního zákona nedošlo.

Také Výbor pro odstranění všech forem diskriminace žen při Radě vlády pro lidská práva na podzim roku 2003 vypracoval návrh změny volebního zákona, kde se pro kandidátní listiny navrhuje zipový systém a nejméně 40 % míst pro jedno pohlaví. Tento návrh se týká voleb do Evropského parlamentu, Poslanecké sněmovny PČR, krajských voleb a Senátu PČR. Strany, které by nedodržely tento princip, by dostaly menší státní příspěvek za odevzdané

¹⁶⁸ Úřad vlády České republiky. 2009. *Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti žen a mužů*. [online] Praha: Úřad vlády České republiky. [cit. 25.6.2009]. Dostupné z: <<http://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/ministri-pri-uradu-vlady/michael-kocab/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/964-uv090720-0964.pdf>>

¹⁶⁹ Úřad vlády České republiky. 2003. *Souhrnná zpráva o plnění „Priorit a postupů vlády při prosazování rovnosti žen a mužů“ v roce 2003*. [online]. Praha: Úřad vlády České republiky. [cit. 25.6.2009]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/ministri-pri-uradu-vlady/michel-kocab/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/archiv/zprava_za2003.pdf>.

hlasy a nedodržení zipového principu by mělo být, s výjimkou Senátu a krajských voleb, sankcionováno odmítnutím kandidátní listiny. Výbor pro odstranění všech forem diskriminace žen byl v roce 2008 zrušen.

Priority se od začátku své existence zabývají případným zavedením pozitivních/afirmativních opatření pro prosazení větší účasti žen v politice a ve vedoucích funkcích. Nicméně tato otázka se jeví jako mimořádně problematická, i když, jak vyplývá ze zprávy předsedy Legislativní rady vlády, platné právní předpisy realizaci takových opatření v rámci vymezeném mezinárodními smlouvami, Ústavou a Listinou základních práv a svobod umožňují. Velmi aktivní je v oblasti vyrovnaného zastoupení žen v politice a odpovídajících opatření neziskový sektor, který se zabývá již od začátku 90. let jak vzdělávací a osvětovou činností, tak i monitorováním a lobbováním (např. pravidelné Stínové zprávy v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů¹⁷⁰).

Současná situace v politické i veřejnosprávní sféře výmluvně dokazuje, že žen je v politice málo a že důvodem pro jejich nízké zastoupení je také jejich nedostatečná přítomnost na kandidátkách jednotlivých stran. Lze tvrdit, že ženy v politice i na rozhodovacích pozicích jsou silně podprezentovány. Potvrzuje to i zastoupení žen ve volených orgánech státu konkrétně např. v Senátu České republiky, kde je současně zastoupení žen na 12,5 %, zatímco v Poslanecké sněmovně jsou ženy zastoupeny 18,3 %.

Ženy jsou také nedostatečně zastoupeny na rozhodovacích pozicích ve státní správě i samosprávě. Příklady uvádím z oblasti soudnictví, ministerstev a ozbrojených složek.

Moc soudní se vyznačuje někdy až nadpolovičním podílem žen u některých typů soudů, i zde však platí, že čím významnější soudní instituce a čím menší počet soudců a vyšší míra rozhodování, tím nižší počet žen mezi soudci. Nejvyšší podíly žen byly zaznamenány u okresních soudů (64,5% žen), nejnižší na Nejvyšším správním soudu a Nejvyšším soudu, jak lze vyčíst z tabulky č. 7 o zastoupení žen v rozhodovacích pozicích v soudnictví České republiky¹⁷¹.

¹⁷⁰ Nadace Open Society Fund. 2008. *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů 2008*. Praha: Nadace Open Society Fund.

¹⁷¹ Český statistický úřad. 2008. *Zaostřeno na ženy, zaostřeno na muže*. Praha: Český statistický úřad, s. 221.

Tabulka 7. Soudci podle pohlaví a věku k 1.1.2008

věkové skupiny	Soudci											
	celkem		Nejvyšší správní soud ČR		Nejvyšší soud ČR		vrchní soudy		krajské soudy		okresní soudy	
	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži
do 30	9	3			-	-	-	-	-		9	2
1-40	63	62				-	-		9	1	11	61
1-50	52	91			4	10	9	6	88	24	39	27
1-60	64	98			9	28	2	7	58	13	60	18
1-70	46	01			3	6	2		4	8	3	5
celkem	854	165	4	6	16	44	3	5	59	67	202	63
Struktura podle pohlaví (%)												
do 30	9%	1%		-	-	-	-	-	-	0%	1%	9%
1-40	5%	5%	3%	7%		-	-	0%	5%	5%	9%	1%
1-50	5%	5%	3%	7%	29%	71%	2%	8%	0%	0%	3%	7%
1-60	5%	5%	1%	9%	24%	76%	6%	4%	0%	0%	9%	1%
1-70	9%	1%	0%	0%	33%	67%	0%	0%	3%	7%	8%	2%
celkem	1%	9%	7%	3%	27%	73%	6%	4%	0%	0%	4%	6%

Zdroj: www.czso.cz, [cit. 10. dubna 2009]

Nižším, než čtvrtinovým podílem žen se vyznačuje většina vedoucích úřednických pozic v moci výkonné, na jednotlivých ministerstvech. Uvádím zde tabulku č. 8¹⁷², která ilustruje zastoupení žen v této oblasti k 31. 12. 2007 a která ukazuje, jak je pro ženy obtížné dostat se přes tzv. skleněný strop na místa náměstků/náměstkyň ministrů i na místa ředitelů/ředitelek odborů a útvarů:

Tabulka 8. Zastoupení žen ve vedoucích funkcích v resortech

Ministerstvo	Ministr/yně		Náměstek/yně ministra		Ředitel/ka odboru	
	žena	muž	žena	muž	žena	muž
Úřad vlády ČR	1	3	2	7	11	17
Ministerstvo dopravy ČR	x	1	1	6	2	22
Ministerstvo financí ČR	x	1	x	7	11	32
Ministerstvo kultury ČR	x	1	2	8	10	14

¹⁷² Český statistický úřad. 2008. *Zaostřeno na ženy, zaostřeno na muže*. Praha: Český statistický úřad, s. 218.

Ministerstvo pro místní rozvoj ČR	x	1	x	4	12	14
Ministerstvo obrany ČR	1	x	x	5	3	45
z toho vojáci z povolání	x	x	x	1		25
z toho občanští zaměstnanci	x	x	x	4	3	20
Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR	x	1
Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR	x	1
Ministerstvo spravedlnosti ČR	x	1	x	5	9	11
Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR	x	1	1	4	16	25
Ministerstvo vnitra ČR	x	1	2	3	15	52
Ministerstvo zahraničních věcí ČR	x	1	1	2	13	26
Ministerstvo zdravotnictví ČR	x	1	1	3	13	13
Ministerstvo zemědělství ČR	x	1	1	5	21	75
Ministerstvo životního prostředí ČR	x	1	1	4	9	34
Ministerstvo	Vedoucí oddělení		Ředitel/ka rezort. institucí		Ostatní odborní pracovníci/ce	
	žena	muž	žena	muž	žena	muž
Úřad vlády ČR	15	16		x	233	172
Ministerstvo dopravy ČR	19	60		x	209	155
Ministerstvo financí ČR	64	74		17	712	490
Ministerstvo kultury ČR	14	7		26	148	70
Ministerstvo pro místní rozvoj ČR	29	34		x	292	162
Ministerstvo obrany ČR	8	92		x	417	722
vojáci z povolání	x	50		x	70	369
občanští zaměstnanci	8	42		x	347	353
Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR
Ministerstvo průmyslu a obchodu
Ministerstvo spravedlnosti ČR	21	25		x	196	87
Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR	13	15		x	313	133
Ministerstvo vnitra ČR	81	154		15	1 285	924
Ministerstvo zahraničních věcí ČR	16	42		x	945	963
Ministerstvo zdravotnictví ČR	26	12	1 7	66	201	86
Ministerstvo zemědělství ČR	56	99		6	1 058	681
Ministerstvo životního prostředí ČR	42	45		14	312	171

Zdroj: www.czso.cz, [cit. 10. dubna 2009]

V Armádě, Policii České republiky a u Hasičského záchranného sboru tedy v bezpečnostních a ozbrojených složkách státu je zastoupení žen již tradičně velmi nízké, především na vedoucích pozicích. To ukazuje tabulka č. 9¹⁷³, která se vztahuje k obsazení řídicích funkcí v ozbrojených a bezpečnostních sborech k 30. červnu 2008.

Tabulka 9. Obsazení řídicích funkcí v ozbrojených a bezpečnostních sborech

Osoby	Ministerstvo obrany ČR Armáda ČR		Ministerstvo vnitra ČR				Ministerstvo financí ČR Celní správa		Ministerstvo spravedlnosti ČR Vězeňská služba ČR	
			Policie České republiky		Hasičský záchranný sbor					
	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži
ve služebním poměru	3 063	1 271	5 815	36 186	882	604	895	3 737	64	5 715
v řídicích funkcích, celkem	46	248	313	4 086	143	59	91	613	73	722
v tom řídicí úroveň										
I.				86		8	2	10		4
II.		3	23	393	21	5	10	68		105
III.		6	51	718	22	37	32	287	17	355
IV.	46	131	239	2 889	99	29	47	248	7	258

Zdroj: www.czso.cz, [cit. 10. dubna 2009]

Jaká řešení nízkého zastoupení žen v politice a ve vedoucích funkcích ve veřejné správě navrhuje ženská hnutí a ty státy, které opatření na podporu vyššího zastoupení žen v rozhodovacích pozicích již přijaly? Jednoznačně navrhuje kvóty do politiky a pozitivní (afirmativní) akce do veřejné správy. Kvóty v politice se již osvědčily v některých zemích západní Evropy; mám na mysli především kvóty při sestavování kandidátek. Je to jediný způsob, jakým lze dosáhnout toho, aby ženy mohly být zvoleny a mohly se tak účastnit politických rozhodnutí, která se týkají občanů a občanek státu. Některé feministické badatelky¹⁷⁴ jsou však proti kvótám a prosazují striktně paritní zastoupení žen a mužů v politice, protože ženy nejsou ani zvláštní kategorií ani minoritou, ale jednou ze dvou částí lidstva.

Pro zastoupení žen na vedoucích pozicích ve veřejné správě se obvykle doporučují afirmativní akce, což znamená, že na určitých pozicích by mělo být určité procento žen. Přesto, že je tento postup hodnocen jako nepopulární, přináší bezpochyby v těch státech

¹⁷³ Český statistický úřad. 2008. *Zaostřeno na ženy, zaostřeno na muže*. Praha: Český statistický úřad, s. 219.

¹⁷⁴ Brunelli, G. 2006. *Donne e politica*. Bologna: Il Mulino.

(skandinávské země, částečně Rakousko, Francie, Itálie), ve kterých je aplikován, své pozitivní výsledky.

Ženy by měly být paritně zastoupeny v politice a na rozhodovacích pozicích i podle rozhodnutí Evropského parlamentu o rovných příležitostech pro ženy EU, které bylo schváleno 14. ledna 2004, a ve kterém se potvrzuje, že na kandidátkách všech evropských stran musí být rovné zastoupení obou pohlaví. Italská právnička a členka italského Ústavního soudu Lorenza Carlassare k tomu podotýká:

Společnost (lidstvo) se skládá z žen a mužů, instituce se mají paritně skládat z mužů a žen a to nikoliv v zájmu žen, ale v zájmu samotné demokracie. Společnost je založena duálně, proto muži a ženy. To je ta prapůvodní dualita. A je to přechod od abstraktního universalismu ke konkrétnímu, čímž se překoná model abstraktního individua, který končí identifikací „mužského“ s neutrálním (...)“¹⁷⁵.

VI. 6. Politika vlády v oblasti rovných příležitostí žen a mužů

Usnesením vlády České republiky č. 1033 ze dne 10. října 2001 byla zřízena Rada vlády pro rovné příležitosti žen a mužů (dále jen Rada). Rada je stálým poradním orgánem vlády v oblasti vytváření rovných příležitostí pro ženy a muže; připravuje návrhy směřující k prosazování a dosažení rovných příležitostí pro ženy a muže a podle svého Statutu¹⁷⁶ Rada zejména:

- projednává a doporučuje vládě základní koncepční směry postupu vlády při prosazování rovných příležitostí pro ženy a muže;
- koordinuje základní směry resortních koncepcí v oblasti rovných příležitostí pro ženy a muže;
- stanovuje okruh priorit pro projekty resortů na podporu realizace rovných příležitostí pro ženy a muže;
- identifikuje ve společnosti aktuální problémy v rovných příležitostech pro ženy a muže;
- hodnotí efektivitu naplňování principu rovnosti žen a mužů.

Rada má 23 členů/členek: 14 z nich zastupuje jednotlivé resorty na úrovni náměstků/náměstkyň ministrů, ostatní jsou zástupci/zástupkyně sociálních partnerů, občanské

¹⁷⁵ Brunelli, G. 2006. *Donne e politica*. Bologna: Il Mulino, s. 47. (překlad vlastní)

¹⁷⁶ Úřad vlády České republiky. 2003. *Statut Rady vlády pro rovné příležitosti žen a mužů*. Praha: Úřad vlády České republiky.

společnosti a odborné veřejnosti. Kraje jsou zastoupeny pouze jako hosté na úrovni hejtmanů/hejtmanek. Radě předsedá ministr/ministryně vlády pro lidská práva, který/á je od července 2007 vládou pověřen/a koordinací politiky rovných příležitostí žen a mužů.

Na Úřad vlády České republiky bylo přesunuto v roce 2007 oddělení pro rovné příležitosti žen a mužů (do té doby bylo součástí MPSV), které působí jako sekretariát Rady a zároveň se zabývá sladováním legislativy EU s českou legislativou v oblasti rovnosti žen a mužů.

V jednotlivých resortech pracují tzv. Gender Focal Pointy (GFP), tedy koordinátoři/koordinátorky problematiky rovnosti žen a mužů na resortní úrovni. Tato pracovní místa vznikla v návaznosti na usnesení vlády č. 456 ze dne 9. května 2001, kdy bylo uloženo všem resortům zřídit od 1. ledna 2002 jedno pracovní místo nejméně na poloviční pracovní úvazek, pro zaměstnance či zaměstnankyni, který/á se bude agendě rovnosti žen a mužů věnovat.

Do září 2008 existoval také Výbor pro odstranění všech forem diskriminace žen při Radě vlády pro lidská práva, který měl zejména dohlížet především na dodržování závazků plynoucích z Úmluvy o odstranění všech forem diskriminace žen (CEDAW). Tento výbor byl vládou v roce 2008 zrušen.

Každoročně jsou oddělením pro rovnost Úřadu vlády zpracovávány a nadále vládou schvalovány Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti žen a mužů. Tyto Priority by měly být nástrojem, kterým by vláda na úrovni resortů prosazovala rovnost žen a mužů. Základními kapitolami Priorit jsou následující oblasti:

- prosazování principu rovnosti žen a mužů jako součást politiky vlády;
- právní zabezpečení předpokladů rovných příležitostí pro ženy a muže a zvyšování úrovně právního vědomí;
- zajištění rovných příležitostí žen a mužů v přístupu k ekonomické aktivitě;
- potlačování násilí páchaného na ženách;
- sledování a vyhodnocování účinnosti uplatňování principu rovných příležitostí pro ženy a muže.

Problém Priorit vlády byl především v tom, že nebyly jasně stanoveny cíle, strategie, akční plány, měřitelné ukazatele ani mechanismy zpětné vazby a nebylo tudíž možné hodnotit, do jaké míry vláda a resorty své Priority plní či neplní. V roce 2009 se situace změnila, jednotlivá opatření jsou více konkrétní a jsou opatřena ukazateli. Cíle a vize ani strategie však nejsou ještě vypracovány.

Na základě Priorit vlády zpracovává každý resort jednou za rok své vlastní Priority a postupy při prosazování rovnosti žen a mužů. Pro ilustraci toho, jakým způsobem se Priority vlády dále realizují a plní v jednotlivých resortech, uvedu konkrétní příklad. Na ministerstvu vnitra, kde pracuji jako koordinátorka problematiky rovnosti žen a mužů a tyto Priority resortu ministerstva vnitra zpracovávám a navrhuji, jsou na rok 2009 stanoveny následující priority pro oblast rovnosti žen a mužů¹⁷⁷:

Oblast vnitřních opatření

V této oblasti byla zpracována vize, strategie a roční akční plán pro prosazování rovnosti žen a mužů v resortu (v souladu se zavedeným EFQM). Důležitá jsou nově zavedená opatření zaměřená na podporu sladování rodinného/osobního a pracovního života, kde cílovou skupinou jsou v roce 2009 matky na mateřské a rodiče na rodičovské dovolené. Byly definovány a jsou realizovány konkrétní aktivity jako např. zpracování a vyhodnocení výsledků již provedeného dotazníkového průzkumu a realizace dalšího dotazníkového průzkumu u rodičů na mateřské či rodičovské dovolené; zajištění pravidelného kontaktu se zaměstnavatelem prostřednictvím elektronického Zpravodaje; zajištění možnosti vzdělávání zaměstnanců a zaměstnankyň po dobu jejich mateřské/rodičovské dovolené; podpora práce na dohodu pro tyto zaměstnance a zaměstnankyně; po návratu z mateřské/rodičovské dovolené, v případě zájmu u každého jednotlivého zájemce či zájemkyně, umožnění práce z domova, zkráceného pracovního úvazku, pružné pracovní doby a eventuální podpora při zajištění výše uvedených forem práce; podpora aktivního otcovství a jiná podobná opatření.

Dalším zásadním bodem ve vnitřní oblasti je vzdělávání a osvěta, kde cílovou skupinou jsou priority zaměstnanci a zaměstnankyně Ministerstva vnitra. Pro ně jsou organizovány semináře z oblasti rovnosti žen a mužů. V roce 2009 byl uskutečněn seminář „Rovné šance na trhu práce“ a chystá se seminář na podobné téma, který bude zaměřen na pracovní-právní zajištění rovnosti žen a mužů na trhu práce. V září 2009 se koná konference „Rovné příležitosti – sladování rodinného a pracovního života na úřadech veřejné správy“, která je prezentací práce ministerstva v této oblasti.

Jednou z priorit úřadu je také to, aby při přípravě nových právních předpisů v gesci resortu nebo při revizi stávajících právních předpisů (vnitřních i vnějších) jakož i koncepčních, rozhodovacích a vyhodnocovacích materiálů bylo do těchto dokumentů zapracováno hledisko rovnosti žen a mužů. Ve všech dodatcích RIA, které resort připraví,

¹⁷⁷ Rozdělila jsem oblasti implementace jednotlivých opatření na „vnitřní“ tedy směrem dovnitř úřadu a „vnější“ tj. směrem k veřejnosti.

by mělo být bráno v úvahu hledisko rovnosti žen a mužů. Koordinátorka problematiky rovnosti žen a mužů by se měla stát vnitřním povinným připomínkovým místem pro vyhodnocení genderové korektnosti dokumentů.

Značné úsilí je soustředěno na přenos zkušeností a příkladů nejlepší praxe v oblasti rovnosti žen a mužů na Policejní prezidium a Generální ředitelství HZS. Policie České republiky i Hasičský záchranný sbor patří do působnosti Ministerstva vnitra. Vzhledem k tomu, že se jedná o ozbrojené složky, ve kterých převažují vzorce myšlení a chování, které lze označit za genderově velmi stereotypní, je spolupráce s nimi v oblasti rovnosti žen a mužů velmi problematická a je proto nutné vyvíjet úsilí o akceptaci z jejich strany alespoň zásadních principů rovnosti.

Neméně důležitou se jeví spolupráce s neziskovými organizacemi a akademickou sférou, která se realizuje především v oblasti problematiky prevence násilí na ženách, obchodu s lidmi a vzdělávání.

Oblast vnějších opatření

Oblast vnějších opatření se zaměřuje především na medializaci problematiky rovnosti žen a mužů v resortu Ministerstva vnitra na stránkách Ministerstva vnitra, Policejního prezidia i Generálního ředitelství Hasičského sboru. Dalším důležitým tématem je prevence a řešení domácího násilí a násilí na ženách obecně. Součástí této oblasti práce je také obchodování s lidmi. V této oblasti je Ministerstvo vnitra pověřeno vládou jako řídicí orgán. Další velmi důležitou aktivitou je soutěž Úřad roku „Půl na půl“ – respekt k rovným příležitostem. Jedná se o soutěž, jejímž cílem je monitoring rovnosti žen a mužů na úřadech samosprávy a podpora opatření zaměřených na rovné postavení žen a mužů ve veřejné správě. Prostřednictvím dotazníku zaměřeného na tuto problematiku odpovídají úřady krajů a obcí na otázky z této oblasti a jsou vyhodnoceny nejlepší úřady. Soutěž probíhá již třetím rokem. V roce 2009 se jí zúčastnilo 140 úřadů samosprávy. Další aktivitou, která je pro rovnost žen a mužů důležitá, je spolupráce ministerstva vnitra s Českým statistickým úřadem, pro který jsou vytvářeny statistiky, dále publikované v ročence *Zaostřeno na ženy, zaostřeno na muže* a v publikaci *Ženy a muži v číslech* (vydává Český statistický úřad ve spolupráci s Úřadem vlády ČR).

Problematické je dodnes institucionální zabezpečení rovnosti žen a mužů na úrovni krajů a obcí. Neexistuje žádná směrnice vlády či její doporučení zaměřené na implementaci genderových principů do práce a praxe úřadů samosprávy. Veškerá aktivita v tomto směru je iniciována a realizována neziskovým sektorem či akademickou sférou a záleží na vůli

jednotlivých úřadů samosprávy, zda navrhovaná opatření či průzkumy přijmou nebo nepřijmou. Neziskový sektor spolu s ministerstvem vnitra organizuje jediný svého druhu průzkum o stavu rovnosti žen a mužů na úřadech samosprávy a to v rámci výše uvedené soutěže Úřad roku „Půl na půl“ – respekt k rovným příležitostem.

Jaká řešení nedostatečného zabezpečení rovnosti žen a mužů na institucionální úrovni navrhnou český neziskový sektor a akademická půda? Jedná se o opatření, která jsou zmíněna v již citovaných *Stínových zprávách v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*, které pravidelně zpracovává nezisková sféra spolu s akademickou půdou a která jsou pouze částečně akceptována příslušným oddělením Úřadu vlády. Navrhuje se např. vypracovat ucelenou koncepci prosazování rovnosti žen a mužů, vytvořit institucionální podmínky politiky rovných příležitostí žen a mužů na vládní, rezortní, krajské i obecní úrovni, zvyšovat úroveň právního vědomí a lépe informovat veřejnost a jiná opatření¹⁷⁸.

VI. 7. Legislativní zabezpečení rovnosti žen a mužů

Legislativní úprava rovnosti žen a mužů v České republice existuje. Ústava České republiky zaručuje rovnost žen a mužů článkem 3) ve znění uvedeném v Listině základních práv a svobod, kde se deklaruje, že všichni lidé mají stejná práva. Tímto způsobem Ústava poskytuje základní záruky pro rovnost žen a mužů.

Článek 10) Ústavy zaručuje, že ratifikované mezinárodní smlouvy či úmluvy o lidských právech a základních svobodách jsou českému právu nadřazené, což znamená, že české zákony musí odpovídat ustanovením mezinárodních úmluv o lidských právech a základních svobodách, které česká vláda ratifikovala a podepsala. Mezi těmi úmluvami, které ratifikovány byly, patří mnoho dohod týkajících se rovnosti žen a mužů např. Mezinárodní úmluva o ekonomických, sociálních a kulturních právech, Konvence o odstranění všech forem násilí na ženách, Evropská sociální charta či Konvence Mezinárodní organizace práce.

Česká republika, jako členská země EU, musí přejímat standardy evropského práva, které jsou stanoveny v nařízeních EU a dosahovat cílů, které jsou určeny ve směrnících EU. Vzhledem k tomu, že pro EU je rovnost žen a mužů jednou z priorit a je také horizontálním tématem, měla by Česká republika konat tak, aby přejala do své legislativy zásady rovnosti a nediskriminace. Ne vždy však Česká republika své závazky, které přijala v tomto směru se vstupem do EU, plní. Příkladem je osud Antidiskriminačního zákona, který Česká republika přijala jako poslední stát v Evropě.

¹⁷⁸ Nadace Open Society Fund Praha. 2006. *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů 2006*. P. Pavlík (ed.). Praha: Nadace Open Society Fund.

Ve vlastních zákonných i podzákonných normách se principy rovnosti žen a mužů objevují pouze tam, kde je to nezbytně nutné, nejsou tedy z evropských norem přejaty plně. Jedná se o Zákoník práce, Zákon o zaměstnanosti, Zákon o inspekci práce a o Antidiskriminační zákon.

Zákoník práce (zákon č. 262/2006 Sb.) byl zásadním způsobem upraven v souvislosti se změnou zákona o zaměstnanosti a znovu novelizován k 1.1.2009. Novela zákoníku práce se týkala především úpravy převádění a čerpání dovolené na zotavenou, zákazu práce dětí do 15 let a pronájmu pracovní síly. Je nutno říci, že především úpravy týkající se dovolené na zotavenou mohou být diskriminační k ženám na mateřské dovolené a k rodičům, kteří čerpají rodičovskou dovolenou. Z druhé strany však Zákon o zaměstnanosti přiblížil pracovněprávní úpravu České republiky pracovnímu právu Evropské unie. Nová úprava zákona ukládá přímou povinnost všech účastníků pracovněprávních vztahů zajišťovat rovné zacházení se všemi osobami uplatňujícími právo na zaměstnání. Dále rozlišuje mezi přímou a nepřímou diskriminací. Je zde i definice obtěžování a sexuálního obtěžování s tím, že takové chování je pokládáno za porušení práv jiných osob.

V zákoně o zaměstnanosti je zmíněna možnost, aby zaměstnavatel přijal pozitivní opatření, jejichž cílem je odstranit nevýhody vyplývající např. z toho, že je na pracovišti určité pohlaví zastoupeno v menší míře. Dále zákon zaměstnavatelům výslovně zakazuje vyžadovat informace, které se týkají manželského nebo rodinného stavu a povinností k rodině, stejně tak jako informace, které odporují dobrým mravům a dotazy na osobní údaje, které neslouží k plnění pracovních povinností.

Zákon o zaměstnanosti se také v § 1 odvolává na směrnici rady EK 76 /207 o zavedení zásady rovného zacházení pro muže a ženy pokud jde o přístup k zaměstnání, odbornému vzdělávání, postupu a pracovní podmínky, v § 2 stanovuje, že státní politika zaměstnanosti zahrnuje opatření na podporu a dosažení rovného zacházení mezi muži a ženami, v § 4 stanovuje povinnost rovného zacházení a zákaz diskriminace při uplatňování práva na zaměstnání, podle § 7 by měly úřady práce vytvářet poradní sbory, které se vyjadřují k opatřením na podporu rovného zacházení se všemi osobami uplatňujícími právo na zaměstnání, podle § 8 úřady práce přijímají opatření na podporu a dosažení rovného zacházení a podle § 12 je zakázáno činit nabídky zaměstnání, které mají diskriminační charakter.

Zákon o zaměstnanosti rovněž stanoví kompetence úřadů práce v oblasti postihů a sankcí. Paragraf 125 zákona říká, že: „Kontrolní činnost na úseku zaměstnanosti vykonávají

úřady práce, ministerstvo a celní úřady (do doby, než bude zřízena inspekce práce). Úřady práce kontrolují rovné zacházení i zákaz diskriminačních nabídek k zaměstnání“.

Jako se všemi dalšími zákony v České republice je i v případě Zákona o zaměstnanosti problém s dodržováním zákona a s eventuálními sankcemi za jeho nedodržování. Zákon je přímo určen do kompetence úřadů práce, pro které však zachování rovného zacházení není jednou z priorit, jak vyplývá např. z průzkumu, který provedla obecně prospěšná společnost Gender Studies na úřadech práce České republiky v roce 2006. Z průzkumu vyplývá, že role úřadů práce jako zprostředkovatelů zaměstnání, je naprosto závislá na individuálním přístupu úředníků/ úřednic. V případě žen, které s úřadem práce zkušenost mají, se ovšem ukázala téměř nulová úspěšnost při zprostředkování zaměstnání¹⁷⁹.

Dalším zákonem, který se dotýká oblasti rovného zacházení s ženami a muži, je zákon č. 251 ze dne 3.5.2005, o inspekci práce, kterým se zřizuje Státní úřad inspekce práce a krajské inspektoráty práce. Tento zákon stanoví, že inspektoráty práce vykonávají kontrolu a ukládají opatření, poskytují informace, rozhodují ve správním řízení v prvním stupni, vydávají rozhodnutí v přestupcích na úseku rovného zacházení, na úseku odměňování, na úseku pracovní doby a na úseku zvláštních pracovních podmínek některých zaměstnanců. Inspektoráty práce však stížnosti týkající se diskriminace a rovného zacházení řeší pouze v 1 % případů, neboť ani pro tyto úřady není rovnost žen a mužů jednou z priorit a kromě toho jim nebyl delimitován státem potřebný personál se vstupem zákona v platnost. To vyplývá ze Zprávy o činnosti za rok 2007, kterou zveřejnila Státní úřad inspekce práce¹⁸⁰.

Výše uvedené zákony pokrývají alespoň částečně problematiku diskriminace z důvodu pohlaví na trhu práce, problematiku je však jejich aplikace, jejíž příčiny lze definovat takto:

- Úřady práce nejsou, jak vyplývá z výzkumů, citlivé k problematice rovnosti žen a mužů.
- Inspektoráty práce mají podle zákona řešit diskriminaci na pracovišti, ale se vstupem v platnost zákona o inspekci práce nebyl inspektorátům odpovídajícím způsobem navýšen počet pracovníků/pracovnic a proto, podle Výročních zpráv Inspekce práce, řeší inspektoráty práce cca pouze 1 % stížností na diskriminaci.

¹⁷⁹ Gender Studies, o.p.s. 2006. *Závěrečná zpráva z výzkumného šetření mezi pracovníky/-icemi úřadů práce*. [online]. Praha: Gender Studies, o.p.s. [cit. 20.12.2008]. Dostupné z: <<http://www.rovneprilezitosti.cz/info.php?article=171&PHPSESSID=23df62caf4641d44ab7de8a9c094b55f>>.

¹⁸⁰ Státní úřad inspekce práce. 2008. *Zpráva o činnosti Státního úřadu inspekce práce za rok 2007*. Praha: Státní úřad inspekce práce. [cit. 20.11.2008]. Dostupné z: <<http://www.suip.cz/default/drvvisapi.dll?LO=01000000d9c8b7a60300300cf2b0000ae20b54100100ee0c000&type=application/pdf>>.

- Čeští soudci a soudkyně nejsou citliví k problematice rovnosti žen a mužů v oblasti diskriminace z důvodu pohlaví a nejsou ani dostatečně vzdělání v této oblasti.

Jaká jsou možná opatření na nápravu výše uvedené situace? Zaměstnanci a zaměstnankyně úřadů práce by měli být proškoleni v problematice rovnosti žen a mužů. Inspektorátům práce by měl být navýšen počet zaměstnanců/zaměstnankyň a měli by být pravidelně proškoleni v této problematice. Ministerstvo spravedlnosti by mělo zajistit pravidelné vzdělávání v oblasti rovnosti pro soudce a soudkyně i pro státní zastupitelství. A především je nutné, aby Česká republika plnila své mezinárodní závazky a implementovala principy rovnosti žen a mužů do zákonných i podzákonných norem.

V této kapitole jsem provedla analýzu postavení žen napříč společenskými, politickými, ekonomickými a kulturními oblastmi naší současné české společnosti. Výsledkem je konstatování, že moc v české společnosti patří stále ještě převážně mužům ve všech výše uvedených oblastech a institucích a také to, že neexistují mechanismy, které by napomáhaly změnám kulturního povědomí o rovnosti žen a mužů v naší republice.

VII. Závěr

Ve své disertační práci jsem si určila jako cíl provést teoretickou analýzu feministických teorií, které se zabývají souvislostmi mezi genderem, kulturou a mocí. Pozornost jsem věnovala zejména těm teoretickým koncepcím, které se snaží definovat příčiny vyloučení žen ze správy věcí veřejných a jejich uzavření do sféry soukromé a z toho vyplývající druhořadé postavení žen ve společnosti. Ve své práci jsem vybrala a popsala konkrétní řešení, která jednotlivé feministické teorie nabízejí s cílem zlepšit postavení žen ve společnosti a změnit majoritní kulturou přijaté a reprodukováné genderové vzorce chování a stereotypy.

Základní ideou mé práce bylo přesvědčení, že vztah mezi genderem a kulturou je nezbytné analyzovat v kontextu moci a jejího prosazování prostřednictvím institucí. Proto jsem v průběhu celé práce z různých úhlů pohledu testovala hypotézu, že majoritní kultura utváří a reprodukuje nerovné genderové vztahy a genderové stereotypy. Jinými slovy, není možné se zabývat genderem a nezabývat se mocí, protože muži jako skupina mají moc nad ženami jako skupinou. Moc není vlastnictvím jednotlivců, je vlastnictvím skupin a institucí. Filosofka Hannah Arendt k tomu říká: „Moc odpovídá lidské schopnosti nejen něco dělat, ale dělat to s ostatními v koordinaci. Není nikdy vlastnictvím jednotlivce, ale náleží skupině a zůstává pouze do té doby, dokud skupina drží při sobě“¹⁸¹.

Vztahy mezi genderem, kulturou a mocí, jejich napojení na výkon moci v institucích a změny, které v těchto vztazích navrhuji feministické teoretičky a teoretici, jsem analyzovala v prvních pěti kapitolách své práce, abych poté v 6. kapitole provedla empirickou analýzu genderové situace v České republice.

Na základě provedených analýz jsem pak dospěla k následujícím závěrům:

1) V oblasti rodiny

V České republice je pro status rodiny a rozdělení rolí mezi muže a ženy v rodině gender stále zásadním faktorem vlivu. Role v rodině se dělí na mužské a ženské s odůvodněním, že dělení rolí je závislé na biologii žen a mužů a že ženy jsou k péči a domácím pracím předurčeny v závislosti na svém biologickém pohlaví. Je tedy evidentní, že postavení ženy a muže v rodině je stále řízeno genderovými vzorci chování a genderovými stereotypy, které přisuzují ženě (neplacenou) roli pečovatelky, přičemž ale pravidla, podle kterých se rodinný systém řídí, jsou stanovena kulturně a sociálně podle potřeb mužů. Z dostupné feministické literatury

¹⁸¹ Kimmel, M.S. 2000. *The Gendered society*. New York: Oxford University Press, s. 93.

plynou různé návrhy řešení této situace: od propojení soukromé rodinné sféry s veřejnou k větší participaci mužů na výchově a péči o děti.

2) V oblasti školství

Další oblastí, kterou jsem se zabývala, je škola a vzdělávání. Zde jsem potvrdila teze, se kterými pracuje feministická literatura, že škola je důležitou institucí genderové socializace. Škola také zásadním způsobem ovlivňuje gender ve společnosti a podporuje vznik genderových stereotypů. V České republice je stále ještě škola místem, ve kterém silně přetrvávají a kde se tvoří genderové stereotypy, které žáci/žákyně a studenti/studentky poté přejímají jako přirozené. Nelze také opomenout fakt, že škola je instituce státu a genderové stereotypy produkuje a reprodukuje z pozice moci, kterou má jak nad učitelským sborem tak nad žactvem. Většina odborníků a odbornic je toho názoru, že stávající situaci lze změnit, pouze pokud bude změněna instituce školy z genderového hlediska tak, aby ženy a muži zde pracovali v rovnocenných podmínkách a v rámci spravedlivého systému rovné distribuce prostředků a odměn a pokud dojde k revizi a změně formálního kurikula.

3) V oblasti trhu práce

Trh práce je oblastí, ve které jsou v České republice genderové rozdíly velmi markantní. O nerovném postavení žen a mužů zde jasně svědčí nerovné odměňování za stejnou nebo srovnatelnou práci, nerovný přístup k zaměstnání a ke kariéře a v neposlední řadě povětšinou neexistující opatření zaměřená na sladování rodinného a pracovního života, což diskriminuje ženy z důvodu péče o osoby blízké tj. o děti a další potřebné členy rodiny. Návrhy změn v této oblasti jsou zaměřeny především na vytváření nových či novelizaci stávajících legislativních norem a na jejich dodržování. Nejzajímavější řešení navrhuje Lisabonská smlouva. Jedná se o snížení rozdílu v odměňování žen a mužů prostřednictvím mnohostranného přístupu, který je orientován na zásadní diskriminační faktory, včetně segregace podle odvětví a povolání, vzdělání a přípravy, klasifikace práce a platových systémů, osvěty a průhlednosti.

4) V oblasti politiky a institucionálního zabezpečení rovnosti žen a mužů

Přesto, že Česká republika podepsala řadu mezinárodních dokumentů, které ji zavazují k podpoře paritního zastoupení žen v politice, jsou ženy podprezentovány jak na kandidátkách, tak v politických pozicích. Na nízkém zastoupení žen v politice i na rozhodovacích pozicích se projevuje nízká úroveň genderové kultury v České republice, která je, alespoň částečně, dědictvím po předešlém politickém systému. Pro řešení této situace navrhuje instituce EU i feministické teorie jako řešení *kvóty* do politiky a *pozitivní*

(*afirmativní*) akce do veřejné správy. V České republice byly normy Evropské unie, která rovnost žen a mužů podporuje jako svou prioritu, sice převážně zapracovány do legislativy a do nařízení vlády, ale jejich dodržování není kontrolováno a česká společnost v tomto ohledu zaostává za tradičními zeměmi Evropské unie.

V této kapitole jsem také provedla rozbor institucionálního a legislativních zabezpečení rovnosti žen a mužů ze strany státu a jeho institucí. Z údajů, zpráv a statistik, které jsem měla k dispozici i z mé osobní zkušenosti vyplývá, že jak institucionální, tak legislativní zabezpečení rovnosti je nedostatečné. Veřejnoprávní instituce sice přejímají legislativní principy rovnosti, které jsou zakotvené v dokumentech EU, ale nepřispívají žádným konkrétním způsobem ke změně myšlení a kultury v této oblasti.

Na závěr bych chtěla vyjádřit podporu tvrzení, které uvádí americký sociolog M. Kimmel ve své knize *The Gendered Society*¹⁸²: „Kdyby ženy i muži měli stejné podmínky, nebylo by mezi nimi rozdílů, protože gender není součástí naší identity, gender se učíme tím, že se učíme určitému chování, které je spojeno s maskulinitou a/nebo feminitou. Ale genderu se neučíme my sami: z genderového hlediska jsme formováni institucemi - v práci, v rodině, ve škole, v politickém životě“. Feministická psychoanalytička Juliet Mitchell k tomuto tématu poznamenává, že „historickým momentem určujícím podrobení ženy byla její snížená schopnost násilí a práce“¹⁸³.

¹⁸² Kimmel, M. S. 2000. *The Gendered society*. New York: Oxford University Press, s. 4 .

¹⁸³ Mitchell, J. 1998. „Psychoanalysis and Feminism“. In L. Oates-Indruchová (ed.). *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 299.

Abstrakt

Předmětem disertační práce je teoretická analýza feministických teorií v kontextu vývojových proměn společnosti a kultury. Zvláštní pozornost je věnována postižení kulturologických souvislostí mezi genderem, kulturou a mocí. Cílem této reflexe je popsat konkrétní řešení, která jednotlivé feministické teorie a směry nabízejí z hlediska zlepšení postavení žen ve společnosti. Klíčem pochopení postavení žen ve společnosti jsou genderové vzorce chování a genderové stereotypy, která přijala a dále reprodukovala majoritní kultura. Proto je věnována pozornost možnosti jejich změny a rozboru příčin vyloučení žen z veřejného života. Významnou součástí této práce je teoretická a empirická analýza příčin vyloučení žen z veřejného života a hledání odpovědi na otázku, proč ženy a femininita stojí ve společnosti na žebříčku hodnot až za muži a maskulinitou. Výsledky, které byl tímto výzkumem získány, byly použity pro verifikaci toho, nakolik gender ovlivňuje základní společenské instituce (rodinu, vzdělávací systém, trh práce a politiku) v současné české společnosti.

Klíčová slova: gender, kultura, moc, stát, genderové stereotypy, maskulinita, femininita.

Summary

The dissertation focuses on a theoretical analysis of feminist theories in the context of social and cultural evolutionary changes. Special attention is paid to the culturological connections between gender, culture, and power. The aim of my reflexion is to describe concrete solutions offered by various feminist theories and schools from the perspective of improvement of the women's position in the society. The key of understanding the women's position in the society are gender behavioural patterns and gender stereotypes accepted and further reproduced by the majority culture. Hence attention is paid to a transformation of these patterns and stereotypes and a study of reasons why women were excluded from public life. Theoretical and empirical analysis of the women's exclusion from public life and searching for an answer to the question why women and the femininity are on the value ladder in the society behind men and the masculinity is a significant part of the dissertation. The results obtained by this research were used to verify how much gender influences basic social institutions (family, education system, labour market, and politics) in the contemporary Czech society.

Key words: Gender, Culture, Power, State, Gender Stereotypes, Masculinity, Femininity

Seznam literatury

- Ardener, E. In Soukup, V. 2004. *Dějiny antropologie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, s. 586.
- Aristotelés. 1999. *Politika I*. Praha: OIKOYMENH.
- Asklöf, C., Hedman, B., Strandberg, H., Wenander, K., E. 2003. *Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Aurelius, A. 2007. *O boží obci*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Bem, S. L. 1993. *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. New Haven: Yale University Press.
- Benhabib, S. 1992. *Situating the Self. Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. New York: Routledge.
- Berger, P.L., Luckmann, T. 1966. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books.
- Bílý kruh bezpečí. 2009. *Analýza dat: Vykázání / zákaz vstupu v ČR v prosinci 2008*. [online]. Praha: Bílý kruh bezpečí [cit. 5.března 2009]. Dostupné z: <<http://www.domacinasili.cz/cz/redakce/statistiky/vykazani/zakaz-vstupu-v-cr-v-roce-2008/r161>>.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Brownmiller, S. 1975. *Against Our Will: Men, Women and Rape*. New York: Simon & Schuster.
- Brunelli, G. 2006. *Donne e politica*. Bologna: Il Mulino.
- Burbach, Ch., Döge, P. 2006. *Gender Mainstreaming. Lernprozesse in wissenschaftlichen, kirchlichen und politischen Organisationen*. Göttingen: Vandenhoeck Ruprecht.
- Butler, J. 2003. *Trampoty s rodom. Feminizmus a podrývanie identity*. Bratislava: Aspekt.
- Cahill, L. S. 1996. *Sex, gender and Christian ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Centrum pro výzkum veřejného mínění. 2007. *Postavení žen v politice očima české veřejnosti*. [online]. Praha: Fórum 50%. [cit. 30.března 2009] Dostupné z: <http://www.padesatprocent.cz/docs/VVM_Zeny_v_politice_cerven07.pdf>
- Cisoux, H. 1975. *Le rire de la méduse*. Paris: L'Arc 61.
- Čermáková, M., Hašková, H., Křížková, A., Linková, M., Maříková, H., Musilová, M. 2000. *Souvlosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Český statistický úřad. 2006. *Školní statistická ročenka*. [online]. Praha: Český statistický úřad. [cit. 21.1.2009]. Dostupné z: <[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/skolstvi/\\$File/08_skolstvi.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/skolstvi/$File/08_skolstvi.pdf)>.
- Český statistický úřad. 2009. *Sčítání lidu 2001*. [online] Praha: Český statistický úřad. [cit. 25.1.2009] Dostupné z: <<http://www.czso.cz/csu/2005.nsf/p/4132-05>>.
- De Beauvoir, S. 1966. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis.
- De Gouges, O. 2003. *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*. Paris: Editions Emanuèle Gaulier, Mille et une nuits.
- Dinnerstein, D. 1976. *The Mermaid and the Minotaur*. New York: Harper Colophon.
- Eisenstein, Z., R. 1994. *The Color of Gender: Reimagining Democracy*. Berkeley: University of California Press.
- El Saadawi, N. 1977. *The Hidden Face of Eve: Women in the Arab World*. Boston: Beacon Press.
- Elshtainová, J. B. 1999. *Veřejný muž, soukromá žena*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.

- Engels, F. 1967. „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu“. In: K. Marx – Engels F. *Spisy 21*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality I*. Praha: Hermann a synové.
- Foucault, M. 2000. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- Foucault, M. 2000. *Moc, subjekt a sexualita*. Bratislava: Kalligram.
- Friedan, B. 2002. *Feminine Mystique*. Praha: PRAGMA, s. 57.
- Galeazzi, U. 2006. *Tommaso d'Aquino nel pensiero contemporaneo*. Roma: Aracne.
- Gender Studies, o.p.s. 2006. *Závěrečná zpráva z výzkumného šetření mezi pracovníky-/icemi úřadů práce*. [online]. Praha: Gender Studies, o.p.s. [cit. 20.12.2008]. Dostupné z: <<http://www.rovneprilezitosti.cz/info.php?article=171&PHPSESSID=23df62caf4641d44ab7de8a9c094b55f>>.
- Gilligan, C. 1982. *In a Different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ginzburg, C. 2002. *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16.a 17. století*. Praha: Argo.
- Gross, R.M. 1993. *Buddhism after Patriarchy. A Feminist History, Analysis and Reconstruction of Buddhism*. Albany: State University of New York Press.
- Habermas, J. 1983. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt a.M: Suhrkamp.
- Havelková, H. 1998. *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Hegel, G.W.F. 1960. *Fenomenologie ducha*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Hobbes, T. 1941. *Leviathan*. Praha: Melantrich.
- Horská, P. „Jak vznikala žena politická (zvláště ta česká)“. 2003. In: A. Vodáková, Vodáková O. (eds.). *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Chafetz, J. S. 1978. *Masculine, Feminine, or Human: An Overview of the Sociology of Gender Roles*. Itasca: F.E. Peacock Publisher.
- Chludilova, I. 2003. „Rozdělení rolí v rodině“. [online] Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění. Sociologický ústav AV ČR.[cit. 30.1.2009]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100172s_ov30204c.pdf>.
- Chodorow, N. 1978. *The reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley: University of California Press.
- Il Corano*. 1980. Milano: Arnoldo Mondadori Editore.
- Irigaray, L. 1985. *This Sex Which Is Not One*. Ithaca: Cornell University Press.
- Johnson, M. 1993. „Functionalism and Feminism: Is Estrangement Necessary?“. In P. England (ed.). *Theory on Gender/Feminist Tudory*. New York: Aldine de Gruyter.
- Jung, C.G. 2003. *Aion: Příspěvky k symbolice bytostného Já*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Kimmel, M.S. 2000. *The Gendered Society*. New York-Oxford: Oxford University Press.
- Kristeva, J. 1980. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press.
- Kropáček, L. 2008. „Islám“. In: B. Knotková-Čapková a kol. *Obrazy ženství v náboženských kulturách*. Praha-Litomyšl: Paseka.
- Křížková, A., Penner, A. M., Petersen, T. 2009. „Genderové nerovnosti v odměňování na stejné pracovní pozici: jeden z faktorů sociálního vyloučení“. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 10 (2): s. 18 -21.
- Leacock, E. 1984. „Myths of Male Dominance. Interpreting the Origins of Gender Inequality: Conceptual and Historical Problems“. *Dialectical Anthropology* 25(7) : 263-84.

- Lengermann, P. M., Niebrugge-Brantley, J. 2006. „Contemporary Feminist Theories“. In G. Ritzer (ed.). *Contemporary Sociological Theory and its Classical Roots*. Boston: McGraw-Hill.
- Lévinas, E. 1997. *Totalita a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH.
- Lipovetsky, G. 2000. *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*. Praha: Prostor.
- Locke, J. 1992. *Druhé pojednání o vládě*. Praha: nakladatelství Svoboda.
- Lorde A. 1984. *Age, Race, Class and Sex: Women Redefining Difference*. New York: The Crossing Press.
- Luther, M. 1993. *O světské vrchnosti*. Horní Herpšice: Eman.
- Macchiavelli, N. 1972. *Il Principe*. Torino: Einaudi editore.
- MacKinnon, C. 1979. *Sexual Harassment of the Working Women. A Case of Sex Discrimination*. New Haven, London: Yale University Press.
- Malina, J. V tisku. „Řecká civilizace“. In J. Malina (ed.). *Slovník antropologie a příbuzných oborů*. Praha: LIBRI.
- Marksová -Tominová, M. 2002. *(Re)prezentace žen v médiích*. Praha: Gender Studies, o.p.s.
- Marriage and Family Encyclopedia. 2009. *Interaction between Gender and Power*. [Online]. [cit. 15.6.2009]. Dostupné z: <http://family.jrank.org/pages/687/Gender-Interaction-between-Gender-Power.html>>Gender - Interaction Between Gender And Power.
- Marx, K. 1967. „Kapitál“. In: K. Marx, Engels F. *Spisy I*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- Marx, K. 1975. *O historické úloze dělnické třídy*. Praha: nakladatelství Svoboda.
- Mencl, T. 2003. „Žena biblická“. In A. Vodáková, Vodáková O. (eds.). *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mernissi, F. 1987. *Le Harem politique*. Paris: Albin Michel.
- Mill, J. S. 1890. *Poddanství žen*. Praha: Vzdělávací bibliotéka.
- Miller, J. B. 1976. *Toward a New Psychology of Women*. Boston: Beacon Press.
- Mitchell, J. 1998. „Psychoanalysis and Feminism“. In L. Oates-Indruchová (ed.). *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Montesquieu, Ch. 2003. *O duchu zákonů*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Možný, I. 2008. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nagl-Docekal, H. 2007. *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Opočenská, J. 2008. „Křesťanství“. In: Knotková-Čapková B. a kol. *Obrazy ženství v náboženských kulturách*. Praha-Litomyšl: Paseka.
- Organizace spojených národů. 1995. *Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen*. Praha: Gender Studies, o.p.s.
- Organization of United Nations. 2006. *Human Development Report 2006*. New York: Organization of United Nations. [cit. 30.6.2009]. Dostupné z: <http://hdr.undp.org/hdr2006/pdfs/report/HDR06-complete.pdf>>.
- Ortner, S.B. 1998. „Má se žena k muži jako příroda ke kultuře?“. In: L. Oates-Indruchová (ed.). *Dívčí válka s ideologií*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Pachmanová, M. 2006. „Proměny a tabuizace mateřství v českém moderním umění: Od symbolické velké matky ke katastrofě mateřské identity“. In: E. Hanáková, E., Kalivodová P., Heczková, L. (eds.). *V bludném kruhu: Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Parsons, T., Bales, R. F. 1955. *Family, socialization and interaction process*. Glencoe: The Free Press.
- Pateman, C. 1988. *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press.

- Pateman, C. 2000. *Sexuální smlouva*. Bratislava: Zájmové združenie žien Aspekt.
- Pavlík, P. 2004. „Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti mužů a žen: kritické čtení“. In P. Pavlík, (ed.). *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Gender Studies, o.p.s., s. 10-20.
- Pavlík, P. /et al./ 2006. *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů* 2006. Praha : Nadace Open Society Fund Praha.
- Pavlík, P. 2006. „Gender: Úvod do problematiky“. In I. Smetáčková (ed.). *Gender ve škole: Příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, o.p.s., s. 9.
- Pellegrine, N. 2008. „*Olympe de Gouges, une femme du XXIe siècle*“. *Le Monde diplomatique*. 55 (11) : II.
- Petrusek, M. 2007. *Základy sociologie*. Praha: Akademie veřejné správy, s.93.
- Platón. 2005. *Politikos*. Praha: OIKOYMENH.
- Prorok, V., Lisa, A. 2009. *Politologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Rada Evropské unie. 2008. *Konsolidované znění smlouvy o Evropské unii a o fungování Evropské unie*. [online] Bruxelles: Rada Evropské unie. [cit. 25.6.2009]. Dostupné z: <<http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1296&lang=cs>>.
- Rakušanová, P. 2007. *Česká politika: Ženy v labyrintu mužů?* Praha: Fórum 50%.
- Renzetti, C.M., Curran D. J. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Rhouni, R. 2004. *Secular and Islamic feminist critiques in the work of Fatima Mernissi : thinking a post-foundationalist islamic feminism*. Rabat : Faculté des lettres et des sciences humaines.
- Ritzer (ed.). *Contemporary Sociological Theory and its Classical Roots*. Boston: McGraw-Hill
- Rosaldo, M., Lamphere, L. 1974. *Women, culture and Society*. Standford: Standford University Press.
- Rossi, A.S. 1985. *Gender and the life courá*. New York: Aldine.
- Rousseau, J., J. 1996. *Emile ou de l'éducation*. Paris: Editions Flammarion.
- Rousseau, J.J. 1949. *O společenské smlouvě*. Praha:V. Linhart.
- Ryba, J. 2003. „Reakce českých mužů na novou (feministickou) interpretaci postavení žen (pokus o typologii)“. In: Vodáková, A., Vodáková, O. (eds.). *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Sapir E., 1986. *Culture, Language and Personality*. Berkeley: University of California Press.
- Smetáčková, I. 2006. „Genderová analýza českého školství“. In I. Smetáčková (ed.). *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, o.p.s.
- Soukup, V. 2005. *Dějiny antropologie*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Státní úřad inspekce práce. 2008. *Zpráva o činnosti Státního úřadu inspekce práce za rok 2007*. Praha: Státní úřad inspekce práce. [cit. 20.11.2008]. Dostupné z: <<http://www.suip.cz/default/drvisapi.dll?LO=01000000d9c8b7a60300300cf2b0000ae20b54100100ee0c000&type=application/pdf>>.
- Šebková, H. 2003. „Hodnocení kvality ve vysokoškolském vzdělávání“. *Aula. 11 (zvláštní číslo): 7-15*.
- Tydlitátová, V. 2008. „Judaismus“. In: B. Knotková Čapková a kol. *Obrazy ženství v náboženských kulturách*. Praha - Litomyšl: Paseka.
- Úřad vlády České republiky. 2003. *Souhrnná zpráva o plnění „Priorit a postupů vlády při prosazování rovnosti žen a mužů“ v roce 2003*. [online]. Praha: Úřad vlády České republiky. [cit. 25.6.2009]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/ministri-pri-uradu-vlady/michel-kocab/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/archiv/zprava_za2003.pdf>.
- Úřad vlády České republiky. 2009. *Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti žen a mužů*. [online] Praha: Úřad vlády České republiky. [cit. 25.6.2009]. Dostupné z:

- <http://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/ministri-pri-uradu-vlady/michael-kocab/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/964-uv090720-0964.pdf>.
- Úřad vlády České republiky. 2009. *Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti žen a mužů*. [online] Praha: Úřad vlády České republiky. [cit. 25.6.2009]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/ministri-pri-uradu-vlady/michael-kocab/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/964-uv090720-0964.pdf>.
- Vachala, B. v tisku. „Starověký Egypt“. In: J. Malina a kol. *Slovník antropologie a příbuzných oborů*. Praha: LIBRI.
- Valdrová J. 1999. „Jazyk to prozradí“. In: M. Chřibková, Chuchma J., Klimentová E. (eds.). *Nové čtení světa*. Praha: One Woman Press.
- Valdrová, J. 2003. „Rod ženský v jazyce“. In: A. Vodáková, Vodáková O. (eds.). *Rod ženský*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Vodáková, O. 2003. „Čarodějnice, vědmy, kořenářky a porodní báby“. In: A. Vodáková, Vodáková, O., (eds.). *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Vodrážka, M. 2001. *Krise politiky jako krize mužské pohlavní identity*. [online]. Praha: Gender Studies. [cit. 10. července 2009]. Dostupné z: http://www.feminismus.cz/index.shtml?x=115130_2001.
- Vodrážka, M. 2007. *Jak spolknout feminismus*. [online]. Praha: Genderová informační a tisková agentura [cit. 20. prosince 2007] Dostupné z: <http://www.ta-gita.cz/vodrazkovovokno/?p=1>.
- Wagnerová, A. 2006. „Základní rysy a problémy socialistického modelu ženské emancipace, proměny a korektury modelu“. *Seminář Emancipace žen za socialismu a dnes*. Praha: Gender Studies, o.p.s.
- Ward, K. 1990. *Women Workers and Global Restructuring*. Ithaca: ILR Press.
- Weber, M. 1998. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: vydavatelství M. Havelka.
- Wittig, M. 1981. „One is Not Born a woman.“ *Feminist Issues*. I (2) :47-54.
- Wollstonecraft, M. 1999. *A Vindication of the Rights of Woman*. New York: Bartleby
- Zaostřeno na ženy, zaostřeno na muže*. 2008. Praha: Český statistický úřad.
- Zimmerman, D. H. 1978. „Ethnomethodology“. *The American Sociologist* XIII (13): 33-38.
- Ženy a muži v datech*. 2008. Praha: Úřad vlády, Český statistický úřad.

Analyzované dokumenty

- Gender Studies, o.p.s. 2006. *Závěrečná zpráva z výzkumného šetření mezi pracovníky/licemi úřadů práce*. Praha: Gender Studies, o.p.s
- Státní úřad inspekce práce. 2008. *Zpráva o činnosti Státního úřadu inspekce práce za rok 2007*. Praha: Státní úřad inspekce práce.

Webové stránky

- www.cvvm.cas.cz, Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR [cit. 30. ledna 2009].
- www.czso, Český statistický úřad [cit. 21. ledna 2009], [cit. 25. ledna 2009]
- www.domacinasili.cz, Bílý kruh bezpečí [cit. 5. března 2009].
- www.feminismus.cz, Gender Studies, o.p.s.[cit. 10. července 2009]
- www.imane.cz, Imane [cit. 20. června 2009].
- www.padesatprocent.cz, Fórum 50 % [cit. 30. března 2009].
- www.psp.cz, Parlament České republiky [cit. 18. března 2009].
- www.suip.cz, Státní úřad inspekce práce [cit. 20. listopadu 2008].
- www.vlada.cz, Vláda České republiky [cit. 25. června 2009].

www.un.org, ONU [cit. 30. června 2009].

Použité výzkumy

Vykázání / zákaz vstupu v ČR v prosinci 2008. 2009. Bílý kruh bezpečí.
Postavení žen v politice očima české veřejnosti. 2007. Centrum pro výzkum veřejného mínění.
Školní statistická ročenka. 2006. Český statistický úřad.
Sčítání lidu 2001. 2005. Český statistický úřad.
Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech. 2000. Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
Rozdělení rolí v rodině. 2003. Centrum pro výzkum veřejného mínění. Sociologický ústav AV ČR.
Zaostřeno na ženy, zaostřeno na muže. 2008. Český statistický úřad.
Ženy a muži v datech. 2008. Úřad vlády ČR, Český statistický úřad.

Zákony

Zákon č. 251/2005 Sb., o inspekci práce.
Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti.
Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce.

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: *Počty domácností podle typu domácnosti*. ČSÚ, 2005.
Tabulka č. 2: *Srovnání představ a skutečného rozdělení činností v rodině*. Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AVČR, 2003.
Tabulka č. 3: *Počet vykázaných osob z důvodu domácího násilí 2007/2008*. Bílý kruh bezpečí, 2009.
Tabulka č. 4: *Zastoupení žen a mužů na SOŠ v hl. m. Praze v roce 2007*. Odbor školství Magistrátu hl.m. Prahy, 2007.
Tabulka č. 5: *Ekonomicky činné obyvatelstvo v roce 2007 v EU*. ČSÚ, 2009.
Tabulka č. 6: *Průměrné hrubé měsíční mzdy a mediány mezd v třídění podle hlavních tříd KZAM a podle vzdělání v roce 2007*. ČSÚ, 2009.
Tabulka č. 7: *Soudci podle pohlaví a věku k 1.1.2008*, ČSÚ, 2009.
Tabulka č. 8: *Zastoupení žen ve vedoucích funkcích v resortech*. ČSÚ, 2008.
Tabulka č. 9: *Obsazení řídicích funkcí v ozbrojených a bezpečnostních sborech*. ČSÚ, 2008.